

Pr. drd. Lucian Petroaia

**500 DE ANI
DE LITURGHIER PE PĂMÂNT ROMÂNESC:
UN INDEX AL EDIȚIILOR TIPĂRITE,
DE LA 1508 PÂNĂ LA ZI**

I. Motivație

Într-un studiu destul de recent¹ readuceam în discuție problema Liturghierului românesc de ieri și de astăzi. Arătam importanța covârșitoare a acestei cărți de cult, fără de care nu s-ar fi putut sluji neconținut și corect Sfânta Liturghie și grație căreia limba română s-a maturizat mai repede și s-a ținut aprinsă conștiința unității de neam și de țară. Încercam atunci realizarea unei liste de ediții ale Liturghierului românesc, sub rezerva că studii ulterioare aveau să adauge și alte ediții. După aproape patru ani de cercetări în cele mai reprezentative biblioteci bisericești (mănăstirești, eparhiale) sau laice din țară, revizuiam structural lista inițială.

Studiul de față se dorește încă un pas spre ceea ce s-ar numi „un index complet“ al edițiilor Liturghierului românesc.

*II. Câteva generalități;
explicații privind algoritmul de lucru*

Șirul Liturghierelor tipărite pe pământ românesc este, așadar, lung, în cei 500 de ani de la tipărirea primei ediții la noi (de către Macarie ieromonahul, 1508) și până la zi.

Această bogăție de ediții reiese din faptul că în țările române, imediat

1. *Studiu comparat al textelor Sfințelor Liturghii în câteva ediții ale Liturghierului românesc*, în vol. „Teologie și spiritualitate la Dunărea de Jos“, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2004, p. 352-390.

după „revoluția“ lui Gutenberg, se folosesc noile mijloace de tipărire: tipărițe „moderne“ - atunci, ale căror producții au eliminat definitiv, într-un timp relativ scurt, manuscrisul. Se pierde, e adevărat, tradiția manuscrisului, care presupunea rafinament, execuție măiastră și corectitudine ireproșabilă a textului și a întregii ornamentalistici. Sub influența ideilor umaniste și apoi iluministe, prin tipar se câștigă însă, datorită tirajelor, cărți pentru toți slujitorii altarelor, pentru toți ceilalți știutori de carte, poporeni simpli, negustori sau de neam nobil. Mai mult, sub înrâurirea acestor progresiste concepții, Liturghierul, dar și celelalte cărți de cult se despovărează de sub despotismul „limbilor sacre“ - greacă și slavă și pot să apară și să se ofere tuturor preoților ortodocși români și poporului însetat de credință și cultură, în limba română. Așa apar, în timp, zeci de ediții tipărite ale Liturghierului românesc.

Studiul este o încercare de a aduna cronologic aceste ediții și de a descrie pe fiecare în parte, conform unor criterii agreate și folosite în studiile de bibliografie bisericească românească veche. Aceste criterii sunt grupate, de regulă, în două categorii: *note generale*, privind locul și anul apariției volumului, biblioteca și cota unde a fost depozitat și studiat de cercetător, editor, tipografie, contextul istoric al apariției - conform datelor de identitate de pe pagina de titlu și *note specifice*, acestea însemnând: starea de conservare, lipsa unor file, file nenumerotate, coperte, forța, colofon, tip de hârtie, filigran, tip de legătură. Pentru ex-libris-uri și însemnările de pe filele unor ediții am dedicat un alt spațiu de cercetare și punere a lor în valoare.

Chiar dacă în șirul edițiilor ce se prezintă aici primele nu sunt tipărite în limba română, ci în limba slavonă, le includem pentru lucrarea de pionierat pe care au făcut-o editorii în cultura română și europeană, în mod special pentru Biserica Ortodoxă Română.

La notele bibliografice am consemnat și alte ediții, care au fost folosite drept suport de traducere, au influențat sau au fost influențate de ediții românești ale Liturghierului.

Analiza minuțioasă a textului fiecărei ediții (din punct de vedere teologic, ligvistic etc.), compararea textelor și a edițiilor între ele, compararea cu edițiile slavo-grecești contemporane sunt părți ale unui studiu amplu ce se află în lucru.

III. Ediții cercetate ale Liturghierului românesc

Liturghie, Târgoviște, 1508

Note generale: „Începutu-s-a această sfântă carte numită *Liturghie din porunca domnului Io Radu Voievod, căruia să-i fie pomenire veșnică. Și s-a săvârșit această carte din porunca în Domnul Hristos și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu păzitului și prealuminatului Domn Io Mihnea, Mare Voievod a toată Țara Ungrovlahiei și a Podunaviei, fiul marelui voievod Io Vlad, în anul întâi al domniei sale, ostenindu-se pre smeritul monah și preot Macarie, în anul 7016, ocolul soarelui 16, al luni 5, indiction 11, luna noiembrie, 10 zile*“ . (colofon)

Note specifice: Editorul este Macarie ieromonahul, care tipărește acest Liturghier, la Târgoviște, în limba slavonă. Tipărirea a început în ultimul an al domniei lui Radu cel Mare, în anul 1507 și s-a finalizat în primul an al domniei lui Mihnea cel Rău, 1508, după cum precizează și postfața volumului.

Tipărirea este de dimensiuni mici - 22,6 x 16 cm și are 128 de file. Copertele sunt din lemn îmbrăcat în piele. Coperta I este împodobită cu un ornament geometric și floral; coperta a IV-a este asemănătoare, dar mai simplă ornamentată. La cotor are șase legături. În interior se poate admira o tipăritură impecabilă, deși atât de veche și realizată cu mijloacele de tipar atât de modeste ale epocii. Textul este tipărit în roșu și negru, bine pus în evidență de blancul generos din jurul zațului (3 cm - sus, 4 cm - dreapta, 5 cm - jos, 2,5 cm - la cotor).

Textul conține „Povățuirea“ către preoți a Sfântului Vasile cel Mare, cele trei Liturghii și alte rânduieli: binecuvântarea colivei, ecfonisele de la vecernie și utrenie.

Se păstrează 5 exemplare în țară (trei la Biblioteca Academiei Române, unul la Biblioteca Centrală de Stat și altul la Biblioteca Mitropolitană de la Sibiu), dintre care doar două sunt complete. Două dintre exemplarele din Biblioteca Academiei provin din inventarul Mănăstirii Bistrița. Exemplarul de la Sibiu a fost donat bibliotecii arhiepiscopale în noiembrie 1898, de către preotul Iosif Suciu, parohul bisericii din Alun, județul Hunedoara. Pe o filă atașată acestui exemplar este însemnarea: „*Acestă carte rituală în limba slavonă s-a donat la Biblioteca Arhiepiscopască din Sibiu la 8 Novembre, v. 1898 de la biserica din Alun. Alun. 8 novem. 898 v. Iosif Suciu, paroh*

gr. or. rom.“.²

Pe exemplarul studiat de noi la Biblioteca Academiei (cota CRV 1), excelent restaurat, sunt două însemnări în limba română: „*Prima carte tipărită*“ și „*Prima tipăritură românească*“, care subliniază importanța excepțională a ediției 1508 a Liturghierului: este prima carte tipărită pe teritoriul românesc, primul liturghier tipărit în ortodoxie și model pentru edițiile venețiene de mai târziu, tipărite pentru slavi.

*

Sluzebnik, Brașov, 1520-1525 (?)

Note specifice: Există o dispută privind datarea tipăririi acestui Liturghier. Unii îl consideră ca fiind o producție a anilor 1520-1525 (teoria savantului Picot). Ion Bianu consideră că este tipărit „la Brașov, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cam pe la anul 1588“³. Argumentele sunt legate de decorația interioară a tipăririi, care vine din secolul XVI, din a doua jumătate. Volumul păstrat în Biblioteca Academiei Române are 277 de pagini, în quarto, numerotate în sistem chirilic. Textul este tipărit bicolor, paginile au 17 rânduri. Lucrarea începe cu „*A întru sfinți părintelui nostru Vasile cel Mare. Povățuire către ierei*“⁴.

*

---

2. Vezi referințe la Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, Editura Ministeriului de Culte, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1928, retipărită prin fotocopiare la Editura Gramar, București, 1995, vol. I, p. 129; Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografie românească veche*, tom. I, p. 1; Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura „Trinitas“, Iași, 2004, vol. I, p. 465-467; Doina Braicu, pr. Victor Bunea, *Cartea veche românească din sec. XVI-XVII, în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Ed. Centrului Mitropolitan Sibiu, 1980, p. 27.

3. Ion Bianu, *op. cit.*, tom. I, p. 101.

4. La această perioadă trebuie amintit și „*Sloujabnikul*“ de la Veneția (ediții la 1519, 1527, 1554, 1570) - 250 file, în quarto - primele ediții tipărite la comanda lui Vichentie Vukovici, în condiții grafice de excepție, care, deși tipărit după modelul macarian, este folosit mai târziu ca sursă de orientare pentru Liturghierul românesc. A se vedea detalii la Demeny Lajos și Lidia Demeny, *Tipărituri chirilice venețiene și sud-slave din sec. al XVI-lea în Biblioteca Academiei R.S.R.*, în vol. „*Carte, tipar și societate la români, în sec. al XVI-lea*“, Editura Kriterion, București, 1986, p. 211-225 și la Doina Dreghiciu, Gabriela Mircea, *Un Liturghier slavon de la începutul secolului al-XVI-lea păstrat la Alba Iulia*, în „*Revista română de istorie a cărții*“, II (2005), nr. 2, p. 33-38.

5. Ion Bianu, *op. cit.*, tom. IV, p. 11. Semnalat și de Barbu Teodorescu, *Repertoriul*

Liturghier, Brașov, 1568

Note specifice: Este opera tipografică a diaconului Coresi, după modelul Liturghierului lui Macarie. Ion Bianu⁵ semnalează un exemplar aflat în Biblioteca Academiei Române. S-a tipărit în format 19 x 15 cm, cu destule defecte cauzate de timp și de lipsa de grijă în utilizare, fără unele pagini, este compus din 26 de caiete a câte 4 foi, numerotate în sistem chirilic.

Argumentele pe care se sprijină cercetătorii privind paternitatea coresiană a acestei tipărituri sunt: aceleași litere folosite de Coresi la publicarea Evangheliei și Psaltirii, filigranul obișnuit al hârtiei, aceeași cerneală, aceleași ornamentații (ex.: frontispiciul folosit și de Macarie, și de Coresi, și de Șerban). Cel mai puternic argument este însă limba, specifică stilului coresian. Exemplarul conține: „*Dumnezeiasca slujbă după Sfântul Părintele nostru Ioan Gură de Aur. Rugăciunea deasupra cădelniței, Liturghia Sfântului Vasile cel Mare și Slujba dumnezeiască înainte sfințită, Rugăciunea pe care o zice diaconul la citirea Vecerniei Mari, Rugăciunea pe care o zice arhiereul sau duhovnicul pentru păcatele cele cu voie și fără de voie, la jurăminte și afurisiri și pentru orice păcat*“.

*

Liturghier - diaconar, Brașov, 1570

Note generale: „*Tocmeala slujbeei dumnezeiascî întru ia și diiac(o) stvele...*“

Note specifice: Este un Liturghier - altă ediție coresiană de Brașov - care conține doar Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur. Este tipărit în quarto, cu 42 file - 84 de pagini, ultimele lipsind, nenumerate, cu 18-19 rânduri pe pagină. După cele 84 de pagini, în timp, unul dintre proprietari sau utilizatori a anexat mai multe pagini manuscrise cu rugăciuni din Molitvelnic și texte din Triod. Singurul exemplar păstrat până astăzi a aparținut profesorului Nicolae Sulică din Tg.-Mureș; din 1953 se află în colecția Bibliotecii Mitropolitane din Sibiu. Copertele sunt din carton presat și hârtie, legate la colțuri cu piele. Starea de conservare este fragilă.⁶

Unii istorici afirmă că episcopul calvin Pavel Tordași menționează

cărții românești vechi 1508-1830, în „Biserica Ortodoxă Română“, LXXVIII (1960), nr. 3-4, p. 344.

6. Referiri la: pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. I, p. 482, Doina Braicu, *op. cit.*, p. 27.

7. *Ibidem*, p. 12. Vezi și Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 181-182, Barbu Teodorescu,

această tipăritură, ce avea prețul de „32 dinari“, într-o scrisoare a sa din 9 decembrie 1570⁷, prin care cerea ca toți preoții ardeleni să-și procure, contra cost, Liturghierul și Psaltirea. Alți specialiști arată că, de fapt, este vorba de o Psaltire tradusă din limba maghiară, cu litere latine și de o carte de cântece calvine, pe care episcopul Pavel le dădea obligatoriu preoților români, pentru a-i amăgi spre calvinism⁸.

Textul Liturghiei are destule geșeli, cauzate de o traducere defectuoasă, se pare, după un manuscris slavon de la începutul secolului XVI.

Cu toate acestea, rămâne însă în istorie drept prima ediție tipărită a Liturghierului, în limba română.

*

Liturghier, Brașov, 1588

Note specifice: Exemplarul⁹ pe care l-am studiat la Biblioteca Academiei Române (cota CRV 33) are 277 de file - 554 de pagini, nenumerate, în format 20 x 17 cm. La final au fost adăugate, în timp, două pagini manuscrite, aproape ininteligibile. Textul este tipărit cu negru și roșu. Volumul conține „Povățuirea“ Sfântului Vasile cel Mare (filele 1-8), cele trei Liturghii (filele 8-132), cât și o suită întreagă de alte rugăciuni (la Vecernie - filele 103-141) sau rânduiele (la sărbătorile sfinților și praznicele împărătești de peste an - filele 142-277). Acest conținut bogat, cât și copertele de lemn îmbrăcat în piele dau volumului masivitate, făcându-l greoi pentru folosirea liturgică.

Textul este plin de grecisme sau de fragmente grecești transliterate cu caractere chirilice. De exemplu, expresia „Heruvicul grecesc“ este redată cu „Heruvika greceaskî“. Se inaugurează astfel eliberarea traducerii Liturghierului după sursele slavone și orientarea traducătorilor către sursele grecești.

Colofonul oferă date importante privind biografia tipăriturii: *„Începutu-s-au aceste sfinte cărți, numite Liturghia în zilele binecredinciosului Domn Io Mihnea Voevod a toată Țara Ungrovlahiei și în zilele prea marelui,*

op. cit., p. 344.

8. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. I, p. 440-441, 482.

9. Semnalat de: pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. I, p. 485, Dimitrie Iarcu, *Catalogulu generalu de cărțile române imprimate de la adoptarea imprimeriei, diumetate seclu XVI și până astăzi. 1550-1865 exclusiv*, Imprimeria Statului, București, 1865, p. 19.

10. Pentru această perioadă, considerată mai săracă pentru demersul nostru, Nicolae

prea înălțatului Batări Jikmon Voevod, voevodul Ardealului, luna lui august 1 zi și sfârșitu-sau în luna lui septembrie 25 zile, în minunata cetate a Brașovului. Eu, păcătosul Șerban fiul diaconului Coressi, isprăvitoru Pop Mihai ot aceeaș cetate Brașovenească, la anul 7096, crugul soarelui 11, al lunii 8, temelia 1, epacta 6¹⁰.

Exemplarul este bine restaurat, în anul 1975.

*

Lyturghiarion si esti Slujebnik..., Mănăstirea Dealu, 1646

Note generale: „*Lyturghier/*, *adică/ Sujebnik ku Liturghia Sfântului Vasilie cel mare/ (a lui) Ioan Zlatoust: și a Prejde șceaîh.*(„Mai înainte sfințită“ - n.n.)/ *Pe lângă kare s-au adăogat cele douăsprezece evanghelii ale Sfințelor patimi,/ apostolul și evangheliile la sărbătorile împărătești/ ale Maicii Domnului și ale sfinților sărbătoriți./ Prea luminatului și drep/ tkredinciosului Domn Io/ Matei Basarab Voevod/. În anul de la zidirea lumii 7154.“*

Note specifice: În Biblioteca Academiei Române, unde am studiat-o, ediția (cota CRV 49) este compusă din două volume.

Primul volum este chiar acest slujebnic slavonesc, reper important în istoria tiparului românesc. Traducerea pe care Ion Bianu o dă titlului este defectuoasă, așa că am propus varianta de mai sus, respectând textul original de pe pagina de titlu și grafia timpului. Volumul¹¹, în format 20,5 x 15,6 cm, are 264 de file numerotate și 6 nenumerate, în quarto. Copertele sunt din lemn, învelite în piele împodobită cu o complicată ornamentație fitomorfă, aurită. Volumul se închidea cu două cheutori - una lipsește. La cotor are cinci legături.

În interior, textul este bicolour, iar literele sunt de două mărimi. Paginile

---

Iorga, în a sa *op. cit.*, vol I, la p. 293, atestă un Liturghier tipărit de mitropolitul Petru Movilă, în tipografia sa, în perioada 1624-1640, și care ajunsese la a treia ediție. Pr. dr. Mircea Păcurariu, în *op. cit.*, vol. II, p. 32-33, semnalează patru ediții slave, la care a trudit mitropolitul Petru Movilă al Kievului: Pecerska - 1629, 1638, 1639 și Lvov - 1636. Ediția slavă a lui Șerban, 1588 - semnalată și de Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 345.

11. Semnalat de Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol I, p. 341, care vorbește în același an și de un alt „Sloujebnik“, „curat slavon“. Vezi: Ion Bianu, *op. cit.*, tom. I, p. 152; Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Eminescu, București, 1989, p. 183; pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 45; Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 352.

12. Exemplare semnalate și la : Biblioteca Bathianaeum din Alba Iulia (Eva Mârza,

au 18 rânduri tipărite. Ornamentația, deosebită, este împrumutată și din tipărituri anterioare: *Pravila de la Govora*, *Pogribania preoților și Mystirio*. Pe verso-ul paginii de titlu atrage atenția o gravură având pe Sfântul Nicolae în centru, înconjurat de Mântuitorul Hristos și Maica Sa. În partea de jos sunt reprezentați Matei Basarab și Doamna Elena, între ei având stema Țării Românești. În partea inferioară a paginii de titlu este reprezentat în genunchi și semnat „*arhimandritul Ioan de la Mănăstirea Dealu*“. La pagina 13 este așezată imaginea discului, la Proskomidie, iar la pagina 203, schema Litiei. Reușite sunt și inițialele, realizate după modelul celor din manuscrise.

Textul cuprinde cuvântul Sfântului Vasile cel Mare către preoți, Vecernia și „*diaconstvele*“, cele trei Liturghii, Vecernia Mare - așezată la sfârșit în iconomia cărții, rugăciuni, otpusturi. În rânduiala Proskomidiei, la ceata arhieriei apare un sfânt „*Ioan Rosiskii Ciudotvorțev*“.

Se remarcă, de asemenea, și prefața ediției: „*Ku binekuvântarea și porunka prea puternikului Dumnezeu a prea luminatului și dreptcredinciosului Domn Io Mateiu Basarab, Voevodul și Domnul Ungro-Vlachiei transalpine, ku sfaturile și binekuvântarea prea sfințitului mitropolit, domn Teofil, arhiepiscopul aceleiași țări, au poruncit să se scoată aceste sfinte cărți, Slujebnikul și Liturghier, din typografia sa din Mănăstirea Dealului, și pentru a lor îndeplinire s-au îngrijit cu keltuiala mănăstirei prea kuviosul întru ieromonahi Ioan, arhimandritul aceleiași mai sus-numite lavre a Dealului în anul de la facerea lumii 7154. De la mântuirea lumii 1646.*“¹²

Dan Simionescu emite ipoteza unei a doua ediții anterioare acesteia de față, în același an. Deși nu cunoaște vreun exemplar din această a doua ediție, specialistul român se bazează pe informația cercetătorului rus Karataev, care ar fi văzut în Biblioteca Saltâkov-Scedrin din Leningrad un exemplar.¹³ Diferențele constau în neconcordanțele de paginație și de ornamentație, cât și în omiterea numelor tipografilor - Procop și Radu Stanciovici - de către

Doina Dreghiciu, *Cartea veche românească în județul Alba, secolele XVI-XVII - catalog*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Albei Iulia, 1989, p. 90-91) sau biserica din Butin - Timiș, exemplar incomplet - (Prot. Ion B. Mureșianu, *Cartea veche românească din Banat*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1985, p. 147).

13. Dan Simionescu/Victor Petrescu, *Târgoviște, vechi centru tipografic românesc*, Editura Muzeului Județului Dâmbovița, Târgoviște, 1972, p. 56.

14. În această perioadă, este semnalat un Liturghier tipărit, așa cum indică notița colofonului „*în zilele împăratului Ioan Cazimir, în cetatea Liovului în anul dela zidirea lumii*

a doua ediție¹⁴.

Volumul al doilea studiat la Academie, în format 20,7 x 16,5 cm, are 140 de file - 240 de pagini, este mai modest ca realizare tipografică externă și internă și este, de fapt, un Molitvelnic, prin conținutul său de rugăciuni și rânduiești. Probabil, experiența tristă a lipsei de ergonomie a ediției de Brașov 1588 a determinat tipograful să gândească și să realizeze ediția de față în două volume.

*

Dumnezeiasca Liturghie, Iași, 1679

Note generale: „*D(umne)zăiaka liturghie/ akmu întâi tipărită, rumînească, ku/ multa osîrdie, săn/țaleagă toți sp(ă)senia/ lui D(umne)zău ku întreg în/țales. tipăritusau/ la s(fi)nta mitropolie/ Iași ,m(esi)ță mai/ în anul 7187 (1679)*“.

Note specifice: Lucrarea aparține Sfântului Mitropolit Dosoftei, care oferă preoților moldoveni primul Liturghier românesc tipărit în Moldova. În țară s-au păstrat patru exemplare: trei la Biblioteca Academiei (incomplete) și unul la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, complet, provenind din Biblioteca Episcopiei de la Blaj.

Cuprinde rânduiala celor trei Liturghii și alte rugăciuni și rânduiești.

Importanța tipăriturii este subliniată de însuși redactorul-mitropolit în „*Cuvânt de preună cătră toată semenția rumânească*“: „*Dăruim și noi acmu, deodată, acest dar limbii rumânești, Svânta Liturghie, scoasă pre limba rumânească*“. Realizarea tehnică a tipăriturii nu este excepțională (101 foi în quarto mic), tipăritura vădind stângăcii și lipsă de finețe. Meșterul

---

7124, de la nașterea lui Hristos 1666 octombrie 15“ . Pagina de titlu are textul: „*Liturghier, adică slujebnik de liturghii: Sfântul Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur și mai-nainte sfințită, cu blagoslovenia Patriarh preasfințitorilor mitropoliți și iubitorului de Dumnezeu episcop al Liovului, în tipografia mănăstirii Adormirea prea sfintei Născătoarei de Dumnezeu. Al doilea (SIC!) tipărită în Liov. Anul de la nașterea lui Hristos 1666*“ . Sursa care semnalează ediția - Gabriela Nica și Tudor Nedelcea, *Manuscrise și cărți vechi. Catalog*, Editura Bibliotecii Județene Dolj, Craiova, 1977, p. 17 - nu precizează limba în care este tipărit, deși este cel mai probabil vorba de slavonă. Tipăritura este bicoloră, cu ornamente bogate în interior. A circulat și la noi, de vreme ce este prezentă în depozitul Bibliotecii Județene din Craiova. Rămâne un subiect deschis studiului.

15. Pentru studiul textului și alte referiri a se folosi ediția facsimilată *Dosoftei. Dumnezeiasca Liturghie. 1679, ediție critică de N.A. Ursu, cu un studiu introductiv de Î.P.S. Teoctist, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei*, Iași, 1980. Vezi

-tipograf este Vasile Stavnițki, polonez sau ucrainean de neam.

Necuprinsă este însă valoarea spirituală, românească și ortodoxă a acesteia¹⁵.

*

Svinta și dumnezeiasca Lyturghie, București, 1680

Note generale: „A lui s(fin)tii Ioan zlatoust: a Marelui / Vasilie: și a lui s(fin)tii Grigorie Dvoeslov,/ ce și prejde Șcenia să zice:/ Karea în-tracesta kip (gândim) că akum/ întâi s-au dat în lumină: întru folosul/ tuturor Preoților, și Diakonilor:/ ka să poată ie (ei, n.n.) lesne cunoaște: De a sluji/ kum să cade ie orânduieala ei: Dinpre izvo/ dul grecesk. Tipikul pre limba rumâ/neaskă skos și tokmit. Den porunka, și/ orsârdiea kum și keltuiala iaste: a Prea/ svințitului.

Kyr Teodosie Mitropolitu/ l Târgoviștii, și Bucureștilor:/ Arhiepiscopul a toată Oungrovlahiea,/ și Exarh laturilor i proci/ (și celelalte, n.n.)/ Tipăritusau în skaunul Mitropolii:/ Bucureștilor./ Anii lumii 7188: și ai spăseniei 1680: m(ea)sița iul(ie), 8 zile.“

Note specifice: S-au păstrat mai multe exemplare în Biblioteca Academiei, în Biblioteca Mitropolitană de la Sibiu, în cea Arhidiecezană de la Blaj și în alte colecții¹⁶. Volumul are 354 de file numerotate și 11 nenumerotate, în quarto; tiparul este bicolor, negru și roșu, paginile având câte 21 de rânduri fiecare. Versoul foii de titlu are „*Versuri Politice 8 Asupra Stemei Luminatului/ și Înălțatului Domnu Ioan Șerbanu C.B. Voevod*“ : „*Stema aciasta vrednic s-alcătuiăște/ acestuia Stăpân ce pe dânsa domnește, / Că despre tată trage d-înpărăție,/ și despre mumă așijdere de domnie./ Tu daru, Doamne, kar-aceste-ai rânduitu,/ ține, păzește îndelungu neklătitu,/ kă tu*

și Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 398-399; pr. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 86.

16. Semnalări la: Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 386 și 405-406, I. Șiadbei, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Albatros, București, 1975, p. 78, în vol. *Tipărituri românești 1539-1750 existente la Brașov (catalog)*, Biblioteca Județeană Brașov, Brașov, 1980, p. 78-79, la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 345, G. Hâncu, *Cartea românească veche-Bibliografie-*, Biblioteca Regională „V.A.Urechia“, Galați, 1965, p. 20, Paul Bruslanowski, *Curentul bisericesc reformator din secolul XVII și începutul românizării cultului B.O.R.*, în „Tabor“, nr. 7/2007, p. 47.

17. Apud I. Bianu, *op. cit.*, tom I, p. 262. Menționi la Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol I, p. 399; Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 352.

18. Pentru această perioadă s-ar cuveni amintită o „Rânduială a diaconstvelor“ tipărită

săngur numai, ce ești împăratu,/ Întru toți vecii, tare și nemutatu“.

Elementele inedite ale ediției din 1680 sunt reprezentate de cele două prefețe. Prima dintre ele aparține mitropolitului Teodosie și este intitulată „*Epistola dedicatoria*“. După ce salută pe domnul Ioan Șerban Voievod, mitropolitul arată demnitatea de lăudător al lui Dumnezeu la care este chemat omul și iconomia dumnezeiască a Întrupării și a lucrării răscumpărătoare a Domnului Iisus Hristos, actualizată „*pen mare și Dumnezăiaska Taină (ce - n.n.) ne-au datu și ne dă Trupulu său alu mănka, și sângele lui al be...*“. La această magistrală introducere adaugă un sintetic excurs în istoria Liturghiei, amintind de slujirea Apostolilor, de Liturghia Sfântului Iacov și „*mai preurmă în koace mulți alții karii au tokmitu și au skris rânduiala ei*“, dintre care „*acele țeremonii și tokmele... a lui Uranofantos Vasilie, și a lui Hrysostom Ioan și a lui Grigorie Dialogul... Besereka noastră pravoslavnikă a răsăritului au apukatu și pre aceia umblă și slujimu*“. Cea mai importantă coordonată a acestui cuvânt este argumentarea necesității acestei ediții românzate, căci, „*den neînvățătură și den neînțelegere limbii pogoară, care noaoă jalnik și plânguros lukru iaste într-atâta mikșorare și kălkare rodului nostru cestui rumănesk, karele odată, și elu numărat între puternicile nemuri și între tarii oameni să număra...*“. Așadar, lipsa științei și a învățăturii, lipsa legii și a obiceiului sfânt, lipsa limbii românești au produs această „*grea și duroasă întâmplare*“, pentru care mitropolitul zice „*nevoit-amu de ciastă dată de amu datu în lumină Lyturghiia... pre limba noastră amu întorsu, pentru ka preoții și diiaconii, măkaru kăt de puțin ar ști, lesne să-s povățuiaskă, de a pute kunoaște ce iaste a face și a sluji...*“. Este subliniat faptul că nu toată Liturghia este tradusă în limba română, lucru pe care zice „*nice am vrutu, nice am kutezatu*“: îndrumările tipiconale și anexele sunt traduse integral în românește, dar Liturghia însăși a rămas în slavonește.

Al doilea cuvânt introductiv este o „*Predoslovie kătore cetitoriu*“ aparținând lui „*Inokentie Ier(o)monah(ul) - korector*“ și „*Kyriak ier(o)monah(ul) - typografu*“. Această adresare este mai profundă, cu caracter mistic, arătând frumusețea slujirii și tainele negrăite ale Liturghiei, prefigurată de jertfele Legii Vechi, inaccesibilă pentru îngerii, dar al Mântuitorului pentru neamul omenesc. Semnatarii arată că ediția va veghea să piară „*multe izvodituri karele sântu afară de trebă, kăci nu urmezî izvorului grecesku*“ (referirea este directă la inovațiile liturgice ale timpului și corecturile făcute

vizau deci uniformitatea liturghisirii), dar și că preoții și diaconii sunt datori „să-și păzaskă slujitoria ne-întinată, de-și voru birui lene loru“ (sic!).

*

Liturghier și rugăciuni, Iași, 1683

Note generale: „*Tokmala svintei și Dumnedăieștii liturghii, kare iaste așî în beserika ce mare și la sta gora*“.

Note specifice: Această ediție a Liturghierului românesc este menționată de episcopul academician Melchisedec Ștefănescu, studiată de el și numită „Liturghiarul Mitropolitului Dosoftei“. Exemplarele cunoscute (din Biblioteca Academiei, din biblioteca Mănăstirii Putna) sunt incomplete. Volumul conține peste 72 de file, în care sunt tipărite: Proscomidia și cele trei Liturghii, dar și alte rânduieli și rugăciuni: „*Rândul la svințitul anti-miselor*“, „*Molitva celora ce-șu aduk daru la sânta beasearika den fruntea pomelor*“, „*Molitvî la aria cia cu pîne*“, „*Molitvî la kulesul viilor*“, „*Molitvî la blagosloveniia vinului în kramî*“, „*Otpusturile preste săptămână*“, „*Rânduiala bdeniei, skoasă din izvoadele ceale veki grecești*“, „*Rânduiala polunișniții duminika și de preste tote dâlele*“, „*Văzglășeniile la Paști*“, „*Molitva la svânta priceștanie a svântului Marele Vasilie*“, *Kazania la gioi Mari a dintru svinți părintele nostru Ioan, archiepiscopul de Țarigrad, rostul de aur*“, „*Kuvânt de învățăturî*“, „*Molitva kolivelor*“, „*Molitva la blagoslovitul mățășorilor la Duminika Floriilor*“. Din pricina acestui cuprins „dezvoltat“, fără îndoială, ideea practică a mitropolitului, ediția a fost numită „a lui Dosoftei“.

Două notițe din interiorul fasciculului oferă precizări prețioase privind biografia acestei ediții. La pagina 25, citim: „*Ku blagoslovenia Sînție sale Parthenie (prefericitul) și svântul Părintele nostru oblăduitor stăpânul Papa și Patriarhul de cetatea ce mare Alexandriia ș-a tot Eghipetul, Liviei, Pentaopleiului, Ethiopiei, părinte părinților, păstoriu păstorilor, al trei-spre-diace en Apostoli, și giudekătoriul preste lume, luând de la svinția sa voe, tâmplându-sî în Iaș svinția sa, am typărit ku aciaștî svîntî karte, să-nțelegî Kreștenii svintele taine a sînții sale mai miku slugî fii sufletescu, smeritu Mitropolitul de Moldaviia Dosoftei*“. ¹⁷ Iar la pagina 72 este notat

la Bălgrad, în 1687, în slavonește, și semnalată de: Ion Bianu, *op.cit.*, tom I, p. 280, Eva Mârza, *op. cit.*, p.141, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 343.

„*Typăritu-s-au în kasa Sântei Mitropolii de Iaș, Let 7191, Iun.16. Typarnikul Nikolai*“.¹⁸

*

Sfinta și Dumnezeiasca Lyturghie, Buzău, 1702

Note generale: „*A sfintului Ioan zlatoust, a Marelui Vasilie, și a sfintului Grigorie Dvoeslov, Kare iaste Prejdesșteniia. Kari akum de nou sau tipărit, și în lumină sau/ dat, întru folosul tuturor Preoșilor, și Diako/nilor, ca să poate pre lesne a sluji cum să kade pre/ rânduiala ei, den izvoadele Greceș-ti, Tipiku/l pre limba Rumânească, skos și tokmit, din/ porunka, și osârδια împreună și toată kel/tuiala a prea cinstitului, jupan Șarban/ Kantacuzino Voev(od) Paharnik. Întru zilele/ Prea luminatului Blagocestivului Domn Io/ Konstantin Basarab Voievod./ Îndreptând Kârma sfintei Beseareci Prea/ sfinșitul Kyr Theodosie, Arhiepiscopul/ a toată Ugrovlahiia./ Typăritusau în sfânta Episkopie dela Buzău,/ în tipografia Domnească./ La anul de la zidirea lumii 7210*“.

Note specifice: Tipăritura, semnalată de mai multe surse, este în quarto, cu 202 foi numerotate¹⁹ și 4 nenumerotate. Este, fără îndoială, tot un rod al Sfântului Dosoftei, întrucât episcopul Mitrofan - fost viețuitor la Biserici și episcop de Huși - a fost și ucenic și ajutor al mitropolitului moldav, în opera sa de a da carte românească preoșilor și poporului.

Exemplarul studiat de noi se află în Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 5432). Are dimensiunile de 21,8 x 16,5 cm și cuprinde 386 de pagini numerotate și 4 nenumerotate. Copertele sunt din carton legat în piele, orna-

19. Semnalată de: Ion Bianu, *op. cit.*, tom I, p.435-440 și tom IV, p. 216, Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol II, p. 15, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 351, I. Șiadbei, *op. cit.*, p. 80, pr. Gabriel Cocora, în *Tipar și cărturari*, Editura „Litera“, București, 1977, p. 29-30, Idem, *Tipografia și tipăriturile de la Episcopia Buzăului*, în „Biserica Ortodoxă Română“, LXXVIII (1960), nr. 3-4, p. 288 și 303, Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, Editura Universității „Ștefan cel Mare“, Suceava, 2005, p. 315, Doru Badără, *Din nou despre tipografia de la Buzău*, în „Revista română de istorie a cărții“, II (2005), nr. 2, p. 82 și în cataloagele *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, București, 1972, p. 49-50, *Tipărituri românești 1539-1750 existente la Brașov (catalog)*..., p. 118, Martin Bodinger, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași (catalog adnotat) - cărți rare și prețioase*, Iași, 1976, vol. III, p. 38.

20. Publicată de Constantin Erbiceanu, în rev. „Biserica Ortodoxă Română“, nr. 29/1905-1906, p. 1341-1345.

21. Semnalată de: Ion Bianu, *op. cit.*, tom. I, p. 541-543 și tom. IV, p. 220, Dan Simionescu/Victor Petrescu, *Târgoviște, vechi centru tipografic românesc*..., p. 67-68, Constantin

mentată cu motive florale orientale. Coperta I are în imprimate: în centru, un medalion Mântuitorul Hristos „in Deisis“ și titlul cărții - „Lyturghii“. Pe coperta IV este imprimat numele legătorului, indescifrabil. În interior se remarcă tipăritura îngrijită, bicoloră, în roșu și negru (cu roșu sunt tipărite colontitulurile, titlurile și precizările tipiconale). Tipicul este în românește, deși cu caractere chirilice, iar rugăciunile rămân în limba slavonă. Paginile au chenare fitomorfe. Pe versoul paginii de titlu se află un Deisis: Mântuitorul flancat de Maica Sa și Sfântul Ioan (gravura este reluată și la p. 170). Toate gravurile (schema Proscomidiei - p. 21, icoana Sfântului Ioan Gură de Aur - p.36, icoana Sfântului Vasilie cel Mare - p.72, icoana Sfântului Grigorie Dialogul - p.154, medalioane reprezentând pe Iisus Hristos - euharistic - p. 325 sau Iisus Hristos - Mare Arhiereu - p. 340) aparțin unui „Ioanikie“. Tot pe versoul paginii de titlu stă un octostih: „*Șarbanu odraslă den rădăcină bună,/ Hristoase Doamne, aciastă carte-ți închină, / Întru care să închee ce ce-i spre fire, / A ta taină sfântă ce-i de mântuire./ Care o ai sfințitu-o între ai tăi Ucenici / Cându au sosit vreme de-ai apriimit munci. / Dă-i, Hristoase Doamne, plata mântuire, / Părinților lui vecinica odihnire*“.

Remarcăm și la această ediție o prefață, a lui „*jupan Șerban Kantakuzino*“²⁰ care mărturisește că „*au sokotitu și au ales de au typărit de iznoavă Lyturghiile în kipul ce să vede, de vreme ce s-au și înpuținatu acele kărți în aceste vremi*“. Pe lângă acest argument pragmatic, textul prefeței relevă altul, de suflet; arată că domnitorul „*ku toată kieltuiala sa isprăvindu-le haru le înparte pre la sfintele și dumnezeieștile biseareci, și kui iaste de trebuință dăruiaște, pentru buna pomenire lui, a părinților, a moșilor, strămoșilor și a tot vechiu și blgorod nemului său, den bună voia sa mișkat și ațâțat; lukru ku adevărat bun de lăudat și de mult multora folos*“. Astfel se explică de ce la Proscomidie, preotul este îndemnat să pomenească pomelnicul „*marelui Paharnik Șarbanu ktitorul ce au făcut aceste sfinte Leturghii*“: „*Pomeani Gospodi Io Șarbanu Voevod i Gospoda ego Elena, Io Matei Voevod i Gospoda ego Elina, Io Constandin Voevod i Gospoda ego Balașa, Io Șarbanu Voevod i Gospoda ego Maria, Io Konstandin Voevod i Gospoda ego Marika*“ și alte 41 de nume din pomelnicul domnesc.

La colofon (p.386) este amintită și „*nevoința și multa osteneală alui*

Mălinaș, în *Carte românească veche (1643-1830) din colecția Bibliotecii Județene „Gheorghe Șincai“ din Oradea (catalog)*, Editura „Mihai Eminescu“, Oradea, 1993, p. 36-37. La Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 356, este numit „Molitvelnicul slavo-român“. Prima descriere com-

Mitrofan, Episcopul de Buzău“, grație căruia s-au tipărit aceste Sfinte Liturghii.

*

Molitfelnic - Liturghier, Râmnic, 1706

Note generale: „*Evhologhion/ adekă/ Molitvnik/ akum întâi întracesta kip typă/ rită, și așezată, după rânduiala ce/ lui Grecesk./ Întru al 18-lea an, a înălțatei Domnii,/ a Prea Luminatului oblăduitoriului a/ toată Țara Rumâneaskă/ Ioann Konstandin V:V: Voevod:/ Fiind Mitropolit Țării Kyr/ Theodosie/ Prin osteneala, și ku toată keltueala,/ iubitoriului de Dumnezeu Kyr Anthim/ Ivirenul, Episkopul Râmnikului./ De Mihail Iștvanovici Ypodiakonul/ Typograful/ În Râmnik/ La anul dela Hs. 1706.*“

Note specifice: În secolul de așezare a cărții românești tipărite, din rațiuni de utilitate și de economie de timp, hârtie și alte materiale, se realiza, uneori, editarea unor cărți de cult compozite. Ediția de față, numită în original „Molitvnic“ conține și o parte de Molitvelnic (volumul II) și o parte de Liturghier (volumul I)²¹. Aceasta întrucât cuprinderea ambelor cărți de cult într-un tot ar fi dat un volum prea masiv, de 669 de pagini (!), editorii au împărțit ediția în două. Aflăm, așadar, în volumul I, primele Liturghii tipărite de Sfântul Mitropolit Antim Ivireanul în limba română, sub patronajul generos al Sfântului Domnitor Constantin Brâncoveanu. Volumul are 190 de pagini numerotate și 19 nenumerate, în format 19,5 x 14 cm. Conține rânduielele Vecerniei și Utreniei, cele trei Liturghii, otpusturile praznicelor domnești și cele de peste săptămână, vozglasurile din ziua Paștilor. Tiparul este bicolor, dar suferă prin neclaritate. Interiorul este ornamentat cu medalioane frumos realizate: Răstignirea (p. 12), Proscomidia (p. 41), autorii Liturghiilor (p. 52, 104, 164) și pe mai multe pagini același frontispiciu cu Domnul Hristos binecuvântând. Ornamentele și autorii lor creează o altă dispută asupra ediției, privind locul tipăririi. Unii specialiști susțin

pletă la Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Muzeul Județului Dâmbovița, Târgoviște, 1973, p. 173-186.

22. Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 99.

23. Se cuvine amintită râvna deosebită a Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul pentru a da Liturgia și în limbile altor popoare. A tipărit Liturghierul bilingv greco-arab (Snagov, 1701), la al cărui zaț „*a săpat cu grijă literele arăbești*“ însuși sfântul. Trebuie amintită lucrarea de mari dimensiuni „*Carte de preste tot anul, cuprinzând, fără lipsă, tot serviciul*

că, întrucât cei doi meșteri de ornamente - Ioanichie Bakov și Dimitrios - la cumpăna secolelor XVII-XVIII lucrau la București, s-ar trage concluzia că aici să se fi tipărit ediția de față.

În prefață, tipograful Mihail Iștvanovici, care se numește pe sine „*totdeauna mic și plecat rob gata întru slujbă*“, mărturisește despre implicarea decisivă a Sfântului Antim în această lucrare: „...*înkă și ku îndreptarea kuvintelor de pe grece în limba noastră ai nevoit și ai făcut multă osteneală de o ai așezat și înkă kâte nu s-au aflat mai înainte skoase românește de iznoavă le-ai tălmăcit și așa prekum se vede întokmită kum și mai am zis, toată keltuiala puind, poruncit-ai mie nevrednikul tău ucenik de o am isprăvit*“.

Gravurile și medalioanele aparțin lui Ioanichie Bakov și unui alt Dimitrie și conțin multe elemente ornamentale gruzine. Nicolae Iorga notează că „*Molitvelnicul din 1706 păstrează aceeași veche înfățișare a cărților de rugăciuni pentru preoți*“.²²

*

Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii, Târgoviște, 1713

Note generale: „...*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri alui Ioan Zla-toust, alui Va/ silie cel Mare, și a Predeșcenii,/ akum întâi Typărite./ Întru al ke. (25 n.n.) de ani, a înălțatei Dom/ nii aprea Luminatului oblăduitoriu/ atoată Țara Rumânească,/ Ioan Konstadin B. Basarab Voievod,/ Ku toată kieltrueala prea sfințitului/ Mitropolit al Oungrovlahiei,/ Kyr Antim Ivireanul./ În sfânta Mitropolie a Târgoviștii./ La anul de la Xc, 1713./ De Gheorghie Radovici*“.

Note specifice: Este al doilea Liturghier tipărit în limba română²³ de Sfântul Mitropolit Antim Ivireanul, de această dată în tipografia de la Târgoviște.

Exemplarul studiat de noi face parte din fondul de carte veche al Mănăstirii Neamț (nr. inv. 456). Formatul tipăriturii²⁴ este de 20,5 x 15 cm. *bisericesc*“ (peste 1500 p.) - Târgoviște, 1709 - care cuprinde, pe lângă altele, și cele trei Liturghii, în limba greacă. Tot el a contribuit esențial, prin oferirea unei tipografii Iviriei natale, la tipărirea Liturghierului georgian (1710), considerat a doua carte tipărită în Caucaz, după Evanghelia gruzină (1709). Vezi referiri la Augustin Z. N. Pop, *Mărturia documentelor de la vechile tiparnițe românești la Nicolae Labiș*, Editura Eminescu, București, 1985, 30-31.

24. *Ibidem*, p. 100 și 106. Vezi și vol. *Tipărituri românești 1539-1750 existente la Brașov (catalog)*..., p. 132, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 42-43, Valeriu Leu, *Cartea veche românească din bisericile Eparhiei Caransebeșului 1648-1800*, Editura Banatica, Reșița,

Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele pe exterior, cu încheietori foarte fine și trei legături la cotor. Se remarcă incrustațiile ornamentale florale și geometrice în pielea celor două coperte. Volumul are 220 de pagini, iar calitatea hârtiei este medie, fără filigran. În interior se remarcă tiparul bicolor - roșu și negru; culoarea roșie este folosită la titluri, letrine și indicațiile tipiconale. Ilustrația iconografică și ornamentală, destul de săracă (schema Proscomidiei - p. 62, icoana Sfântului Ioan Gură de Aur - p. 72, icoana Sfântului Vasile cel Mare - p. 126, icoana Sfântului Grigorie Dialogul - p. 186), este preluată de la tipărituri mai vechi, este datată (1699) și semnată de „Ioanikie“.

Trebuie subliniat că, prin acuratețea limbii, prin frumusețea tipăriturii și prin ținuta livrescă, această ediție este una dintre cele mai reușite din tot șirul Liturghierelor românești, model și sursă pentru alte ediții. De aceea, Nicolae Iorga numea această ediție a Liturghierului „cartea de revoluție“.²⁵

*

Sfânta și Dumnezeiasca Lyturghie, Iași, 1715

Note generale: „A Sfântului Ioan Zlatoust,/ a Marelui Vasilie și a sfântului Grigorie dvoeslov/, kare iaste Prejdeștenia./ Akum întâi typărită, ku porunka și/ keltuiala prea Luminatului Domn Io,/ Nikolae Alexandru Voievod/ Ku blagoslovenia Pre sfințitulu Patriarh al Ierusalimului și a toată Palistina./ Kyr Hrisant./ fiind Mitropolit țării/ Kyr Ghedeon/ și sau tipărit în Mănăstirea a sfin/tului Mormânt, în Sf. Sava,/ Iași./ La anul Dela Hristos 1715,/ De Ieremia Markovici. Din tipografia a Mormântului Sfânt/ Și s-a dat în dar sfintelor besearici“.

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din colecția de carte veche a Mănăstirii Putna (nr. inv. 856). Formatul lucrării este mic, 20 x 15 cm și tipărirea ilustrează lupta domnitorilor și ierarhilor moldoveni de a se despovăra de controlul excesiv de strict al Patriarhiei de Ierusalim. Lucrarea are 268 de pagini, numerotate greșit.²⁶

1996, p. 24-25, pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 126.

25. Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol II, p. 108.

26. Vezi Ion Bianu, *op. cit.*, tom. I, p. 497-498, Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 50, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 352, Iancu Braunstein, *Catalogul cărților vechi românești (1643-1830)*, Iași, 1981, p. 29, prof. T. G. Bulat, „Tiparnițele“ moldovenești de carte bisericească de la mitropolitul Varlaam la mitropolitul Veniamin Costachi, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, XLVII (1971), nr. 5-6, p. 353, Olimpia Mitric, *op. cit.*, p. 315.

Copertele sunt din carton, învelite în piele, hârtia folosită este de slabă calitate. Scrisul este mic și inestetic, întrucât tiparul se face la tipografia adusă de mitropolit și unde, deși trudeau doi meșteri vestiți - Sevastos Kymenites și Gheorghe Hypomenas din Trapezunt, ucenicii acestora erau încă stângaci. Tipograful a folosit mult roșu, la indicațiile tipiconale, pe care le redă în limba română. Rugăciunile Vecerniei, Utreniei și ale Liturghiei rămân însă în limba slavonă. Este considerată „ultima Liturghie slavonă” tipărită la noi²⁷.

Se pot sesiza câteva caracteristici ale acestei ediții. Mai întâi, la „înkipuirea sfântului Diskos” (schema Sfintei Proscomidii), cât și în rânduiala Proscomidiei nu sunt indicate miride pentru stăpânire, popor sau ctitori. Între anexele Liturghierului sunt cuprinse și „Rânduiala vdeniei după izvoadele cele vekî, grecești”, Rânduiala Vecerniei speciale din Duminica Pogorârii Sfântului Duh și „Rânduiala la îmbrăcămintea arhiereului”, toate în limba română.

*

Dumnezeștile și sfintele Lyturghii, București, 1728

Note generale: „A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, a lui Va/silie cel Mare, și a Prejdeștenii./ Akum, într - acestași kip Tipărită./ În zilile prea Luminatului Domn și/ oblăduitoriu a totă Țara Rumânească./ Ioan Nikolae Alexandru Voevod./ Ku toată kieltueala prea sfințitului/ Mitropolit al Ungrovlahiei./ Kyr Daniil./ În sfânta Mitropolie a Bukureștilor./ La anul de la XC 1728. / De kucearnicul întru Preoți Popa Stoika Iakovici. “

Note specifice: Volumul a fost semnalat în Biblioteca Patriarhiei Române, deși inventarul de astăzi nu îl cuprinde; are 244 de pagini, în format octo. Specificăm sărăcia de ornamente interioare; la p. 12 este reprodus frontispiciul din ediția București, 1703, a Noului Testament. Pe versoul paginii de titlu, în jurul stemei lui Nicolae Mavrocordat, sunt următoarele

27. Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 113.

28. Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 35. Descrieri sau semnalări ale edițiilor 1728 întâlnim și la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346, Constantin Mălinaș, *op. cit.*, p. 40-41, prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 178, 245-246, 268, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 52, G. Hâncu, *op. cit.*, p. 27, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 28.

29. Ion Bianu, *op. cit.*, tom IV, p. 233-234.

stihuri: „*Asupra peceții stihuri politice/ A țării Rumânești ku bună ferice/ Aceste doauă înkipuiri ce-n pecete sânt ivite,/ Domnului Nikolae de la XC. Îi sânt dăruite,/ Să-i fie spre pază ku bunăvoire,/ Și să-l îndelunge întru stăpânire*“²⁸. În ceea ce privește textul, acesta este preluat integral din ediția iviriană de la 1713.

Ion Bianu avansează ideea, puțin probabilă după noi, despre un al doilea și chiar un al treilea tiraj al Liturghierului de la București, 1728, aflate în Biblioteca Academiei Române. Argumentele lui sunt întemeiate pe paginația diferită dintre primele două tiraje și de alte câteva specificități, pe care le are tirajul al treilea. Mai întâi, tirajul prezentat aici are peste 244 de pagini numerotate și 2 nenumerate. Față de celelalte serii, cuprinde și „*Slujba Sfintei Priceștaniei*“. Alt exemplar, semnalat la Academie, care ar face parte dintr-un alt tiraj, potrivit lui Ion Bianu, se termină la pagina 244, la „*Rugăciunea lui Metafrast, ku stihuri la Greci*“²⁹, ceea ce conduce la ideea că ar lipsi câteva pagini. Problema rămâne deschisă.

*

Dumnezeștile și Sfintele Lyturghii, București, 1729

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, a lui/ Va/silie cel mare, și a Prejdeștenii. /Akum într-acestaș kip typărită./ în zilele prea Luminatului Domn, și/ oblăduitoriu a totă Țara Rumânească / Ioan Nikolae Alexandru Voevod,/ ku toată kieltueala prea sfințitului/ Mitropolit al Oungrovlahiei,/ Kyr Daniil. / În sfânta mitropolie a Bukureștilor./ La anul de la XC 1729. De kucernikul întru Preoți Popa/ Stoika Iakovici*“.

Note specifice: Volumul a fost semnalat în Biblioteca Academiei Române, deși în cercetările noastre recente, nu l-am aflat acolo; are 210 pagini, în format quarto, cu 26 de rânduri pe pagină. Tipăritura este cu cerneală neagră și roșie. Versoul paginii de titlu are aceleași stihuri politice: „*Asupra peceții stihuri politice/ A țării Rumânești ku bună ferice/ Aceste doauă înkipuiri ce-n pecete sânt ivite, / Domnului Nikolae de la XC. Îi sântu*

30. *Ibidem*, tom IV, p. 54. Mențiuini și la: Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346, Aurelia Florescu, *Tezaur. Carte românească veche 1557-1830*, Editura Aius, Craiova, 2000, p. 102-103.

31. Menționat de: Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 48, Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 112, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 357, prot. Ion Mureșianu, *op. cit.*, p. 285, Martin

dăruite,/ Să-i fie spre pază ku bunăvoire,/ Și să-lu îndelunge întru stăpânire“. Pe pagina a treia găsim „Pinaxu“ (Cuprinsul), la finele căruia este așezată o vigneta, semnată „M.E.“³⁰

*

Sfintele și Dumnezeștile Liturghii, Râmnic, 1733

Note generale: „Acelor dintru sfinți Părinților noștri, alui Ioan Zlatoust, alui Vasilie/ cel Mare, și a Prejdeștenii. / Akum întru acestaș Kip Tipărite, rumânească. / În Sfânta Episkopie a Râmnikului. / Ku nevoința, și ku toată kieltuiala, / aPrea sfințitului și de Dumnezeu/ Iubitorului, / Kyr Inokentie. / Episkopul Râmnikului. / Luna lui Dekemvrie, 1. / La anul de la XC 1733“.

Note specifice: Exemplarul studiat de noi aparține Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II.4860) și este preluat din inventarul bisericii din Aștileu. Este deteriorat. Volumul³¹ are dimensiuni de 20,7 x 16 cm; are 270 de pagini numerotate și două nenumerate, în quarto. Copertele sunt confecționate din carton îmbrăcat în piele. Sunt ornamentate simplu: prima are în centru icoana Răstignirii Domnului, iar a patra, tot în centru, icoana psalmistului David, încadrată de un chenar geometric. În interior, pe primele două pagini, nenumerate, sunt tipărite icoana Sfântului Nicolae - pe versoul paginii de titlu, preluată din Triodul tipărit la Râmnic, în 1731 și tabla de materii - „Pinaxa“. Tipăritura este bicoloră, cu 24 de rânduri pe pagină. Textul este puțin ornamentat. Exceptând gravurile, reprezentându-i pe sfinții autori ai celor trei Liturghii (Sfântul Ioan Gură de Aur - p. 70, Sfântul Vasile cel Mare - p. 129, Sfântul Grigorie Dialogul - p. 195), aparțin unui „Mihail Râm(niceanul) - 1733“ și frontoanele care deschid textul Liturghiilor, în corpul cărții se pot afla doar: un simplu chenar liniar, câteva inițiale modeste și câteva alte simboluri: motive geometrice (p. III - nenumerotată, p.125), un heruvim (p.126), Marele Arhiepiscop Hristos (p. 231), cruci florale (p. 270).

Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 55, G. Hâncu, *op. cit.*, p. 28, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 110 și în cataloagele *Tipărituri românești 1539-1750 existente la Brașov (catalog)...*, p. 150, *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București...*, p. 56-57.

32. *Ibidem*, tom. II, p. 55. Această ediție este menționată și de Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346, Prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 131, 247, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 35-36.

33. Vezi Ion Bianu, *op. cit.*, tom. IV, p. 238. Sumară descriere a unui exemplar la G. Hâncu, *op. cit.*, p. 30 și în vol. *Tipărituri românești 1539-1750 existente la Brașov (catalog)...*, p. 157-158.

Colofonul (p. 270) consemnează următoarele: „*Typăritusau această Sfântă și Dumnezeiaskă Liturghie: Prin ostenela Diorthosirii, a Popei Ivan Făgărășanul. De Vladul Gherghie-vici, Typograful*“.

*

Dumnezeștile și Sfintele Lyturghii, București, 1741

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, alui Ioan Zlatoust, alui Va/silie cel Mare, și a Prejdeștenii. /Akum, întru aceștiași kip Typărite./ În zilele prea Luminatului Domn și/ oblăduitoriu a toată Țara Rumâneaskă/ Ioan Konstantin/ Nikolae Voevod, / Ku keltueala Prea Sfințitului Mitro/polit al, Kesariei Palestinei./ Kyr Anania./ Și s-au Typărit în Mănăstirea sfintului/ Savvei în Bukurești, Ce iaste înkinată,/ Ierusalimului/ În Typografia Șkoalii/ Bukureșcilor./ La Anul dela Hristos 1741./ De kucearnicul între Preoți Popa/ Stoika Iakovici.*“

Note specifice: Exemplarul studiat se află în Biblioteca Mănăstirii Neamț (nr. inv. 457). Dimensiunile de tipar sunt 20,5 x 15,5 cm; cartea are 232 de pagini, nenumerate. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele pe exterior, cu patru legături la cotor. Copertele I și IV au la exterior chenare punctiforme, cu motive florale la colțuri.

Specificul acestui exemplar este acela că are începând cu p. 25 până la p. 93 un fascicul manuscris, cuprinzând: rânduiala Vecerniei - începând de la jumătatea rugăciunii de la Vohod, rânduiala Litiei, rânduiala Utreniei, rânduiala Proscomidiei și aproape toată Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur. De la pagina 98 cuprinde, în format original, sfârșitul Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur de la momentul străngerii antimisului și pronunțarea vozglasului „*Că Tu ești sfințirea noastră...*“. De asemenea, paginile finale 229-232 sunt manuscrise, conținând rugăciunile din molitva de dinaintea Tainei Spovedaniei. Este de presupus că aceste filade manuscrise, de altfel, foarte frumos realizate, în două culori (cu roșu colontiturile și indicațiile tipiconale, cu negru textul), s-au așezat inițial, respectiv, final, din cauza uzurii îndelungi a acestor părți ale lucrării.

În interior, la textul tipărit, pe spatele paginii de titlu, în jurul stemelor Țării Românești și a Moldovei s-au așezat, cu mesaj, „stihurile poetice“: „*Asupra peceții stihuri poetice, /A Țării Rumânești ku bună fericire./ Aceste doao peceți XC le gătește, / Și Domnului Konstantin, ile Dăruiașce./ Kasă poată stăpâni ku bună voire./ Îndălungându-l pre el întru Norocire*“. Tipări-

tura³² este frumoasă, deși sobră, lipsită de ornamentații (la p.118 - icoana Sfântului Vasile cel Mare, la p. 173 - icoana Sfântului Grigorie Dialogul, la p. 229 - Hristos Euharistic). Este ușor manevrabilă, propice slujirii.

Ion Bianu avansează ideea unei a doua ediții a acestui Liturghier, tipărit tot la București, în același an, 1741. Exemplarul pe care îl citează aparține Bibliotecii Universității din Cluj, are 244 de pagini numerotate și 2 nenumerate. Se pare că ar lipsi mai multe pagini finale, ceea ce l-a condus pe cercetător la această concluzie.³³ Apreciem ca plauzibilă această ipoteză, întrucât între ediția de București - 1729 și cea de București - 1746, în cei 17 ani, singura ediție de Liturghier tipărită în București este cea din 1741. Cum tirajele erau mici, cum este vorba de un oraș important și chiar capitală în dezvoltare economică, implicit bisericească, tipăritura, bine primită de preoțime, este posibil să fi cunoscut o a doua ediție, în același an.

*

Liturghie, București, 1742

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, alui / Vasilie cel mare, și a Prejdeștenii. Typărită întracestași kyp / supt Cost Nikolae Vv. / cu kieltuiala presf. Mitropolit al Kesariei, Palestinei, Kyr Anania. / Sau Typărit în Mănăstirea sfântului Sava/ în Bukurești/ în Tipografia Șkoalei Văkăreștilor, 1742*“

Note specifice: Pe aceleași motive enunțate mai sus, se poate evalua „setea“ preoțimii române din capitala Munteniei începutului de secol XVIII, pentru cartea de cult în limba română. O altă ediție de Liturghier, după un an, nu poate decât să illustreze această stare de fapt. Deși are știri despre această ediție, Ion Bianu, în a sa „*Bibliografie românească veche*“, notează: „*Nu cunoaștem exemplarul*“³⁴. Nici noi nu am aflat exemplar.

*

Liturghie, Rădăuți, 1745

Note generale: „*A sfântului Ioan Zlatoust./ Ku mila lui Dumnezeu*

34. Tom. II, p. 61. Semnalat și de Dimitrie Iarcu, *op. cit.*, p.39, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346.

35. Pentru înlăturarea oricărui semn de întrebare privind o posibilă confuzie a edițiilor bucureștene atât de apropiate, 1746 și 1747, am studiat și un al doilea exemplar, din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 5238). Ediție semnalată de Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 87 și tom IV, p. 242. Referiri la această ediție și la pr. prof. Petru Rezuș, *Vechea tipografie din Rădăuți*, în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*“, XXXV(1959), nr. 5-6, p. 298-302, Barbu

akum/ întâi Typărită în typografia a sfin-/tei Episcopii Rădăuțul/ în zilele prea Luminatului Domn./ Io Ioan Nikolae Voevod./ Mavrokordat/ Ku blagoslovenia prea sfințitului Kyr/ Nekifor Mitropolitul/ a toată Moldova./ Ku osteneala și toată keltueala/ a Iubitoriului de Dumnezeu kyr/ Iakov, Episcopul / Rădăuțului./ Fiind kursul anilor de la zidirea/ lumii 7254./ Iar de la Întruparea lui HS 1745/ și s-au typărit de Sandul sin Irimii typografului. “

Note specifice: Volumul³⁵ are 38 de pagini în format mic, este tipărit în negru și roșu. Paginile sunt ornate cu un chenar geometric și au câte 23 de rânduri fiecare. Pe versoul paginii de titlu este tipărită icoana Sfântului Nicolae, aparținând unui „G.S.“ - se pare Grigorie Stan Brașovanul, tipograf care, credem, era tocmit de mitropolitul Iacov și lucra la tipografia din Rădăuți, cu stihuri de cinstire ale acestuia, toate preluate din ediția Ceaslovului tipărit la Rădăuți în 1745: „*Ku rugăciunile tale, sfinte Ierarhe Nikolae, / întărește pre Domnul nostru Ioan Nikolae / Să-și domniească țara ku bună nărocire/ Până la adânci bătrânețe, ku mare fericire*“. Textul Liturghiei este bilingv: îndrumările tipiconale sunt în limba română, iar rugăciunile propriu-zise în limba slavonă; câteva rugăciuni finale sunt traduse și în limba română. Pe lângă Grigorie Stan Brașoveanul, este de presupus că au lucrat la editarea acestei liturghii și ceilalți meșteri care alcătuiau echipa tipografiei din Rădăuți: „*ierodiakonul Iosif de la Neamț*“, „*Sandul sin Irimia, „typograful ot Iaș*“, „*Necula zățariu*“, „*Ion Buliandră și iarăși Ion Drugari*“, și „*Lupul Marăș și Simion, Pilcarii i Stefan poslușnik*“.

Nicolae Iorga apreciază că, totuși, această ediție a Liturghierului românesc poate fi considerată „*cea dintâi Liturghie românească , care a văzut lumina tiparului în Moldova*“.³⁶

*

Dumnezeieștile și Sfintele Lyturghii, București, 1746

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, alui Va/silie cel Mare, și a Prejdeștenii. /Akum Typărite, întru al*

Teodorescu, *op. cit.*, p. 356.

36. Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 114.

37. Semnalat de Ion Bianu, *op.cit.*, tom IV, p. 59. Referiri la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346, Constantin Mălinaș, *op. cit.*, p. 46-47, prot. Ion Mureșianu, *op. cit.*, p. 145, 233, 259, 270, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 56-57, Olimpia Mitric, *op. cit.*, p. 87 (patru exemplare) și în catalogul *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1985, p. 64.

38. Vezi: Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 98-99, I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române*

doilea an,/ din a patra Domnie a Țării Rumânești,/ a prea Luminatului și prea înălțatu/ lui Domnului nostru,/ Ioan Konstandin,/ Nikolae Voievod./ Ku blagoslovenia prea sfințitului Mi/ tropolit al Oungrovlahiei/ Kyr Neofit./ Și sau tipărit în Typografia Dom/neaskă, în orașul Bukureștilor./ La anul de la zidirea lumii 7254./ De kucernicul între Preoți Popa/ Stoika Iakovici typograful“.

Note specifice: Exemplarul³⁷ studiat de noi se află în Biblioteca Mănăstirii Neamț (nr. inv. 477). Dimensiunile tipăriturii sunt de 20 x 16 cm. Volumul - legat din nou, în timp, din cauza uzurii - are copertele din carton, cu cotorul și colțurile pânzate; 249 de pagini sunt numerotate, dar la începutul și la sfârșitul lucrării sunt câte 10 pagini albe, nenumerate. Un alt exemplar studiat pentru comparație, aflat în Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 5238). Are copertele din lemn, îmbrăcate în piele, cu două cheutori. Interiorul se remarcă printr-o tipăritură sobră, fără multe podoabe: p. 46 - Iisus Hristos Mare Arhieru, p. 66 - Sfântul Ioan Zlataust, p. 120 - Sfântul Vasile cel Mare, p. 180 - Sfântul Grigorie Dialogul, p. 212 - Iisus Hristos euharistic. Gravurile sunt semnate „Ioanikie“ sau „Dimitrios“. Acestor doi gravuri le aparțin și inițialele, frontispiciile și vignetele folosite la tipăritură, toate preluate din ediția 1713 a Liturghierului, îngrijită de Sfântul Mitropolit Antim Ivireanul. Paginile, cu câte 26 de rânduri, sunt fără chenar. Colontitlurile sunt încadrate de motive florale. Litera este bine proporționată cu pagina, lizibilă. Pe versoul paginii de titlu este tipărită dedicația pe care tipograful o oferă domnitorului, scrisă în jurul stemei ce poartă ambele simboluri, al Moldovei și al Munteniei (!): „*Asupra peceții stihuri politice,/ A Țării Rumânești ku bună ferice./ Aceste doauă peceți XC le gătește,/ Și Domnului Konstandin i le dăruiaște./ Ka să poată stăpâni ku bună voire/ Îndălungându-l pre el întru norocire*“. Exemplarul nemțean studiat are la final, în manuscris, Troparul și Condacul Sfântului Grigorie Dvoeslovul.

*

vechi, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1968, partea a III-a, p. 81, Dimitrie Iarcu, *op. cit.*, p. 22, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346, prof. T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 355, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 64, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 128.

39. Observație a Daniei Poenaru, în *op. cit.*, p. 192 și a lui Dinu A. Dumitrescu, în *Îndreptări la Bibliografia românească veche*, din „Biserica Ortodoxă Română“, LXXVIII

Dumnezeeștile și Sfintele Lyturghii, București, 1747

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, alui / Vasilie cel mare, și a Prejdeștenii. / Acum Typărite, întru al treilea an, / din a patra Domnie a Țării Rumânești, / a prea Luminatului și prea înălțatu-/lui Domnului nostru / Io Konstandin / Nikolae Voevod*“, / *ku blagoslovenia și keltueala prea sfinți / tului Mitropolit al Ungrovlahiei / kyr Neofit dela Krit. / Și s-au tipărit în Typografia sfintei Mitropolii a Bukureștilor. / la Anul dela zidirea lumii 7255 / Al sfințiilor voastre Rugătoriu / Barbul, Buk(ureșteanul n.n.): Typograful.*“

Note specifice: Volumul³⁸ are 246 de pagini, tipărite în quarto. Tiparul este bicolor, cu 26 de rânduri pe pagină. Pe stema reprodușă pe paginile liminare, ca și în ediția anterioară, figurează atât capul de zimbru, cât și vulturul brâncovenesc, iar dedicația este aceeași din ediția 1746: „*Asupra peceții stihuri politice, / A Țării Rumânești ku bună fericice. / Aceste doauă peceți XC le găteșce, / Și Domnului Konstandin ile dăruiașce. / Kasă poată stăpâni cu bună voire, / Îndălungându-l pre el întru norocire*“.

S-ar părea că ediția a cunoscut două tiraje, întrucât pe foaia de titlu a unui alt exemplar din Biblioteca Centrală de Stat sunt înscrise numele a doi tipografi - „*Barbul Buk. i Gligore typografi*“.³⁹

*

Dumnezeeștile și Sfintele Lyturghii, Iași, 1747

Note generale: „*A celor dintru Sfinți Părinților/ noștri a lui Ioan Zlatoust, a lui Va-/silie cel Mare și a Prejdeștenii. / Akum întracestași chip Typărite. / De Duka Sotirovici typograful/ de la Thasos. / În Eaș. / În Anul de la zidirea lumii 7255. Dekembrie, 23.*“

Note specifice: Exemplarul⁴⁰, aflat în Biblioteca Academiei Române are 246 de pagini, tipărite în quarto, cu 26 de rânduri pe pagină. Versoul paginii de titlu este blank. Pagina 3 are „Pinaxu“ (Cuprinsul).

(1960), nr. 3-4, p. 371.

40. Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 99. Semnalat și de: Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 73, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 353, prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 125, Olimpia Mitric, *op. cit.*, p. 88.

41. Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 99. Vezi și Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 357, G. Hâncu, *op. cit.*, p. 33, Prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 239, 284 și Dimitrie Iarcu, *op. cit.*, p. 22, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 64-66 (descrie patru exemplare), Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 128-129.

42. Ion Bianu, *op. cit.*, tom IV, p.72 și Dimitrie Iarcu, *op. cit.*, p. 22.

*

Sfintele și dumnezeștile Lyturghii, Râmnic, 1747

Note generale: „A celor dintru sfinți Părinților/ noștri a lui Ioan Zlatoust, alui / Vasilie cel mare, și a Prejdeștenii. /Akum, întracesta Kip Typărite./ întru al treilea an din a Patra Domnie/ a Țării Rumânești, a Prea Lumina-/tului și Prea Înălțatului Domnu Io Konstandin Nikolae Voevod/ Ku Blagoslovenia Prea sfințitului Mitropolit/ Kyr Neofit./ Și ku toată osârdia și Kieltuiala/ sfinției sale iubitoriului de Dumnezeu/ Kyr Kliment Episkopul Râmnikului./ În sfânta episkopie a Râmnikului./ La anul dela Facerea Lumii 7255./ S-au Typărit de kucearnicul între Preoți Popa / Mihai Atanasie Vici Typograful Râmnicianul.“

Note specifice: Volumul⁴¹ semnalat de Ion Bianu se află în Biblioteca Academiei Române și provine de la Biblioteca „V.A. Urechia“ din Galați; are 277 de pagini numerotate și 2 nenumerate, în quarto, tipărite bicolor, cu 24 de rânduri pe pagină. Exemplarul studiat de noi este din Biblioteca Sfântului Sinod (cota I. 4690). Este un exemplar incomplet, cu doar 200 p., cu dimensiunile 20,5 x 15,5, foarte distrus. În exemplarul studiat se află și o eroare de paginare: paginile 174 și 175 sunt netipărite, probabil din cauza calculării greșite a numărului final de pagini ale ediției. Încercând să camufleze eroarea, aceste două pagini au fost „ornate“ cu diferite motive florale și liturgice. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele. Pe coperta I, central, este imprimată scena Răstignirii Domnului, pusă în evidență de un chenar floral; coperta a IV-a are central un mic medalion, neidentificabil. Hârtia folosită pentru tipar este de o slabă calitate, ceea ce a și dat ediției perisabilitate. Versoul paginii de titlu conține stemele Moldovei și Țării Românești, cu aceleași stihuri politice, preluate din edițiile 1746 și 1747 ale Liturghierului de la București.

Tipăritura este simplă, dar frumoasă, litera mare și clar imprimată, ușor lizibilă. Paginile au puține ornamentații, exceptând gravurile clasice

43. Ion Bianu *op. cit.*, tom II, p. 134. Vezi și Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol II, p. 135, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 101, G. Hâncu, *op. cit.*, p. 34, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 343.

44. Vezi la Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 145-146, I. D. Lăudat, *op. cit.*, partea a III-a, p. 104, Iancu Braunstein, *op. cit.*, p. 37, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 105 (două exemplare), Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 353, G. Hâncu, *op. cit.*, p. 35, Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 318, Idem, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 112, Idem, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene (secolele XVII-XX) - prezentare generală*, în „Revista română de istorie a cărții“, 470

ale lui Ioanikie (1698): Răstignirea - p. 12, schema Proscomidiei - p. 53, Sfântul Vasile cel Mare - p.116, Sfântul Grigorie Dialogul - p. 176. La colofon se indică: „*Typăritu-s-au aciastă sfântă și Dumnezeiaskă Lyturghie prin ostenela diorthosirii lui Lavrentie: Ieromonahu de la sfânta Mânăstire Horezu*“. Ca element specific al ediției, se pot nota indicațiile privind timpul săvârșirii Sfintei Liturghii, anexate după colofon.

*

Lyturghii, București, 1754

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, alui / Vasile cel mare, și a Prejdeștenii...*“.

Note specifice: Nu am aflat niciun exemplar până acum. Ion Bianu indică un exemplar semnalat de dr. Gheorghe Bran, în colecția de carte veche a bisericii din localitatea Desești, județul Maramureș⁴². Este, în mod cert, o reeditare a edițiilor tipărite la București, în 1746 și 1747.

*

Dumnezeștile Lyturghii, Blaj, 1756

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților no-/ ștri Ioan Zlatoust, Vasile cel/ Mare, și a Prejdesștenii. / Akum/ Întâiu într-acesta Kip Tipărite:/ Stăpânind Preainălțata: Kesaro Krăiasca Romanilor, Prințesa Ardealului/ Iproci. Maria Teresia./ Ku Blagoslovenia Prea Luminatului și prea sfințitului / Kyrio Kyr:/ Petro Pavel Aaron/ Vladikii Făgărașului/ în Mânăstirea sfintei Troiță la Blaj - Anul Dela XC. 1756. / De Mihail Becikereki.*“

Note specifice: Exemplarul semnalat de I. Bianu⁴³ a fost aflat de Ilarion Pușcariu în Biblioteca Arhiepiscopală de la Sibiu, de unde a ajuns în Biblioteca Academiei Române. Volumul studiat de noi este din Biblioteca Sfântului Sinod (cota I. 4310); are 460 de pagini numerotate și una nenumerotată, în format 19,7 x 14,5 cm, paginile având, fiecare, 23 de rânduri de tipar. Copertele sunt din carton, legate în piele, fără ornamente, decât cu simple chenare hexaliniare, cu cinci legături la cotor. Deși tiparul este bicolor, în interior paginile sunt fără ornamente. Același medalion, reprezentându-L pe

II (2005), nr. 2, p. 87. Vezi și vol. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 79-80.

45. Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 154.

46. A se vedea studiul lui Ioan Moga, *Contribuții privitoare la tipărirea cărților bis-*

Mântuitorul Învățător, se regăsește la începuturile celor trei Liturghii (p. 73, 144, 287). Pe versoul paginii de titlu se află „Scara“ (cuprinsul). Tipăritura este sobră, inestetică, dar importantă pentru românii din Ardeal, cărora li se adresează în românește.

*

Lyturghie, Iași, 1759

Note generale: *Kari akum întâi sau Typărit/ întru aceștiași kip/ în Zilele prea înălțatului/ Domn Io/ Ioan Theodor Voevod,/ Ku Osârdia, Și ku Toată/ kieltueala Prea sfințitului/ Mitropolit al Moldovii/ Kyr Iakov,/ Întru asa tipografie, în sfinta/ Mitropolie, în Iași,/ la anii dela Adam. 7267. Grigorie Stanovici Typograf“.*

Note specifice: Exemplarul studiat se află în biblioteca Mănăstirii Neamț, în fondul de carte veche (nr. inv. 193). Lucrarea are 352 de pagini, în dimensiunile 30 x 25 cm.

Copertele sunt din lemn, legate în piele, de o calitate foarte bună. Cotorul este frumos ornamentat, cu motive florale și linii, în patru legături fine. Cheutorile sunt din piele și aramă. Pe coperta I, la exterior, în piele este imprimată imaginea Mântuitorului pe tron, flancat de Maica Domnului în dreapta și Sfântul Ioan Evanghelistul (?) în stânga, o bună realizare a unui Deisis din iconografie. La paginile de gardă s-a folosit pergament, iar în interior hârtie mai fină, fără filigran.

Ediția⁴⁴ are tipăritura în negru și roșu. În șirul paginilor se disting două mărimi de caractere, ceea ce face ca unele pagini să cuprindă 25 de rânduri, iar altele să cuprindă 34 de rânduri. Se remarcă chenarul floral al paginilor. Gravurile folosite, de o frumusețe deosebită, aparțin aceluiași Grigorie Stanovici tipograf, indicat și pe pagina de titlu; acesta semnează „*Gligrorie. T.*“. Pe versoul paginii de titlu sunt stihurile „*asupra Peceații/ Prea înăl-*

ericești..., în vol. „Omagiu Î. P. S. dr. Nicolae Bălan“, Sibiu, 1940, p. 591, nota 2 - Apud Ion Bianu, *op. cit.*, tom IV, p. 248.

47. Ion Bianu, *op. cit.*, tom. IV, p. 75. Referiri la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346, D Bărbulescu, *Completări și îndreptări la Bibliografia românească veche*, în „Biserica Ortodoxă Română“, LXXVIII (1960), nr. 5-6, p. 546.

48 *Ibidem*, tom. II, p.146 - 147. Semnalat și de: Daniela Poenaru, *op. cit.*, p. 198, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 357, prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p.244 - 245, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 87-88 și în cataloagele *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București...*, p. 71 și *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale*

țatului Domnului nostru“, care ornează stema Moldovei: „*Buourul, karele Stema Moldovii însemnează, / Pre Măriea sa Ioan Theodor Voevod, Domn îl adeverează. / Karele pentru a sa bunătate și multa vrednicie, / Fu ales de împărăție, și pus la această Domnie. / Tu dară, Doamne Ii(su)se H(ristoa) se Marele Împărat, / Karele pre acest Domn Luminat însuți lai încoronat, / Păzește-l în pace, ku sănătate, ku viață fericită, / Întru al Moldaviei prea înălțat Skaun ku Domnie slăvită. / Iar după toate aceste vremelnice și trecătoare, / Rugămune ka să dăruiaști Mării sale și vecinika desfățare“.*

La pagina 3 este înfățișat Iisus Hristos euharistic - datat 1758 și stihurile cu directă trimitere la esența Sfintei Liturghii: „*Aceasta este Pâinea kare din ceriu pogoară, / Ka ori cine va mânka din trînsa să nu moară / Trupul meu este adevărată mânkare, / Și sângele meu este adevărată băutură“.* Un element inedit al acestei ediții îl constituie colofonul. Textul încearcă să argumenteze faptul că această ediție a Liturghierului este tributară surselor slavonești și grecești: „*Kadesă a ști și aceasta: Molitvele voastre, Preoți și Diakoni ce veți sluji pre aceste sfinte liturghii, înștiințămuvă pre voi și pentru aceasta, kă une kuvinte cesă află întrînsele skimbate, și mai ales puse și tokma pre limba slavenească, nu este altă pricină de mândrie, adekă kât să facem și dela noi adaogire de skimbare: Ci vrând noi a tokmi întrîn-sele kuvintele tokma deplin, după izvodul ellinesc, (kum și cel slavenesc urmează,) nu sau putut aceale kuvinte nici întrun kip a să tălmăci tokma drept după putearea lor pre Limba noastră, căci este puțină. La aceasta și noi încă dară nam vrut a mikșora sfintele kuvinte ale Dumnezăeștii Liturghii, după neputința limbii noastre, kăci nu este kazanie sau istorie sfânta liturghia, Ci tocma însuși Dumnezăești, și de D(u)hul sfânt suflate kuvinte: Pentru acea și noi leam pus slavenește, și așa fără de îndoire să și urmați ale zice: Ka să fie în veaci de tot și întru toate, de plină Dumnezăiaska Lyturghie.“*

Autorul acestei notițe „*Evloghie Monah, Dorthositoriu“* sesizează o realitate tristă, dar adevărată a limbii române liturgice de după jumătatea secolului al XVIII-lea: sărăcia vocabularului tehnic, ceea ce a dus la starea de dependență totală față de sursele slavo-grecești. Referindu-se la starea de dependență lexicală față de sursele slavonești, Nicolae Iorga arată că ediția este „*cu multe cuvinte slavone*“⁴⁵. Acest lucru înnobilează însă și mai mult lupta tipografilor de a români cărțile de cult. Pleiadei acestor truditari, de la ediția de față, li se adaugă și „*Sandul, și Gheorghie Zățarii“*.

Semnificativ este faptul că această ediție a Liturghierului românesc a

fost preluată ca model pentru edițiile Liturghierului apărute în Ardeal după anul 1773. Hotărârea a fost luată în ședințele canonicilor români din 13-18 aprilie 1773⁴⁶.

Tipăritura este de o distincție și eleganță care îi dau unicitate; poate fi considerată drept una dintre cele mai reușite ediții de Liturghier, nu doar pentru secolul al XVIII-lea.

*

Lyturghie, București, 1759

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, alui / Vasilie cel mare, și a Prejdesțenii.*“

Note specifice: Nu am aflat niciun exemplar. Ion Bianu sesizează un exemplar al acestei ediții în colecția de carte veche a bisericii din Nănești, județul Maramureș⁴⁷.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Râmnic, 1759

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, alui Ioan Zlatoust, alui/ Vasilie cel Mare, și a Preajdesțenii./ Akum, întracestași Kip Typărite/ întru întâia domnie, a Țării Rumâ-/ nești, a prea Luminatului și prea î-/ nălțatului Domn./ Io Skarlat Grigorie Ghika Voevod/ Ku Blagoslovenia și toată osârdiea și/ keltueala, a Prea Sfințitului și de/ Dumnezeu Iubitoriului./ Kyr Grigorie Episcopul Râmnikului./ În Sfânta Episcopie a Râmnikului./ La anul dela Facerea Lumii 7267/ și s-au Typărit de Kucearnicul între preoți/ Popa Kostandin AtanasieVici Typograful/ Râmnicianul.*“

Note specifice: Exemplarul studiat de noi aparținând Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 5449), în format 21 x 15,5 cm, are 264 de pagini, numerotate, cu 30 de rânduri pe fiecare pagină. Copertele sunt din carton, îmbrăcate în piele, cu ornamentația săracă. În interior, pe versoul paginii de titlu întâlnim obișnuitele stihuri poetice, specifice tipăriturilor râmnicene din această perioadă, cu modificările onomastice de rigoare: „*Asupra peceții Arhivelor Statului. Catalog...*”, p. 80-81.

49. Vezi P. Constantinescu-Iași, *Tipărituri vechi românești necunoscute*, Iași, 1931, p. 4.

50. Vezi A. Sacerdoțeanu, *Inscripții și însemnări din Costești*, Vâlcea, București, 1937, p. 13. Și alți specialiști sunt în aceeași dilemă; Constantin Mălinaș, în *op. cit.*, p.63, susține data 1767, iar prot. Ion B. Mureșianu, în *op. cit.*, la p. 165, 169, 297, susține anul 1768; aceeași dată și în catalogul *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, p. 79.

stihuri poetice, / A Țării rumânești ku bună ferice, / Aceste doauă peceți XC le gătește, / Și Domnului Skarlat i le dăruiaște. / Ka să poată stăpâni ku bună voire. / Îndelungându pre El întru norocire“. Pe pagina 3 este Cuprinsul; pe ultima pagină, colofonul arată: „*Typăritusau aciastă sfântă și Dumnezeiaskă Lyturghie prin osteneala diorthosirii lui Lavrentie Ieromonahul, dela sfânta mănăstire Hurezii*“. Tipăritura⁴⁸ este simplă ca înfățișare. Paginile sunt lipsite aproape total de ornamente, exceptând gravurile reprezentându-i pe cei trei ierarhi, autori ai Liturghiilor. Hârtia folosită este de calitate inferioară, dar tiparul, litera sunt totuși clare. Prin calitatea slabă a materialelor folosite și prin realizarea inestetică a tiparului, această ediție poate fi considerată una dintre cele mai modeste ieșite de sub teascurile râmnicene.

*

Sfintele și Dumnezeștile/ Lyturghii, Râmnic, 1767

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, alui / Vasilie cel mare, și a Prejdeștenii. / Akum întru acesta kip s-au typărit, / întru întâia Domnie, aprea luminatu-/ lui Domn: / Io Alexandru Skarla(t) Ghika Voevod: / Ku blagoslovenia și osârdiea, și ku/ toată kiel-tuiala, / Sfinții sale Iubito-/riului de Dumnezeu, / Kyr Parthenie Episkopul Râm(nicului, n.n.): / În sfânta Episkopie a RâmniKului: / La anii dela Zidirea lumii 7276. / S-au Typărit de Popa Gheorghie / AtanasieVici typ. (ograf) Râm(niceanul)*“.

Note specifice: Această ediție a creat o aprigă controversă privind anul apariției: în titlu apare anul de imprimare 7276 (= 1768); la pagina 409, la colofon, este indicat anul 1767. Cercetătorii P. Constantinescu-Iași⁴⁹ și A. Sacerdoțeanu⁵⁰ consideră că această ediție a apărut în 1768. Ion Bianu⁵¹ susține că ar fi apărut în anul 1767⁵², orientându-se după data aceasta, 1767, pe care o notează la colofon, în cuvântul de „iertăciune“ către cititori, „*smeritul între ieromonahi Grigorie*“.

Pentru a găsi o explicație pertinentă, am cercetat trei exemplare ale acestei ediții: primul din colecția de carte veche a Mănăstirii Neamț (nr.

---

51. Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 173. Aceeași dată notată și în vol. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 91, susținută și de: Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 357, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 120, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 106-108 (descrie trei exemplare), Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 150-151 (descrie trei exemplare), Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 131-132.

inv. 696), iar celelalte două din Biblioteca Sfântului Sinod (cotele I. 4629 și I. 4536). Compararea pagină cu pagină a acestor două exemplare, ambele datate „1768“, demonstrează că este vorba de un singur tiraj, cu același an de apariție. Opinăm că ar fi posibil ca lucrul la tipar să fi început în timpul domniei lui Alexandru Scarlat și să se fi terminat la începutul anului 1768 și nu chiar cum precizează colofonul: *„Typăritusau aciastă sfântă și Dumnezeiască Karte ce să kiiamă Lyturghie prin ostenela Diorthosirii smeritului între Ieromonahi Grigorie Ieromonahul. Rogumă dară, cinstiți cetitori, ori-ce greșeală veți afla, au în kuvinte sau în slove, îndreptați ku duhul blândețelor, ne-puindune înponos, kă prekât am putut, cu nevoință am diorthosit, în zi și înnoapte, prin lipsa învățaturii. Deci ertați ca și voi să aflați ertare dela lesne ertătoriul Dumnezeu. Și s-au început acest sfânt și Dumnezeesk lukru la luna lui Oktovrie în zile 15, și au luat sfârșit la luna lui Dikemvrie, în zile 18, 1767.“* Precizarea este foarte prețioasă pentru elucidarea disputei privind datarea tipăriturii. Este ușor de presupus că lucrul de diortosire și tipărire s-a desfășurat în perioada indicată, adică în anul 1767, dar timpul de legare și de distribuire - era iarnă, mijloacele de distribuire limitate - au presupus o altă etapă de lucru, care au făcut ca tipăritura să ajungă la cei interesați în cursul anului 1768. Se poate afirma că episcopul Partenie, pentru a ține actuală tipăritura, a poruncit să se modifice, la pagina de titlu, anul apariției - 1768. Totodată, pentru a rămâne recunoscător Domnitorului Alexandru Scarlat, care susținuse financiar tipărirea, păstrează pe pagina de titlu numele lui, deși acesta părăsește deja tronul Munteniei în octombrie 1768.⁵³

Tipăritura are 409 pagini, în format 20 x15,5, numerotate, două nenu-

52. Pentru pledoarie, vezi Ion Bianu, *op. cit.*, tom IV, p. 251.

53. Pentru a arăta că unele ediții de carte veche creează, adesea, false contradicții, bazate pe o eroare sau pe o neatenție, semnalăm aici greșeala de datare pe care o face pr. drd. Teodor Misaroș, în studiul său *Cărți vechi de slujbă bisericească în Biserica Ortodoxă Română din Korosszegapati - R.P.Ungară*, publicat în rev. „Ortodoxia“ XXV (1973), nr. 2, p. 300-308. La p. 307 din studiul citat aici, autorul vorbește despre „Liturghierul lui Partenie din anul 1759“, or, la data amintită păstorea la Râmnic episcopul Grigorie Socoteanu (8 mai 1749 - 21 mai 1764); de la data retragerii acestuia păstorește Eparhia Râmnicului și Noului Severin, până în 1770, episcopul Partenie, cel semnat pe pagina de titlu a acestei ediții.

54. De exemplu, vezi Dan Simionescu/Victor Petrescu, *op. cit.*, p. 90-91, sau Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 138.

55. De fapt, Ion Bianu este cel care a stârnit controversa. În a sa *op. cit.*, tom II, p. 192

merotate, tipărite bicolor, cu 25 de rânduri pe pagină. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele. Pe coperta I este imprimată icoana Răstignirii Domnului, scenă împodobită și de medalioanele reprezentând pe Maica Domnului și pe cei trei ierarhi - autori ai Liturghiilor. Hârtia este de calitate, cu o grosime ce a conferit ediției o bună rezistență la uzură și timp. În interior se remarcă gravura care bordează pagina de titlu, în chipul unui fronton de biserică, semnată de „Diakonul Co(n)sta(ntin)“. Pe versoul paginii de titlu se află stema Țării Românești și obișnuitele stihuri, prezente parțial identic și în ediția 1759: „*Stihuri poeticești: asupra peceții, din/ Korona prea Luminatului Domn:/ IO Alexandru Skarlat Ghika Voevod./ Acest semn ce Korbul îl arată./ Domnului Alexandru întraceastă dată./ Ka să poată stăpâni ku bună voire./ Îndelungându pre El întru norocire*“. Tipăritura este simplă, cu o literă lizibilă, fără multe ornamente; se întâlnesc doar schema Proscomidiei și icoanele celor trei sfinți alcătuitori ai Liturghiilor (respectiv, la paginile 88, 100, 162, 222).

*

Dumnezeștile și Sfintele Lyturghii, Buzău, 1768

Note generale: „*Acelor dintru sfinți Părinților noștri, alui Ioan Zlatoust: alui Va/silie cel mare: și a Prejdesštenii. / Akum Typărită întru întâia domnie a/ Prea Luminatului Domnului nostru:/ Io Alexandru/ Skarlat Ghika Voevod./ Ku blagovenia Prea sfințitului Mitropo/lit al Oungrovlahiei:/ Kyr Grigorie./ Prin osârdia și kieltueala iubitoriu/ lui de Dumnezeu./ Kyr Kozma, Episkopul Buzăului./ În Sfînta Episkopie a Buzăului./ La anul dela Zidirea Lumii 7276./ De Kostandin Oucenikul Daskal Iordake Typ (ograful n.n.)*“.

Note specifice: Și ediția aceasta a creat o altă contradicție între specialiști asupra datei tipăririi. Deși pagina de titlu precizează că anul de tipărire este 7276 (= 1768), unii specialiști susțin că ar fi anul 1769⁵⁴. În încercarea

susține anul 1769; în tomul IV, la p. 252, indică anul 1768, deși argumentarea este greșită: „*Anul de tipărire este 7277, adică 1768, iar nu 1769...*“. Două sunt motivele erorii. Primul este anul de pe pagina de titlu -7276 și nu 7277, iar al doilea este diferența cu 5508, care este 1768 și nu 1769! Martin Bodinger, în *op. cit.*, vol. III, p. 123, susține tot anul 1768; de asemenea, pr. Gabriel Cocora, *Tipografia și tipăriturile...*, p. 290, 305.

56. Scurte referiri și la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 351, Gabriel Cocora, *Tipar și cărturari...*, p. 32.

57. Ion Bianu, în *op. cit.*, tom II, p. 212, face o descriere a ediției, iar în tomul IV al aceleiași opere (p. 92) semnalează o ediție 1776. Mențione și la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 343, Olimpia Mitric, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene...*, p. 89. Nu

de a elucida problema, Ion Bianu⁵⁵ aduce argumentul istoric cel mai solid: domnitorul Alexandru Scarlat Ghica, care este indicat în pagina de titlu ca domnitor al Munteniei, a domnit până la 28 octombrie 1768. Deci, nu se putea ca tiparul să fie în 1769, adică în altă epocă, sub altă domnie, indicând un domnitor care nu mai era.

Exemplarul studiat de noi este din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 5086). Tipăritura, în format 21,5 x 15 cm, are 276 de pagini, unele numerotate greșit⁵⁶ (mai multe pagini nenumerate, p. 155 se repetă) sau cu erori de tipar (p. 17 este netipărită, p. 60 doar ornată cu un chenar simplu), este realizată cu culorile negru și roșu. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele, fără ornamente. În interior, gravurile și ornamentele aparțin unui „P. Ghyrie“, iar unele dintre ele sunt și datate - 1746. Pe versoul paginii de titlu se află și stema Țării Românești, cu stihurile preluate din Psaltirea editată la Buzău, în 1767: „*Stihuri poetice opt asupra peceții pre înălțatului Domn, Io Ale. Sk. GVvd. Semn strașnik și armă la război pre tare/ Din ceriu fu arătată: o minune mare/ O Kruce de stele pe Ceriu însemnată:/ Kare și Korbul în gură țiind o arată,/ Domnului Alexandru Skarlat:/ Kare părinteskului skaun sau înkredințat,/ Pre kare akum Domnul săl păzeaskă,/ Țara Rumânească să ostăpâneaskă*“.

Paginile 18, 19 și 20 din exemplarul studiat de noi sunt manuscrise ulterior, o încercare deosebit de bine realizată de a imita atât forma literei, cât și ornamentele, probabil uzate sau distruse prin vreo neglijență, în timp. Tipăritura este frumoasă, cu litera mare și bine imprimată, deși pagina este simplă, fără chenar sau alte ornamentații.

*

Dumnezeștile Lyturghii, Blaj, 1775

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților noștri/ Ioan Zlatoust,* am aflat o astfel de ediție, dar este cu adevărat o mare reușită, în condițiile cenzurii aspre, impuse de Viena, că s-a putut tipări în Ardeal, la Blaj, un alt Liturghier, doar după un an. Ediția 1775 apare, la Blaj, la 19 ani după cea din 1756 ; o altă ediție de Liturghier tipărită în Ardeal este cea de la Sibiu, din 1798, deci după 23 de ani! Semnalări ale ediției 1775 în vol. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...* , p. 104-105 și la Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 135, G. Hâncu, *op. cit.*, p. 42-43, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 343, prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 64, 269.

58. I.D.Lăudat, *op. cit.*, partea a III-a, p. 142.

59. A se vedea protos. Nestor Vornicescu, *Arhimandritul Venedict Teodorovici, egumenul Moldoviței, 1769-1785*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“ XXXIX (1963), nr. 7-8, p.

Vasilie cel Mare, și/ a Prejdesștenii./ Akum/ a doao oară Typărite: Supt stăpânirea/ Prea Înălțatei Împărătesii Râmlănilor,/ Prințăsii Ardealului. Iproci./ Domnei Domnei./ Mariei Teresii/ Ku blagoslovenia Celor mai Mari./ În typografia Mănăstirii: Bunei Vestiri:/ în Blaj./ Anii dela HS 1775./ De Petru PapaVici Râmnicianul Tyograful“.

Note specifice: Exemplarul studiat⁵⁷ este din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 5094). Are 228 de pagini numerotate și patru nenumerate. Copertele sunt din carton, îmbrăcate în piele. Coperta I are la colțuri patru mici medalioane florale și un medalion central, reprezentând Crucea, flancată de Sfinții Împărați Constantin și Elena. Coperta a IV-a are în mijloc imprimată scena Răstignirii Domnului, înconjurată de șase medalioane florale. Tiparul este bicolor, paginile au câte 24 de rânduri. Pe versoul paginii de titlu este reprezentată icoana Bunei Vestiri, aparținând aceluiași „Petru T. (ipograful). Elementul nou pe care îl aduce ediția de față este „Aprobația“: „*Această sfântă Karte, numită Lyturghie, kare cuprinde în sine rânduiala Vecernii și a Utrenii: Dumnezeștile Lyturghii alui Ioann Zlatoust, a Marelui Vasilie, și a Prejdesștenii, ku alte rugăciuni și kuvioase rânduiale, cetindo, și neafând întrânsa nici un lukru pentru kare nu s-ar pute typări, deci judek a fi vreadnikă a să typări. Blaj, 17 iulie 1775.*“ Aceasta este prima consemnare, pe paginile unui Liturghier, a unui sistem de cenzură; este de la sine înțeles faptul că Administrația imperială verifica toate tipăriturile românești, care nu trebuiau să poarte în ele mesaje împotriva Vienei sau instigări la revoltă și nici idei de afirmare a unității spirituale, de limbă și cult a românilor ardeleni, cu românii de dincolo de Carpați. Semnează această cenzură „*Jeronim Kalnoki, kanonik și a kărților Revizor*“.

Tipăritura este simplă și sobră, chiar inestetică, în comparație cu tipă-

513-529. În cercetările noastre din vara anului 2007 nu am întâlnit ediția.

60. Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 253 și tom IV, p. 261. Vezi și la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 170, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 209-210 (trei exemplare), Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 161 (trei exemplare), Idem, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene...*, p. 89, și catalogele *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București...*, p. 84-85 și *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 117-118.

61. „Graiul Maramureșului“, nr. 94/1935, p. 3, apud Ion Bianu, *op. cit.*, tom. IV, p. 101. Semnalare și la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 346-347.

riturile „din Țară“. Hârtia grosieră a dat rezistență filelor. Se întâlnesc puține ornamentații: p. 62 - schema Proskomidiei, p. 74 - icoana Sf. Ioan Gură Zlatoust, p. 134 - icoana Sf. Vasile cel Mare, p. 184 - icoana Sf. Grigorie Dvoeslov și alte câteva motive florale sau geometrice, toate semnate „Petru Typ.“

Importantă este și notița din colofon, adresată „Cătră Cetitoriu. Am vrut să știi și aciasta, iubitoriule de XC cetitoriu, kum kă întipăritul aceștii Lyturghii, întâlmăcirea, și așezarea kuvintelor, am urmat drept Izvodului celui mai vechiu, nimik skimbând, fără numai pentru mai marea îndreptare apreoților, am adaos învățătura pentru uscarea, și ținerea Agnețului peste totu anul. Deci, ori ce sminteală în slove, sau doară și în kuvinte s-ar întâmpla să afli în diorthosirea a ceștiea, nu mă judeka, nici mă vinovăți, ci îndreptează ku D(u)hul blândețelor, kă prekum dintralții am înțăles și am și priceput, așa akum însumi văză, fărăde puțință afi anu trece ku vedeara, desimea și neosăbirea unelor slove. Și s-au diorthosit de mine, cel mai smerit între Ieromonași, Gherman.“. În cel mai rafinat mod, diortositorul arată că această Liturghie nu este tributară vreunui izvor nou (aluzie la Liturghiile calvine sau greco-catolice), ci urmează sursele cele curate, ale Liturghiei ortodoxe. Râvna episcopului Grigorie Maior de a da cărți românești și de a susține sentimentele naționale ale românilor ardeleni l-a costat pe acesta mazierea și un sfârșit modest și anonim în Mănăstirea Maierii din zona Albei.⁵⁸

Un alt element interesant al exemplarului studiat de noi este faptul că acesta poartă vinieta de donație a Patriarhului Justinian, întâiul proprietar, care îl așază în Biblioteca Patriarhiei (Sfântului Sinod).

*

Liturghier, Râmnic, 1778

Note generale: „A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, a lui / Vasilie cel Mare și a Prejdeșcenii“.

Note specifice: Nu am întâlnit o astfel de ediție și nici Ion Bianu nu o semnalează în opera sa. Dar se pare că un exemplar ar (fi) exista(t) în inventarul Mănăstirii Moldovița, donația arhimandritului Venedict Teodorovici⁵⁹

62. Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 316. Semnalează ediția și: Nicolae Iorga, *Istoria*

*

Dumnezeștile și Sfintele Lyturghii, București, 1780

Note generale: „Acelor dintru sfinți Părinților no/ ștri, a lui Ioan Zlatoust: a lui Va/ silie cel Mare: și a prejedesštenii./ Akum s-au Tyipărit întru întâia Domnie/ a prea Luminatului Domnului nostru/ Io Alexandru Ioan Ipsilant Voevod/ Ku blagoslovenia și ku toată kel/ tueala a prea sfințitului Mitropo/ lit, Al Oungrovlahiei/ Kyrio Kyr Grigorie./ Și s-au Tyipărit în sfânta Mitropolie/ a Bukureștilor la anul mântuirii 1780/ De Stanciul Typ(ograful). Buk(urești).

Note specifice: Volumul⁶⁰ are 271 de pagini numerotate și 2 nenumerate, tipărite în quarto, în roșu și negru, cu 24 de rânduri pe pagină. Pe versoul paginii de titlu, sub stema Țării Românești se află și „stihuri asupra stemei pre luminatului și pre înălțatului Domnu Alexandru Ypsilant Voevod“, preluate din ediția 1777 a Ceaslovului de la București: „Toate semne minunate ce în markă sânt semnate:/ Kruce tuturor arată o pravoslavie luminată/ Korbul lipsii înplinire în vreme de mâhnicie/ Iar soarele bunătațe și luna povățuire./ Armele o stăpânire ku mai bună okrotire/ A Domnului ce ne-au dat Dumnezeu cel pre îndurat/ Alexandru Ypsilant, cel ku înțelepciune mai înalt,/ Pă kare IS să-l întărească, nesmintit să nil ferească,/ Ka ku pace îndelungată țara să oblăduiască“. La pagina 3 este indicat cuprinsul; în subsolul aceleiași pagini un alt indiciu: „Frați preoți și mireni, mari și mici, pomeniți pre robul lui Dumnezeu Irimia Irodiiakonul, kyvernistoriul tipografiei și dykiu al Sfintei Mitropolii“.

La p. 171 sunt învățături pentru preoți „pentru slujirea sfintei și dumnezeștii Lyturghii“.

*

---

literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688 - 1821), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, ediția a III-a, vol. II, p. 302, I. D. Lăudat, *op. cit.*, partea a III-a, p. 90, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 357, Iancu Braunstein, *op. cit.*, p. 52, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 177-178, prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 231, 263, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 246-249 (descrie șapte exemplare), Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 273-274 (cinci exemplare), Olimpia Mitric, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene...*, p. 88. Vezi și cataloagele *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București...*, p. 97 și *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 137.

63. Vezi Ion Bianu, *op. cit.*, tom. II, p. 365-366, Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 188 și *Istoria literaturii...*, vol. II, p. 314, I. D. Lăudat, *op. cit.*, partea a III-a, p. 120, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 195-196, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 353, prof.

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, București, 1787

Note generale: „A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, a lui/ Vasilie cel Mare și a Prejdeștenii.

Note specifice: Ion Bianu nu cunoaște ediția; citează o semnalare a dr. Gheorghe Bran, într-o revistă de provincie.⁶¹

*

Sfintele și Dumneze/știle/ Lyturghii, Râmnic, 1787

Note generale: „Acelor dintru sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, alui/ Vasilie cel mare, și a Prejdeștenii./ Akum într acest kip sau Typărit,/ întru întâia Domnie a prea luminatu/ lui Domn/ Io Nikolae Petru Mavrogheni Voevod./ Ku blagoslovenia și osârδια, și ku/ toată kieltuiala prea Sfinții sale Iu/ bitoriului de Dumnezeu/ Kyrio Kyr Filaret, Episcopul Râm(nicului):/ În sfânta Episkopie a Râmnikului./ La anul dela Zidirea lumii, 7295. / Sau Typărit de Popa Konstandin Mihailovici/ Typ: (ograful) Râmniceanul și de Dimitrie Brat/ ego Typ: (ograful) Râmniceanul“.

Note specifice: Am studiat un exemplar din Biblioteca Sfântului Sinod (cota I. 4351). Volumul⁶² are 202 file - 404 pagini numerotate și două nenumerate, în quarto, cu dimensiunile 19,2 x 14,5 cm. Exemplarul studiat are coperte noi, fără valoare.

În interior, tiparul este bicolor - negru-roșu, cu 25 de rânduri pe pagină, executat pe o hârtie de slabă calitate. Pe versoul paginii de titlu este înscris același tetrastih, versuri la stema Țării Românești. Paginile sunt lipsite de frumusețe, fără chenare și fără multe ornamente. Medalioanele care îi reprezintă pe autorii Liturghiilor aparțin unui „*Gheorghie Typ.*“, semnat pe icoana Sfântului Grigorie Dialogul, de la pagina 223. Conținutul este cel al tipăriturilor râmnicene de gen din epocă.

T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 359, Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 182-186 (41 de exemplare!), Idem, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene...*, p. 89. Referiri și în vol. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 151-152.

64. În a doua jumătate a secolului al XVIII -lea, în Moldova se înregistrează o preocupare intensă pentru tipărituri, ca urmare a activității arhimandritului Vartolomei Măzăreanu de la Putna. Pe lângă alte multe lucrări, lucrări originale sau traduceri, avem știri despre traducerea „Liturghiei Arhieresti“, cu prilejul hramului Mănăstirii Solca. Informația ne-o dă Nicolae Iorga, în *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 159.

65. Ion Bianu, *op. cit.*, tom IV, p. 111. Semnalare și la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 347.

66. *Ibidem*, tom. II, p. 393-394. Vezi și: Nicolae Iorga, *Istoria literaturii...*, vol II, p. 482

Colofonul consemnează și numele corectorului: „*Smeritul întru ieromonahi Grigorie Râmnicianul*“ .

*

Lyturghie, Iași, 1794

Note generale: „*Kare Akum Aldoilea sau Tipărit/ Întru Acestași kip. În zilele/ Pre luminatului Și pre înălțatului/ Domn./ Mihail Kostandin/ Suțul Voevod,/ Ku Osârdiea Și ku Toată/ keltuiala A pre Osfințitului/ Mitropolit/ al Moldaviei./ Kyrio Kyr Iakov./ Întru asa Typografie, din Nou/ Făcută. În Sfânta Mitropolie/ În Eși./ La anii de la Adam. 7302./ Iară dela Nașterea lui XC, 1794./ Și sau Tipărit, de Popa Mihaile Tipografa./ Și de Gherasim Ierodiakon Typograf.*“

Note specifice: Pentru a înlătura orice confuzii privind o eventuală ediție Iași - 1793 sau o a doua ediție 1794, despre care am aflat aluzii la diverși autori, am studiat cu atenție cele două exemplare din colecția de carte veche a Mănăstirii Neamț (nr. inv. 4547 și 4570). Lucrarea⁶³ are 350 de pagini numerotate în sistem slavon, cu dimensiunile 31,5 x 20,5 cm. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele pe exterior, foarte elegante, de culoare maro deschis. Coperta I are imprimat, într-un chenar floral, central, un medalion Deisis: Mântuitorul flancat de Maica Domnului și Sfântul Ioan. Coperta a IV-a este dominată central de o floare, într-un chenar similar celui de pe coperta I. Se pare că aceste imprimeuri au fost făcute inițial cu foiță de aur. Interiorul suferă sub raport estetic - tipografic. Mai întâi, trebuie subliniată lipsa totală a ornamentelor interioare. Singurul ornament este un chenar cu motive florale, alături de câteva medalioane (Proscomidia - p. 86, Sfântul Ioan Zlataust - p. 98, frângerea Agnețului - p. 147, Sfântul Vasile cel Mare - p. 162, Sfântul Ioan Bogoslov (nota bene: este confundat Sfântul Grigorie Dialogul cu Sfântul Grigorie Teologul - „Bogoslovul“, care este prezentat ca autor al Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite). Hârtia este de slabă

304, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 347, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 291 și vol. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 160-161.

67. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 208.

68. *Ibidem*, p. 403. Note despre această ediție și la: Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 358, Iancu Braunstein, *op. cit.*, p. 59, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 208-209, Constantin Mălinaș, *op. cit.*, p. 82-83, prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 127, 129, 179, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 289-297 (date despre 28 de exemplare!).

69. La anul 1803 se tipărea la Sibiu, pentru uzul preoților, „Proscomidia Sfintei Liturghii“

calitate; deși groasă și rezistentă, paginile au o grosime variabilă, ceea ce conferă disproporție volumului. Litera este neclar imprimată, ceea ce arată lipsa unor specialiști, dar și a unor mijloace tipografice de calitate. Pe versoul paginii de titlu se află stema Moldovei și stihurile preluate din ediția 1759 a Liturghierului de la Iași, într-o variantă ușor adaptată: „*Buorul, și Korbul, karele Stema Moldovii însemnează,/ Pre măriasa Mihai Kostantin Voevod Domn adeverează./ Karele pentru asa bunătate și multă vrednicie,/ Fu ales de Împărăție, și pus la această domnie./ Tu dară, D(oa)mne Iis(us) e H(ristoa)se Marele Înpărat,/ Karele pre acesta Domn Luminat însuți lai înkoronat/ Păzeștel înpace, ku sănătate, ku viața fericită,/ Întru al Moldavii pre înălțat scaun ku domnie slăvită/ Iar după toate aceste vremelnice și trekătoare,/ Rugămune ka să dăruiești Mărieisale și vecinika desfătare*“. La pagina 5 se află un frumos medalion închipuind pe Domnul Iisus Hristos oferind lumii Trupul și Sângele Său, în colțuri cu patru micromedalionoane, reprezentându-i pe Sfântul Iacov „Bratia“ (fratele Domnului - n.n.), Sfântul Vasile „Velikovo“ (cel Mare, n.n.), Sf. Iacon Zlatoust și Sf. Grigorie Dvoeslov. Pe mici pergamente, așezate în chipul crucii în jurul acestui medalion, se întâlnește textul adaptat din marea cuvântare euharistică: „*Eu sunt pâinea kare M-am pogorât din cer... Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu are viață*“ (Ioan 6, 51, 54). Iar sus și jos, încadrând întreaga compoziție, sunt rânduie următoarele stihuri: „*Aceasta este Pâinea kare din ceriu po-goară,/ Ka ori cine va mânka din trânsa să nu moară,/ Trupul meu este adevărată mânkare,/ Și Sângele meu este adevărată băutură*“.

Colofonul are un text cu adevărat unic și frumos: „*Prekum doresk, să ajungă la limanul cel ku liniște cei ce sânt bântuiți de valurile mării, așa și typografii doresk să ajungă la sfârșitul kărții.*“ Textul consemnează pe „*Diorthositoriu, purtătoriu de grijă, și keltuatoriu, la totu lukrul fiind Ieromonahul Kiru Inokentie Eklisiarh, și duhovnic Sfintei, Mitropolii*“ și se sfârșește cu o doxologie adusă lui Dumnezeu, pentru isprăvirea lucrului: „*Lui Dumnezeu Celui ce au voit a începe, Și a săvârși, acest Cinstit și Sfânt Lukru. Mulțămire, bunăkuvântare, Cinste, Slavă, și Putere în Vecii vecilor, amin.*“⁶⁴

*

Lyturghii, București, 1796

Note generale: „*Aceaste sfinte Lyturghii sau tipărit în zilele Mării Sale*

Domnului nostru Ioan Alexandru Konstandin Moruză V(oe)v(o)d, întru întâia domnie, cu toată keltuiala prea sfințitului Mitropolitu Dosotheu a toată Ungrovlafia, aice: sfânta Mitropolie în Bukurești, 1796“

Note specifice: Ion Bianu a descoperit această ediție între manuscrisele Academiei Române (nr. inv. 2303), doar cu foile 37 - 253, adică având lip-suri de pagini tipărite, dar completate manuscris. Datele de identificare au fost manuscrise pe pagina 1.⁶⁵ Noi nu am aflat această ediție.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Râmnic, 1796

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, alui Ioan Zla-toust, alui / Vasilie cel mare, și aPrejdesštenii./ Sau typărit întru a doao Domnie/ a Prea Luminatului Domn,/ Io Alexandru Ipsilant Voevod./ Ku Blagoslovenia și ku Toată kiel/ tuiala Prea Sfințieisale Părintelui/ Kyr Dosithei Mitropolit/ a Toată Ugrovlahia. În Sfânta Mitrop(olie)./ La anul de la HS 1796. De Dimitrie Mihailo Kyr, Typograful Râmnicianul.“*

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din depozitul de carte veche al Episcopiei Dunării de Jos (nr. inv. 645). Întrucât am întâlnit referiri și la o ediție de Râmnic - 1797, am studiat comparativ și un exemplar din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 4977), donația pr. prof. Nicolae M. Popescu, atestată de vinieta așezată pe file. Concluzia la care am ajuns în urma studiului comparativ este aceea că există o singură ediție: Râmnic, 1796.

Exemplarul dunărean are 408 pagini; ultimele pagini lipsesc (rugăciunea lui „chir Ioan Vrotopul“ nu are final). Formatul este 21,5 x 15,5 cm. Copertele sunt tăblițe din lemn, îmbrăcate în piele. Coperta I este ornamentată perimetral cu motive geometrice; în centru tronează o cruce florală. Coperta a IV-a este foarte simplu ornamentată geometric. Cotorul are 5 legături. Se remarcă și cheutorile delicate. Interiorul se remarcă printr-o tipăritură uniformă, cu litere egale, proporționale cu formatul paginii, ușor lizibile.

- vezi nota la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 359.

70. Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 502-503. Referiri la Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 246-247, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 344, prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 130, 142-143, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 380-381, Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 225-226 (patru exemplare) și în vol. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 200.

71. Ion Bianu, *op. cit.*, tom IV, p. 126. Referiri și la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 359,

Tiparul este bicolor. Paginile nu au chenare și nici exces de ornamente. Cele câteva medalioane sunt foarte schematic realizate: p. 88 - Rânduiala Proscomidiei, p. 100 - icoana Sfântului Ioan Gură de Aur, p. 164 - icoana Sf. Vasile cel Mare și p. 226 - icoana Sfântului Grigorie Dialogul.

Pe versoul paginii de titlu se află dublul însemn heraldic, ce cuprinde atât stema Moldovei și pe cea a Țării Românești, cât și inițialele domnului Alexandru Ipsilanti. La acestea, editorul a adăugat clasicele „*Stihuri Poeticești, asupra peceții din/ Koroana Prea Luminatului Domn./ Io Alexandru Ipsilant Voevod/ Doao sãmne cei Pecete sau însemnat,/ Domnului Alexandru isau înkredințat./ Și un semn k'au fost Domn Moldovii îl arată./ Alt al Țării Rumânești înkã și această dată./ Sã poată stãpâni ku bunã voire,/ Îndelungând pre el întru norocire*“.

În partea finală s-a așezat „*Învățatură pentru Sfânta Liturghie, și pentru Sfântul Antimis, și pentru toate Sfintele vase, și Sfintele Veșminte ceale Preoțești kum iaste ku kuuință afi, și pentru întâmplările ce să întâmplă la unii din preoți când slujesc Sfânta Liturghie*“.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, București, 1797

Note generale: „*A celor dintru Sfinți Părinților/ noștri, a lui Ioan Zlatoust, a lui/ Vasilie cel mare, și a Prejdeștenii./ Sau typărit întru a doao Domnie/ a Prea Luminatului Domn/ Io Alexandru Ipsilant Voevod./ Ku blagoslovenia și ku Toată kiel/ tuiala Prea Sfinții sale Părintelui/ Kyr Dosithei Mitropolit/ a Toată Ungrovlahia. În Sfânta Mitrop(olie)./ La anul de la XC 1797./ De Dimitrie Mihailo Vici./ Typograful Râmnicianul.*“

Note specifice: Exemplarul⁶⁶ are 204 pagini numerotate și 2 nenumerate. Tiparul este negru și roșu, cu 25 de rânduri pe pagină.

Versoul paginii de titlu conține stema și stihurile preluate din Molitvelnicul de la Iași, ediția 1794: „*Stihuri poeticești asupra peceții din Koroana pre Luminatului Domn Io Alexandru Ipsilant Voevo: Doao semne, cen pecete sau însemnat/ Domnului Alexandru i-s-au înkredințat./ Un semn, kau fost Domn Moldovei îl arată./ Alt'al Țării Rumânești aciastă dată./ Sã poată stãpâni ku bunãvoire./ Îndelungând pre el întru norocire*“.

*

Sfinta și Dumnezească Lyturghie, Sibiu, 1798

Note generale: „Întru Mărirea Sfintei deofință de viață fă/ kătoarei, și nedespărțitei Troiță Ta/ tălui și Fiiului, și Sfântului D(u)h./ În vremea Preaosfințitului Împăratului/ Franțiskus al Doilea./ Fiind guvernator Țării Ardealului Exelenția/ sa Domnul Grof/ Gheorghie Kanfii. / Ku slobozenia Înălțatului Krăiescului Gubernium./ Sau tipărit în Sibii în Typografia lui Petru Bart./ 1798“.

Note specifice: Ediția este de o mare importanță misionară, fiind socotită „cea dintâi carte liturgică pentru neuniții Ardealului”⁶⁷, republicată la Sibiu în anii 1807 și 1809. Exemplarul studiat de noi este din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 4889). Are 340 de pagini și dimensiunile 22 x 17,5 cm. Copertele sunt din carton pânzat, de culoare neagră, cu colțuri de piele, fără ornamente. Cotorul are șase legături. Prima impresie asupra interiorului o creează forzațul, original, interesant alcătuit din motive florale și geometrice. Tipărirea este în negru și roșu. Sunt folosite litere de două mărimi, ceea ce face ca pe pagini să fie 24 sau 35 de rânduri. Literele sunt însă frumos imprimate, denotând o tiparniță de calitate. Se remarcă generosul câmp al paginii, cu blanc bogat în jurul textului (3 cm - jos, 1,8 cm - dreapta, 1,7 cm - sus, 1,2 cm - la cotor).

Paginile sunt fără ornamentații, de o simplitate nobilă. Puținele medaioane ce împodobesc tipărirea sunt cele clasice, bine realizate: p. 72 - schema Proscomidiei, p. 82 - icoana Sfântului Ioan Gură de Aur, p. 138 - icoana Sfântului Vasile cel Mare, p. 192 - icoana Sfântului Grigorie Dvoeslov. Comparativ cu edițiile anterioare ale Liturghierelor, această ediție aduce ordine în redarea tipografică a Sinaxarului, de la anexe: bine realizat, clar, lunile corespunzând câte unei pagini.

Hârtia groasă a dat o mare rezistență tipăriturii⁶⁸, care rămâne una dintre cele mai reușite ieșite din teascurile ardelene⁶⁹.

*

Dumnezeștile Lyturghii, Blaj, 1807

Note generale: „A celor dintru sfinți Părinților noștri,/ Ioan Zlatoust,

Constantin Mălinaș, *op. cit.*, p. 90-91, Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 229 (trei exemplare).

72. Ion Bianu, *op. cit.*, tom III, p. 5 - 6. Vezi și la Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 223, la Dan Simionescu/Victor Petrescu, *op. cit.*, p. 100-101, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 359, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 394-395, Olimpia Mitric, *Cartea românească veche*

Vasilie cel Mare și/ a prejdesștenii./ Akum/ a treea oară typărite: Supt stăpânirea/ Prea Înălțatului Împărat/ Francisc al Doilea/ Kraiului apostolicesc: Mare Prinț al/ Ardealului, și cealelalte./ Ku Blagoslovenia Exțelenției sale Prea lu/ minatului, și Prea Sfințitului/ Domnului Domn/ Ioann Bobb/ Vladikul Făgărașului./ În Blaj la Mitropolie./ Anul dela Nașterea lui XC 1807./ (Ku Typariul Seminariului)“.

Note specifice: Exemplarul studiat de noi aparține Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 5260), adus de la parohia Sititelec - Salonta, jud. Timiș. Volumul are 204 pagini, tipărite bicolor, cu dimensiunile 21 x 17,5. La exterior, tipăritura⁷⁰ arată foarte sobru: fără ornamente (doar niște chenare geometrice) pe copertele de carton învelit în piele, cu cotor foarte simplu, fără cheutori. În interior se remarcă imediat paginile confecționate din hârtie foarte groasă (ca de 100 g), rezistentă, dar cu unele file de o altă grosime, mai mică. Sunt și câteva greșeli de tipărire: p. 4 - netipărită, p. 61-66 lipsesc, p. 161 este netipărită și „umplută“ doar cu cruci negre și roșii, p. 198 este netipărită.

Paginile sunt lipsite de ornamentații și fără chenare, ca toate tipăriturile ardelene românești, de altfel. Notăm doar gravurile clasice: p. 40 - „Rânduiala Sfântului Diskos“, p. 64 - Sfântul Ioan Zlataust, p. 114 - Sfântul Vasile cel Mare, p. 162 - Sfântul Grigorie Dialogul, toate semnate „Petru P. Typ.“ Se evidențiază aceeași albitură generoasă în jurul textului (2,7 cm - sus, jos și în dreapta, 2 cm - la cotor), ceea ce pune în evidență pe acesta. Pe versoul paginii de titlu se află o gravură reprezentându-L pe Mântuitorul Hristos - Mare Învățător, binecuvântând. Respectiva gravură poartă semnătura lui „Petru P.T.“ și este subliniată de textul „Doamne Ii(su)se H(risto)se, păzește turma ta./ Povățuinduo la împărăția Ta.“.

Comparativ cu celelalte ediții de Liturghier tipărite în Ardeal, dar și în țară, această ediție suferă prin sărăcia anexelor pe care le are. Clasicului

în județul Suceava. Catalog..., p. 231 (două exemplare), Idem, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene...*, p. 89 și în vol. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 203-204.

73. Ion Bianu, *op. cit.*, tom III, p. 78, Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 357, Iancu Braunstein, *op. cit.*, p. 75, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 418-419 (opt exemplare), Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 244.

74. Ion Bianu, *op. cit.*, tom III, p. 105. Vezi referiri și la Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 359, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 434-435 (descrie cinci exemplare), Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 250, Idem, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene...*, p. 89, catalogul *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 235, Gabriela Mircea, Ioan Mircea, *Zestrea de cărți a*

conținut (vecerniile, utrenia, proscomidia, cele trei Liturghii) i se mai adaugă doar: otpusturile, „văzglășeniile“ (ecfonisurile) la Paști, rugăciunile pentru „*blagoslovenia kolivei*“ și pentru „*blagoslovenia oaolor și a kărnurilor de Paști*“ și „*învățătura pentru sfărâmarea și păzirea Agnețului peste tot anul*“.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Sibiu, 1807

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților noștri./ alui/ Ioan Zlatoust./ alui/ Vasilie cel Mare./ alui/ Prejdeosštenii./ A doaoară Typărită/ în zilele Preainălțatului Împărat/ Franțiskus Al Duoilea./ Ku slobozenia Înălțatului Krăescului Gubernii atot Ardealului./ Sau typărit în Sibii în Typografia a lui Ioann Bart./ 1807*“.

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din fondul de carte veche al Episcopiei Dunării de Jos (nr. inv. 245), provenind de la biserica „Sfinții Trei Ierarhi“ din Galați. Are 360 de pagini numerotate și 7 nenumerate, în format 21,7 x 18 cm. Copertele sunt din lemn, învelite cu piele pe exterior. Coperta I este ornamentată cu motive fitomorfe, în chenare și la colțuri. În centru are întipărit, cu foiță de aur, chipul lui Iisus Hristos, Marele Învățător. Toate ornamentațiile sunt aurite. Coperta a IV-a are o ornamentație sobră, liniară, geometrică, neaurită. Cotorul conține patru legături, subliniate de mici motive ondulatorii, aurite; are două cheutori fine.

În interior, tipăritura⁷¹ este delicată; textul este tipărit bicolor. Hârtia este groasă, rezistentă, de calitate, fără filigran. Textul rugăciunilor este tipărit cu negru, titlurile, indicațiile tipiconale și letrinele sunt cu roșu. Medalioanele sunt frumos realizate și sunt marcate cu monograma „L.P.“ (p. 64 - schema Proscomidiei, p. 73 - icoana Sfântului Ioan Zlataust, p. 126 - Sfântul Vasile cel Mare, p. 176 - Sfântul Grigorie Dvoeslov). Medalionul reprezentând pe Mântuitorul între Sfântul Pavel și Sfântul Ioan se repetă la paginile: 21, 35, 57, 74, 127, 177, 261. Paginile sunt simple, fără chenare, litera este clară și ușor lizibilă, atestând mâna unui bun tipograf.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Sibiu, 1809

Note generale: „*Acelor dintru sfinți Părinților noștri./ alui/ Ioan Zla-*
bisericii ortodoxe din Mogoș-Miclești (județul Alba) în 1872, în „*Revista română de istorie a cărții*“, II (2005), nr. 2, p. 108.

75. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 216.

toust,/ alui/ Vasilie cel Mare,/ a/ Prejdeosštenii./ A triea oară Typărită/ în zilele Preainălțatului Împărat al/ Austriei/ Franțisk/ întâia/ Ku slobozenia Înălțatului Krăescului Gubernium a tot Ardealului./ Sau typărit în Sibii în Typografia lui Ioann Bart./ 1809“.

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din fondul de carte veche al Episcopiei Dunării de Jos (nr. inv. 53/197), provenind de la biserica parohială din Drăgănești, zona Tecuci, județul Galați. Are 360 de pagini numerotate și 4 nenumerate, în format 22 x 17 cm. Copertele sunt din lemn, învelite cu piele pe exterior, foarte elegante. Coperta I este ornamentată cu motive fitomorfe, în chenare și la colțuri. În centru are întipărit, cu foiță de aur, chipul lui Iisus Hristos, Marele Învățător. Toate ornamentațiile sunt aurite. Coperta a IV-a are o ornamentație sobră, geometrică. Cotorul are șase legături, subliniate de mici motive ondulatorii, aurite; are două cheutori fine.

În interior, tipăritura⁷² se remarcă prin aspectul aerisit al paginilor. Hârtia este groasă, rezistentă, ca de pergament. Textul este bicolor: rugăciunile sunt tipărite cu negru, titlurile, indicațiile tipiconale și letrinele sunt cu roșu. Medalioanele sunt aceleași din ediția 1807, păstrând aproape aceeași paginație (p. 64 - schema Proscomidiei, p. 73 - icoana Sfântului Ioan Zlataust, p. 125 - Sfântul Vasile cel Mare, p. 175 - Sfântul Grigorie Dvoeslov).

Este, practic, o retipărire a edițiilor 1798 și 1807, dar mult mai bine realizată, insistându-se până la detaliu asupra corectitudinii textului și aspectului grafic.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Râmnic, 1813

Note generale: „*Acelor dintru sfinți Părinților/ noștri, Alui Ioan Zlatoust, Alui / Vasilie cel mare, Și a Prejdesštenii./ Akum întru acest kip sau Typărit, întru/ întâia Domnie aprea Luminatului Domn/ Io Ioan Gheorghie Karagea Voevod./ Ku Blagoslovenia Prea Sfințitului/ Mitropolit Atoată Ugrovlahiea/ Kyrio Kyr Nektarie/ Și ku toată Kieltuieala Prea Sfinții sale/ Iubitorului de Dumnezeu./ Kyr Galaktion. Episkop Râm(nic)./ În Sfânta*

76. Petre V. Hanaș, *Istoria literaturii românești*, Editura autorului, București, (?), p. 81.

77. Ion Bianu, *op. cit.*, tom II, p. 119-122, tom III, p. 119 - 122 și tom IV, p. 300, Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 254. Vezi Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 363, care semnalează și o ediție de Chișinău 1816, cât și o „Proscomidie a Sfintei Liturghii“, scoasă tot la Chișinău, în 1822.

78. A se vedea Paul Mihailovici, *Tipărituri românești în Basarabia*, p. 14-16.

Episkopie, a Râm(nicului). Leat 1813.“

Note specifice: Exemplarul studiat aparține bibliotecii Mănăstirii Secu (nr. inv. 267)⁷³; are 420 de pagini, numerotate din 2 în 2. Copertele sunt din carton învelit în piele, de culoare maro închis. Coperta I este ornamentată pe exterior cu motive ondulatorii periferice, având la colțuri simboluri florale, iar în centru, în medalion, chipul Domnului Hristos. Coperta a IV-a este mai simplu ornamentată, cu un chenar periferic liniar. Cotorul este realizat în 5 legături, ornamentate cu motive florale delicate.

În interior, tipăritura este foarte simplă, realizată bicolor, fără ornamentații, cu un chenar liniar, simplu și sobru al paginii. Hârtia folosită este de o calitate inferioară.

La pagina 4, sub medalionul reprezentându-l pe Sfântul Ierarh Nicolae, binecuvântat de Domnul Hristos și Maica Lui, se află notița : „*Sau tipărit de Dimitrie Mihailo Popovici. Tip(ograf). Râm(niceanul). Și de Gheorghie, i Nikolae Typografii Fiii săi.*“. Se observă multe imprecizii de tipar, privind potrivirea zăului (p. 35, stânga-jos - suprapunerea inițialei „T“ peste text) sau ornamentarea blaturilor (p. 102 sau 220, o neinspirată „umplere“ a unui spațiu netipărit cu chipul schematic, stângaci realizat al unor heruvimi sau cu motive florale). Aceleași medalioane, slab realizate, de inspirație slavă, ale sfinților alcătuitori de Liturghii: Sfântul Ioan Gură de Aur - p. 98, Sfântul Vasile cel Mare - p. 160, Sfântul Grigorie Dialogul - p. 203.

La colofon - pagina 419 - este așezat un text impresionant: „*Slavă, Cinste și Înkinăciune Celui în Troiță ounul Dumnezeu, Karele neau ajutat, După început, de am ajuns și sfârșitul. Tuturor pravoslavnici Kreștini Ku kucerie mă rog. Iar mai mult Iubitorilor de XC, Slujitorilor, Dumnezeieștilor și sfintelor Jărtfelnice, Karii cântați și săvârșiți sfintele și Dumnezeieștile Liturghii, Bukurațivă în Domnul, Și vă aduceți aminte, Și vă rugați și pentru mine păcătosul Și ori ce greșală veți afla, înkuvinte sau în slove, Îndreptați ku duhul blândățelor, Și mă Ertăț, Ka și înșivă să aflaț Ertare dela lesne Ertătoriul Dumnezeu Karele să ne învrednicească pre toț, desfătării Raiului și Bukuriei ceii veacinice, Amin*“.

Semnează această adevărată mărturisire de credință: „*Dimitrie Mihailo Popovici. Tip(ograf). Râm(nic)*“.

79. Vezi: Ion Bianu, *op. cit.*, p. 188, Dimitrie Iarcu, *op. cit.*, p. 30, Dan Simionescu/Victor Petrescu, *op. cit.*, p. 105, Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 312, G. Hâncu, *op. cit.*, p. 97, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 459 (descrie patru exemplare), catalogul *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București...*, p. 171.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Sibiu, 1814

Note generale: „*Acelor dintru sfinți Părinților noștri./ A lui Ioan Zlatoust./ alui Vasilie cel Mare./ a Prejdeosștenii./ Typărită în zilele Preaînălțatului/ Împărat al Austrii/ Franțisk/ Întăilea./ Ku slobozenia Înălțatului Krăescului Gubernium atot Ardealului./ Sau tipărit în Sibii în Typografia a lui Ioann Bart./ 1814*“.

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din Fondul de carte veche al Episcopiei Dunării de Jos (nr. inv. 69/520). Este o reeditare⁷⁴ a ediției din 1809, de o calitate superioară tipografic: hârtie mai fină și mai rezistentă, cu tipăritura mai proeminentă. Are 318 pagini numerotate și 8 nenumerate, în format 22 x 18 cm. Copertele sunt mult mai rafinat executate, în carton îmbrăcat cu piele; ornamentația este mai fină, coperta I are în mijloc scena Răstignirii Domnului Hristos. Coperta a IV-a are o sobră decorație geometrică, mai simplă decât a ediției 1809.

În interior, tipăritura este bicoloră, cu literă mare (2,5 mm), bine imprimată și ușor lizibilă. Paginile sunt deschise, nelimitate de chenare. Păstrează aceeași ornamentație a ediției inițiale - medalioane, viniete - și aproape aceeași paginație (de exemplu: medalionul reprezentându-l pe Sfântul Grigorie Dvoeslovul, în ediția 1809 se află la pagina 175, iar în ediția 1814 se află la pagina 176).

*

Lyturghie, Chișinău, 1815

Note generale: „*Întru Slava/ Sfintei, cei de ofi/ ință, de viață făcătoarei,/ și ne despărțitei Troițe,/ a Tatălui și a Fio/ lui și a Sfântului D(u)h./ Ku porunka Prea Blagocestivului/ Singur Stăpânitoriului Marelui/ Domnului Nostru Împăratu/ lui Alexandru Pavlo/ vici a Toată Rossia: în ființa/ Soției Sale a Preablagocestivei Do/ amne Împărătesei Elisabetei/ Alexievnei: și a*

80. Relația dintre ediții o face Nicolae Iorga, în a sa *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 235.

81. Pentru a compara datele de pe pagina de titlu, ușor deteriorată, cât și textul, am consultat și un exemplar din Biblioteca Sfântului Sinod (cota III. 575). Sesizăm și o eroare de datare: în aceeași Bibliotecă a Sfântului Sinod, la cota III. 560 este indicat un Liturghier de Iași - 1851. În realitate este vorba tot de o ediție ieșeană de la 1818.

82. Pentru confruntarea paginației, am consultat și un alt exemplar din Biblioteca Sfântului Sinod (cota III. 575).

83. Vezi Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 220. Semnalare și în vol. *Cartea*

Maicii Lui/ Prea Blagocestivei Doamne Împă/ rătesei Maria Teodorovnei:/ și în ființa Bine kredinciosului/ Domn Țesarevici și a Marelui/ Kneaz Konstantin Pavlovici,/ și a Soției Sale Binekredincioasei/ Doamne Marei Kneghinei Anii/ Teodorovnei: și a Bine/ kredincioșilor Domni Marilor/ Kneji Nikolae Pavlovici, și Mihail/ Pavlovici: și a Bine kredincioasei Doamne Marei Kneaghine Mariei Pavlovni și/ a Soțului Ei: și în ființa Bine kredin/ cioasei Doamne Marei Kneaghine Ekateri/ nei Pavlovni: și a Bine kredincioasei/ Doamne Marei Kneaghine Anei Pavlovni./ Iar ku Blagoslovenia Prea Sfintului Îndrep/ tătoriaului Synod, și a Prea osfințitului/ Gavriil Exarh Mitropolit Kișinăului/ și Hotinului, sau tipărit Kartea aceasta, ce/ să numește Lyturghie, în Exarhiceaska Typo/ grafie a Basarabiei, cesă află în Sfinta Mi/ tropolie a Kișinăului și a Hotinului. în Ki/ șinău. La Anul dela facerea Lumii 7323./ Iar dela Nașterea Cea după Trup alui Dumne/ zeu Kuvântul, 1815. Indiktionul, 3./ în luna lui August.“

Note specifice: Exemplarul studiat este din biblioteca Mănăstirii Secu (nr. inv. 238) și, conform unei notițe semnate de ieromonahul Gherasim Cucoșel, a aparținut patriarhului Nicodim Munteanu. Are 394 de pagini nenumerotate, cu dimensiunile de 31,5 x 20,5 cm. Copertele sunt masive, din carton îmbrăcat în piele. Pe coperta I este reprezentată Răstignirea Domnului. Coperta IV este simplă. Cotorul este realizat în cinci legături și ornamentat cu motive florale.

În interior, tipăritura este sobră, fără ornamente. Chenarul paginilor este delicat, îmbinând motive geometrice și florale. În corpul cărții este folosită și culoarea roșie până la Rânduiala Sfintei Pricestanii - Psalmii de la Canon, după care tiparul este numai în negru până la sfârșit.

Caracteristica ediției este prefața - binecuvântare, care aparține mitropolitului-editor, „*smeritului Gavriil Exarh Mitropolit Kișinăului și Hotinului și păstor al Oblastiei Basarabiei*“. El arată că a urmat „*întru toate tâlkuirii și așezării ce să tipăresc în Rossia*“. Partea novatoare a ediției este aceea că „*n-au vrut să urmeze greșelilor altor talmăcitori, ori pentru neștiința limbii sau pentru necunoștința tâlcuirii Dumnezeestii Lyturghii*“. Iar prin cele ce urmează, Mitropolitul Gavriil se vădește a fi un bun liturgist și cunoscător al limbilor greacă și slavonă, întrucât îndreptează expresii liturgice eronate din ediții mai vechi ale Liturghierului. Exemplifică prin zicerea „*Ku înțelepciune drepti*“ sau „*Și înțelepciune dreaptă*“, traduse eronat în edițiile anterioare și îndreptate acum prin exprimarea „*Înțelepciune, drepti*“. Pentru a convinge asupra corectitudinii îndreptării, mitropolitul Gavriil face apel

la originalul grecesc al Liturghiei, în care expresia este „*Sofia, ortoi*“. De asemenea, îndreptează și răspunsul stranei, „*cum era la noi «Pentru toți și pentru toate»*, întrucât nu urmează „*noimii vozglasului*“, care este „*Întâi pomenește...*“ și cere, corect, răspunsul „*Pre toți și pre toate*“.

Semnificative sunt și cele câteva diferențe din Rânduiala Proscomidiei. Mirida împăratului era pusă sub miridele celor nouă cete, cea a arhierului locului sub mirida împăratului, iar mirida Sinodului (!) sub mirida Maicii Domnului. La Proscomidie lipsește mirida îngerilor. Atunci când pomenește pe sfinții ahieriei, sunt chemați la rugăciune și se scoate miridă și pentru sfinții din Biserica Rusă: „*Mihail al Kievului, Petru, Alexie, Iona, Filip al Moskovei, Nikita Episkopul Novgorodului, Leontie Episkopul Rostovului*“. La ceata cuvioșilor sunt adăugați și cei „*ai Pecerskăi: Serghie din Radonij, Varlaam din Hotin*“. La pomenirea morților este folosită o formulă foarte scurtă: „*Pentru pomenirea și iertarea păcatelor a prea sfinților Patriarhi, și a Pravoslavnicilor și preablagocestivilor Împărați și a preablagocestivelor Împărătese și a fericților ktitori ai sfânt lăcașului acesta*“. Urmare acestor multe înnoiri de tipic și de text, ediția a fost caracterizată drept „*noua Liturghie basarabeană*“⁷⁵ și „*unul din stâlpii puternici ai românismului în Basarabia*“⁷⁶

Întrucât este primul Liturghier românesc - cunoscut - tipărit în Basarabia⁷⁷, cu o odisee interesantă, avă Paul Mihail a publicat „Ucazul sinodal“ în legătură cu apariția acestei ediții.⁷⁸

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Râmnic, 1817

Note generale: „*Acelor dintru sfinți Părinților/ noștri, Alui Vasilie cel mare, Alui/ Ioan Zlatoust/ Și a Prejdesštenii./ Akum întracestași Kip Typărită/ Întru Întâia Domnie A/ Prea Luminatului Domn/ Io Ioan Gheorghie Karașea/ Voevod./ Ku blagoslovenia prea o Sfințitului/ Mytropolit A toată Oungro Vlahiea/ Kyrio Kyr Nektarie./ În Sfânta Mytropolie A Râm(nicului)/ Leat 1816./ De Dimitrie Mihailo.(vici) Typ.(ograful) Râm.(niceanul)*“.

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din Biblioteca Sfântului Sinod (cota I. 4078), are 400 de pagini numerotate și 4 nenumerate, în

---

românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog..., p. 265 și la: Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 325 (două exemplare), Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 354, Gabriela Nica și Tudor Nedelcea, *Manuscrise și cărți vechi (catalog)*, Biblioteca

format 20 x 15,5 cm⁷⁹. La exterior, se observă copertele din lemn, îmbrăcate în piele; coperta I este ornamentată cu un chenar modest, cu 4 modele la colțuri și un medalion central, înfățișându-L pe Domnul Hristos. Coperta a IV-a are o ornamentație geometrică trilineară. Se remarcă și cele două cheutori fine și cotorul cu 5 legături. În interior atrage atenția textul frumos tipărit, care, deși bicolor, este totuși fără exces de ornamentații (p. 84 - schema Proscomidiei, p. 96, 160, 222 - medalioanele reprezentându-i pe cei trei autori ai Liturghiilor; deși pagina de titlu indică întâi pe Sfântul Vasile - pe considerente, probabil cronologice, căci a scris Liturghia înainte de Sfântul Ioan, Liturghierul începe cu Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur). Pe versoul paginii de titlu este tipărită icoana Bunei Vestiri, cu textul „*Bukurâte Ceea ce ești cu dar dăruită Marie Domnul e ku tine*“ ; medalionul este semnat: „*Sau Typărit de Nikolae sin Dimitrie Typ. Râm.*“.

O particularitate este gravura reprezentând schema Litiei (p. 47), frumos realizată, semnată „*Gheorghie Di.(aconul?, al lui Dimitrie?) Typ.(ograful)*“. Se întâlnește și o eroare de tipar: paginile 161-170 sunt albe - lipsește începutul Liturghiei Sfântului Vasilie cel Mare (de la Binecuvântarea mare până la Rugăciunea de dinainte de Evanghelie). Ediția are și colofon, preluat din edițiile anterioare de Râmnic (text foarte apropiat de ediția 1813)⁸⁰.

*

Liturghiile, Iași, 1818

Note generale: „*A sfinților Ierarhi/ Ioan Hrisostomul, Vasilie/ cel Mare, și Grigorie Dialog./ Akum denou îndreptate de pre ceale/ Elinogrecești, și Slavenorussești./ de însuși prea Osfințitul./ Kyrrio Kyrrio Veniamin./ Mitropolit a toată Moldavia./ Prin akăruea osârdie kieltuieala și/ Blagoslovenie sau typărit întru/ a cestași kip prekum să văd./ În zilele Prea Luminatului și*

Județeană Dolj, Craiova, 1977, p. 28, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 472-473, Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog...*, p. 271-274 (38 de exemplare!), Idem, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene...*, p. 89.

84. Despre două exemplare la Iași, la Martin Bodinger, *op. cit.*, vol. III, p. 383. Alte referiri la: Barbu Teodorescu, *op. cit.*, p. 359, Aurelia Florescu, *op. cit.*, p. 505-506 (descrie șase exemplare), Olimpia Mitric, *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile vrâncene...*, p. 89, în vol. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog...*, p. 311-312.

85. Dimitrie Iarcu, în *op. cit.* menționează și o ediție de Sibiu, la 1832, îngrijită de

Prea/ înălțatului nostru Domn/ Skarlat Kalimahi Voevod./ Întru al șaptelea: an: a Domniei a doua: Înălțimii sale./ În Tipografia Sfintei Mitropolii a Iașului: în al șaptelea an: a suirii a doua oară: în skaunul Mitropoliei./ La anul de la mântuirea lumii, 1818.“

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din fondul de carte veche al Episcopiei Dunării de Jos (nr. inv. 73)⁸¹. Are 171 de file - 342 de pagini, numerotate, cu dimensiunile 30 x 20 cm. Copertele sunt din lemn, îmbrăcate în piele doar pe exterior. Coperta I are un chenar floral fin, iar în centru se află imprimată icoana Răstignirii Domnului, în două câmpuri: de-a dreapta și de-a stânga Domnului sunt Maica Sa și Sfântul Ioan Evanghelistul. Coperta a IV-a este ornată cu simple modele geometrice; cotorul este din piele.

În interior, se remarcă textul tipărit bicolor (colontitlurile, titlurile, îndrumările tipiconale, inițialele - cu roșu, textul - cu negru). De la pagina 108 și până la sfârșit, tot tiparul este însă de culoare neagră. Litera este generoasă (7 mm - majuscula, 4 mm - minuscula!), lizibilă, perfect imprimată. Paginile sunt împodobite cu un dublu chenar floral. Medalioanele care se află pe unele pagini sunt frumos realizate: Sfântul Gheorghe - p. 12, Domnul Hristos euharistic - p. 28 și 220, schema Proscomidiei - p. 76, Sfântul Ioan Gură de Aur - p. 86, Sfântul Vasilie cel Mare - p. 136, Sfântul Grigorie Dialogul - p. 182⁸². Pe versoul paginii de titlu se află înscrise „*Stihuri asupra peceții prea Înălțatului și/ bine kredinciosului Domnului nostru/ Skarlat Alexandru Kalimahi Voevod: Bourul ce în pecete sau însemnat/ Domnului Alexandru Skarlat Kalimah i sau înkredințat/ Sabia și Buzduganul ce deasupra să ivesk./ Domn Țării Moldovei îl adeveresk./ Păzeaskă Dumnezeu ku așa putere./ Pe skaunul aceștii Țări fără de kădeare.*“ Stihurile sunt scrise sub stema Moldovei, în jurul căreia sunt așezate inițialele domitorului.

Ediția aceasta are și o altă caracteristică: o prefață semnată de mitropolitul Veniamin Costachi și adresată „*Tuturor de obște celor împodobiți ku sfințita treaptă a Preoției, karii vor ceti această a noastră păstoreaskă înainte kuvântare, Blagoslovenie cereaskă le cearem dela Începătoriul păstorilor și Mântuitoriul nostru Iis Hs*“. În acest cuvânt către preoți,

un „G. Closeos“. Pare a fi o ediție numai pentru românii uniți, deși aceștia foloseau în cult Liturghiile românești ortodoxe.

86. Gabriel Cocora, *I. Heliade-Rădulescu implicat într-un proces de natură tipografică*, în vol. *Tipar și cărțurari...*, p. 185-191. Dimitrie Iarcu, în *op. cit.* menționează ediția ca fiind îngrijită de „Chesar. Ep. Buz“, apărută la „Buc. Eliad. 1833“.

mitropolitul Veniamin argumentează apariția noii ediții de Liturghier, prin care, spune el, „... nu încetăm a pune (pe cât să poate) în bună orânduială sfânta Besearekă și pre slujitorii ei...“. În ceea ce privește contribuția pe care o aduce această ediție la lămurirea disputelor tipiconale care existau și la îndepărtarea multora dintre erorile de traducere, de care sufereau edițiile românești anterioare, mitropolitul arată că acest Liturghier face parte dintr-o strategie eparhială, „...este o continuare a tipikului kare de kurând sau typărit întokma după cel ellinogrecesk și slavorussesk“, ediția „tălmăcită fiind de pe cea (limba n.n.) slavenoruseaskă... dupre urmarea acelui izvod, karele nu puține greșale să află având“. Avem în față deci o ediție a cărei traducere s-a făcut „după izvoade“ slave și grecești, cu multe îndreptări necesare, al căror autor este însuși mitropolitul⁸³. În acest spirit de acrivie, semnalăm această ediție ca prima care are la final (fila 171) o Errata -, „Îndreptarea greșalelor ce sau trekut ku vederea la diorthosire“. Colofonul este rimat: „Săvârșind această Karte sfințită de typărit,/ A Ierarhilor Ioann, Vasilie, Grigorie cei Dialog numit./ Tuturor ne rugăm ku suflete oumelite și ku gând smerit/ Nu grăbiți a osândi pre cei ce mult am greșit./ Răbdând ku blândețe ertând ku milostivire,/ Toate greșalele ce veți afla în această typărire./ Atât în slove sau în kuvinte kum și în altele multe,/ Ori ce vom fi trekut ku vederea din ne luare aminte./ Toți fiind din fyre supuși spre a greși,/ Numai lui Dumnezeu săngur anu păkătui./ Obșteaska datorie avem ounul altuiea a erta,/ Iis au hotărât kă ne ertând nunisă va erta./ Numele noastre vrând să le știți sânt pre marțene arătate,/ Ertării să ne învredniciți pentru kâtes însemnate./ Ieromonahul Stratonik ce am fost kieltuitoriu,/ Ku Antonie monahul cel la toate ostenitoriu.“.

Este deci o ediție de excepție, care trebuie studiată în amănunt pentru mulțimea noutăților lingvistice, tipiconale și teologice pe care le aduce.

87. Referiri în acest sens și citări, la I. Șiadbei, *op. cit.*, p. 126-127.

88. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 228.

89. Trebuie corectată greșeala lui Gabriel Cocora, din vol. „*Tipar și cărturari...*“, p. 39, care indică legăturile în pânză și carton (probabil, de proveniență mai nouă) ale exemplarului studiat de el și 644 de pagini ale volumului - total eronat!

90. Suntem de acord cu Gabriel Cocora care afirmă că este reeditarea ediției din 1835, *op. cit.*, p. 57. Argumentarea acestei afirmații se face prin simpla comparare a textului, care este perfect identic.

91. La Buzău, în 1854, apărea o „*Rânduială a Sfintei și Dumnezeestii Leturghii*“. Fără a fi un Liturghier propriu-zis, aceasta „*koprinde în sine: Binekuvintează și celelalte*

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Sibiu, 1827

Note generale: „Acelor/ dintru sfinți Părinților noștri./ alui/ Ioan Zlatoust./ alui/ Vasilie cel Mare,/ a/ Prejdeosștenii./ Typărită în zilele Preainălțatului/ Împărat al Austrii/ Franțisk/ Întăilea./ Ku slobozenia Înălțatului Krăeskului Gubernium atot Ardealului./ Sau tipărit în Sibii în Typografiea lui Ioann Bart./ 1827“.

Note specifice: Exemplarul studiat aparține Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 4996). În „biografia“ sa, această carte a înregistrat și un incendiu, urmare căruia a fost afectată serios; a necesitat o nouă legare, în coperte fără valoare istorică sau bibliofilă. Formatul volumului este de 19,4 x 15,5 cm. Are 320 de pagini.

În interior se remarcă tipăritura⁸⁴ frumoasă, profesionist executată pentru acele timpuri. Trebuie arătat că în tipografia sibiană a familiei Bart, în nici patru decenii, au fost imprimate șase ediții de Liturghier, la anii: 1798, 1807, 1809, 1814, 1827, 1831. Toate aceste ediții au fost „date la iveală“ în condiții tipografice impecabile, ca și cea de față, de altfel, care nu este altceva decât o reluare a edițiilor anterioare. Argumentele pentru susținerea acestei afirmații sunt: utilizarea acelorși medalioane și ornamente (schema Proscomidiei - p. 68, sfinții - autori ai Liturghiilor - p. 77, 130, 180) și păstrarea aproape perfect a aceleiași paginații, cu textul fidel redat. Aceeași pagină simplă, fără chenare, cu litera frumoasă, folosind și culoarea roșie.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Sibiu, 1831

Note generale: „Acelor dintru sfinți Părinților noștri./ alui Ioan Zlatoust, alui Vasilie cel Mare,/ și a/ Prejdeosștenii./ Typărită/ în zilele Preainălțatului Împărat al Austrii/ Franțisk I./ Ku Slobozenia Înălț. Krăesk. Gubernium din M: P.m. (?) Ardealului./ Sau tipărit în Sibiiu în Typografiea lui Ioann Bart./ 1831“.

Note specifice: Exemplarul studiat, foarte deteriorat, a aparținut inițial

---

Antifoane, Heruvice, Acșioane și Kinonice de preste tot anul și ale Postului Mare de la Liturghia Sfântului Vasilie și de la Liturghia mai-nainte sfințită a Sfântului Grigorie Dialogul. Tipărită acum în zilele Preainălțatului nostru Prinț Alecsandru Dimitrie Ghika Kaimakanul Țării Românești. Ku binekuvântarea, râvna și toată keltuiala iubitorului de Dumnezeu episkop al Sfintei Episkopii și kavalier al Ordinului Sfântul Vladimir de klasul al

bisericii din Bănești - Câmpina și a fost adus în Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 5428), unde se află acum. Are 318 pagini, numerotate, în format 22,7 x 18 cm⁸⁵. Copertele sunt din lemn, îmbrăcate în piele, fără ornamentații. Cotorul, din pânză, nu este cel original. În interior, la începutul tipăriturii se observă o frumoasă pagină de titlu, superioară, ca estetică, edițiilor sibiene ale Liturghierului. Versoul paginii de titlu este alb. Paginile sunt sobre, fără exces de ornamentații, cu litera frumos tipărită. Tipăritura este bicoloră, potrivit tradiției cărților de cult. Aceleași medalioane, în locurile convenite: schema Proscomidiei - p. 68, sfinții-autori ai Liturghiilor - p. 77, 130, 178. Se remarcă bogatul corpus al anexelor.

*

Sfintele și Dumnezeștile Liturghii, București, 1833

Note generale: „*Acelor dintru sfinți Părinților noștri, a lui Vasile cel mare, / a lui Ioan Zlatoust, și a Prejdesštenii. / Typărită întracest kip ku/ Blagoslovenia, și osârdia Prea o Sfinției sale Părintelui/ Episcop al Buzăului./ Kyr Kesarie./ În Bukureșci./ În Typografia lui Eliad./, 1833*“.

Note specifice: Ediția a fost studiată în biblioteca Mănăstirii Neamț (nr. inv. 770), dar pentru că a creat controverse în epocă, am văzut și un exemplar din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 4921).

Această ediție a constituit subiectul unui conflict între episcopul Chesarie al Buzăului și Ion Heliade Rădulescu, în anii 1831-1833. Urmare contractului încheiat între acești doi, lucrarea trebuia definitivată până la finele anului 1832. Pentru tipărirea celor 200 de exemplare comandate, Episcopia Buzăului plăti un avans de 10.000 de lei. Tergiversarea creată de tipografia lui Heliade Rădulescu, cât și schimbările de atitudine ale episcopului Chesarie (înființează o tipografie la Buzău, reduce tirajul la jumătate, refuză lucrarea, deși aceasta fusese tipărită până la coala a II-a, inclusiv) au făcut ca volumul să apară abia în decembrie 1833, la București⁸⁶.

Lucrarea are 412 pagini, cu dimensiunile de 21 x 17,5 cm. Numerotarea paginilor este insolită: primele patru sunt nenumerate, următoarele 14, numerotate, cuprind „Rânduiala Vecerniei cei Mari“, apoi începe corpusul efectiv, cu Vecernia etc. - 392 de pagini și încă două pagini nenumerate.

---

treilea D. D. Filotheiu. Tomul II. (tomul I fusese o „Antologie după așezământul sistimii cei noă a musichii bisericești...“, n.n.). Așăzat și corectat de kuviosul protosinghel Serafim eg. Skitului Aluniș metohul Sfintei Episkopii. În tipografia Sfintei Episkopii Buzău. Anul

Copertele sunt foarte elegante, din carton căptușit pe exterior cu hârtie grenă. Colțurile copertelor și cotorul - în patru legături - sunt pânzate cu pânză foarte tare, de culoare neagră. Coperta I este ornamentată cu un chenar bogat, cu patru medalioane mici la colțuri și cu un medalion central, reprezentându-o pe Maica Domnului cu Pruncul. Legătura interioară a copertelor cu corpul lucrării-forzațul - se face cu hârtie groasă, de culoare roz. Pagina de titlu este frumos realizată, având central stema Eparhiei Buzăului, de atunci: crucea și ancora, ornate cu flori. Pe versoul paginii de titlu se află icona Bunei Vestiri, sub care s-au așezat cuvintele Arhanghelului: „*Bukurăte ceea ce ești ku dar dăruită Marie, Domnul e ku tine*“.

Tipăritura este cu adevărat elegantă și în interior. Scrisul este potrivit ca mărime și perfect ca realizare a literei. Paginile sunt gardate de niște fine chenare cu motive fitomorfe. Medalioanele și letrinele sunt de dimensiuni mici, dar fidel realizate. Se înregistrează și erori de tipar: paginile 18, 72-73, 149, 212 au rămas netipărite. Din ornamentalistica interioară specifică Liturghierelor lipsesc medalioanele care îi reprezintă pe cei trei ierarhi, autori ai Liturghiilor. Se repetă același medalion care îl reprezintă pe Domnul Hristos sau pe Însuși Domnul Dumnezeu(!), la paginile 1, 19, 24, 30, 57, 79, 145, 206.

La colofon, întocmit după textul clasic, se află însemnat numele tipografului care s-a ocupat de comandă: „*Ienake Florea, așăzătorul de slove*“.

*

D(umne)zeeștile Liturghii, Iași, 1834

Note generale: „*Ale sfinților Ierarhi/ Ioann Hrisostomul, Vasilie/ cel Mare, și Grigorie Dialogul./ Îndreptate de pre ceale Ellinogrecești, și Sla/ venorusești de însuși Preasfințitul Mitropolit/ Sucevii și Moldaviei/ D.D. Veniamin Kostaki/ Kavalerul Ordenului Sfintei Annei/ Klasul I/ Din akăruia în orânduire sau typărit de/ al doilea akum în zilele/ Prea Înălțatului Domnului Nostru/ Mihail Grigoriu Sturza V(oe)vod./ Iașii/ În Typografia Sfintei Mitropolii./ 1834.*“

Note specifice: Exemplarul studiat este din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 5377). Are 375 de pagini numerotate și cele zece liminare, nenu-

---

1856. Decembrie, 10“. Este un volum de 264 de pagini, în format 25,5 x 19 cm, care conține cântările sus-menționate, așezate pe note, traduse sau prelucrate de ierod. Iosif Naniescu sau aparținând protosinghelului și psaltului Varlaam. În prefața la această ediție, episcopul

merotate. Formatul este mare: 24,2 x 19,5 cm. Copertele sunt din carton gros, îmbrăcat în piele; se pare că acest exemplar a fost legat din nou, cu copertele originale, dar cu alte forzațuri, din hârtie groasă, bleu. Se observă încercări de restaurare la paginile 24 și 84, la colțuri.

În interior se remarcă imediat tiparul făcut doar cu cerneală neagră, dar cu o literă imprimată excepțional, pe câmpul paginii. La reușita estetică a tipăriturii a contribuit decisiv și hârtia, de calitate, cu grosime uniformă. Litera este mare: 6 mm - majuscula(!) și 4 mm - minuscula. Paginile sunt aerisite, frumoase, înlesnind citirea. Pagina de titlu este ornată cu o bogată bordură florală. Pe verso se află stema Moldovei, cu o „*Inskripție asupra Stemei Arhieresti*“: „*Krucea, Stemma și Toiagul, semnele împărătești, / Ce-i kunună ka simboluri marcile arhieresti, / Însemnează îndoite daruri, și de mântuire, / Luminarea, Kurățirea, Pacea, Dragostea, Iubirea. / Ku karele fericește Marele Arhieriu, / Iisus Dumnezeu - Omul pre tot kredinciosul seu, / Ci askultă învățătura Bisericei lui în toate, / Și la Lețea lui cea sfântă cuțetă în zi și în noapte.*“.

Unele pagini sunt ornamentate cu medalioane bine realizate tipografic: icoana Sfântului Mare Mucenic Gheorghe - p. 4 liminară, nenumerotată, schema Proscomidiei - p. 72, icoanele Sfinților Ioan Gură de Aur și Vasile cel Mare - p. 83 și 139. La medalionul care precedă Liturghia Darurilor (p. 191) se sesizează două erori: prima de literă - este scris greșit numele Sfântului - „*Grigorei*“, iar a doua teologică, întrucât Sfântul Grigorie Dialogul, autorul Liturghiei este confundat cu Sfântul Grigorie Teologul, așa cum și este scris - „*Teologul*“. În mai multe locuri este folosit același frontispiciu, reprezentându-L pe Domnul Hristos (p. 84, 140, 192).

Ca și în cazul celeilalte ediții de Iași, 1818, a cărei republicare este de fapt cu mai multe ameliorări, și această ediție este deschisă de un cuvânt arhieresc adresat „*tuturor celor împodobiți ku sfințita treaptă a Preoției...*“. Mai întâi, mitropolitul - prefațator declină originea latină a românilor, care au vorbit în limba lor română, „*fika limbii latinești*“ și care au locuit dintru început în toate aceste părți: „*Moldova, Țara Românească, Ardealul și Banatul, kare Țeri sau numit pe atunci Dakiea...*“. Amintind de introducerea doar în „*kanțelariile domnești*“ a „*limbei streine*“, apreciază efortul domnitorului Vasile Lupu de a latiniza iarăși limba documentelor, pe cea din școli și mai ales limba bisericească, prin traducerea în limba română a cărților de cult. Traducerile însă au suferit multă „*stricăciune*“, traducătorii neavând

„gramatika sau Lexikonul limbei române“ și „amestekând cuvintele“. De aceea, marele merit al ediției este acela de a folosi cuvinte românești în locul celor străine: „în lok de blagoslovenie, să poate zice binekuvântare, în lok de Trisfetoie, Întreit sfântă kântare...“ și mitropolitul dă mai multe exemple, din text⁸⁷. De aceea îndeamnă pe preoți să accepte cu ascultare și să păzească cu sfințenie această limbă „moldoromânească“ a Liturghierului de față. Nicolae Iorga notează, în necunoștință de cauză, că această ediție este tipărită „în formă de Evanghelistar“.⁸⁸

*

Sfintele și Dumnezeștile Liturghii, Buzău, 1835

Note generale: „Ale celor dintru sfinți Părinților/ noștri, Vasilie cel Mare, Ioann Zla/ toust, și Prejdeosștena./ Karele sau typărit întracest kip/ În zilele Prea înălțatului nostru Domn/ a toată Țara Rumânească/ Alexandru Dimitrie Ghika./ Ku blagosloveniea, osârdiea, și ku toată keltueala Iubitoriului de Dumnezeu Episkop al/ Sfintei Episcopii Buzăul/ Kyrrio Kyr Kesarie./ În Sfânta Episkopie/ Buzăul./ Întra sa akum din nou făcută Typografie/ La anul 1835. Septembrie 12./ Supt Direxia D: Vasilie M.B.“

Note specifice: Ediția are 364 de pagini, în format 22,5 x 17 cm și marchează împlinirea așteptărilor cărturarului episcop Chesarie al Buzăului privind întemeierea unei tipografii eparhiale, mai ales în urma tensiunilor create cu tipografia „lui Eliad“ la tipărirea Liturghierului de la București, ediția 1833. Exemplarul studiat face parte din biblioteca Mănăstirii Neamț (nr. inv. 565).

Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele. Coperta I este marcată de un chenar floral, cu colțurile cu motive florale în interior; pe exterior, în centru este imprimat într-un medalion chipul Domnului Hristos, cu foiță de aur, într-o bună realizare de imprimerie. Coperta a IV-a este, de asemenea, ornamentată cu un chenar geometric mai fin și cu aceleași motive florale la colțuri, în interior și în mijloc, pe exterior, toate aurite. Cotorul are patru legături frumos aurite și imprimat titlul cărții „Liturghii“.⁸⁹

Ediția este bine realizată sub raport tipografic, cu litera mai mare și mai aerisită decât ediția de București - 1833 și cu o hârtie superioară calitativ. Versoul paginii de titlu are în centru scena coborârii Domnului de pe Cruce,

Filotei caracterizează lucrarea drept „o culegere de flori din câmpul cântărilor bisericesti“ și o dedică „tuturor iubitorilor de bisericăască armonie“. Vezi referiri la pr. Gabriel Cocora,

realizată într-o manieră renaștivistă, sub care se află textul „*Iosif cel ku bun kip de pre lemn luând prea kurat Trupul tău, ku Țiulțiu kurat și ku mirezme înfășurându-l, în mormânt nou lau pus.*“ Se remarcă frumusețea gravurilor: icoana Sfântului Ioan Gură de Aur - p. 84, frângerea Sfântului Agneț - p. 127, icoana Sfântului Vasile cel Mare - p. 142, icoana Sfântului Grigorie Dvoeslovul - p.194, Zodiacul - p. 272), toate aparținând unui „*iero*(diacon sau monah ?, n.n.) *Konstantie*“. În realizarea ilustrațiilor se observă influența stilului baroc al epocii.

La finele cuprinsului volumului s-a așezat rugăciunea, „*Facerea lui Kyr Ioan vrotopol Marele doftor al Kerkirei, kare să citeșce ku multă oumilință, și ku lacrimi la ceeace degrab kad în neputință, și să bântuiesk de duhuri nekurate, tălmăcită după ilinește pă rumânește*“ (p. 359-363).

La colofon sunt indicați și tipografii: „*Petre Bărbulescul, așăzătorul de slove. Marin Diaconescul, așăzătorul de slove.*“

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Sibiu, 1835

Note generale: „*Acelor dintru sfinți Părinților noștri/ alui/ Ioan Zlatoust, alui Vasilie cel Mare,/ și a/ Prejdeosștenii./ Typărită/ în zilele Preaînălțatului Împărat al Austrii/ Ferdinand I./ Ku Slobozenia Înălț. Krăesk. Gubernium din M: Pr. (?) al Ardealului./ Sau typărit în Sibiu în rom. Typografie a răpos. Ioann Bart./ Moștenitor său Gheorghie de Klozius rămas./ 1835*“.

Note specifice: Exemplarul studiat aparține Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 4901), adus de la biserica din Miciova. Are 316 pagini numerotate și 8 nenumerate, în format 23,5 x 19 cm. Urmând tradiția tipăriturilor sibiene, și această ediție se prezintă într-o ținută grafică ireproșabilă. Copertele sunt din lemn îmbrăcat în piele foarte fină; prima copertă are în centru un medalion, reprezentându-L pe Domnul Hristos, iar cotorul este ornamentat cu un motiv floral. În interior, textul este tipărit bicolor, cu litere egale frumos imprimate pe pagina generoasă. De asemenea, nu se întâlnesc prea multe ornamente, ci aceleași medalioane ale Sfinților Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Grigorie Dialogul (p.73, 126, 176, respectiv).

Tipar și cărturari..., p. 70-71.

92. Pentru anul 1931 amintim de editarea unui Liturghier greco-catolic, la Blaj, cu binecuvântarea arhiepiscopului Vasile Suci. Am aflat un exemplar în Biblioteca Sfântului

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghiii, Buzău, 1840

Note generale: „*Ale celor dintru sfinți Părinților/ noștri, Vasilie cel Mare Ioann Gură de/ Aur; și Prejdeosștena./ Karele sau typărit întracest kip./ În zilele Prea Înălțatului nostru Domn atoată/ Țara Rumănească/ Alexandru Dimitrie Ghika./ Ku blagoslovenia, Iubitoriului de Dumne/ zeu, Episkop al Sfintei Episkopii Buzău/ D:D: Kesarie./ Și ku toată cheltuiala Sfinții sale Părintelui/ Protosinghel Gherasim Vintileanu./ În Typografia Sfintei Episkopii/ Buzău./ La anul 1840. Septemvrie 10.*“

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din fondul de carte veche al Mănăstirii Neamț (nr. inv. 537), are 360 de pagini, în format 23,5 x 18 cm. Este reeditarea ediției de Buzău 1835.⁹⁰

Copertele sunt din carton gros, îmbrăcat în piele, ornamentate cu chenar ondulat (I) sau pătrat (IV). Exemplarul studiat în Mănăstirea Neamț are câteva imagini policolor!: p. 37 - Litia, p. 70 - Proscomidia, p. 82 - Sfântul Ioan Zlataust, p. 125 - frângerea Agnețului, p. 140 - Sfântul Vasile cel Mare, p. 192 - Sfântul Grigorie Dialogul, p. 270 - Zodiacul. Se identifică 4 culori: roșu, galben, verde și albastru, dar se pare că un posesor a colorat ulterior contururile și chipurile sfinților. În rest, se poate observa austeritatea tipăriturii, lipsită de ornamente, deși folosind același joc bicolor de execuție tipografică.

Colofonul, care are textul preluat de la edițiile anterioare, indică și tipografia: „*Diakonul Petre Bărbuleskul, așzătorul de slove. Petre Golesku, Tipăritoriu*“.

Ca realizare tipografică, ediția este modestă, sub calitatea estetică și tipografică a ediției apărute tot la Buzău, în 1835.

*

Dumnezeștile Liturghii, Iași, 1845

Note generale: „*Ale Sfinților Ierarhi/ Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare,/și Grigorie Dialogu./ Sau typărit ku voea și Blagoslovenia Înalt Preaosfințitului/ Mitropolit al Moldoviei/ Kyrio Kyr Meletie/ Kavaler a mai multor ordine/ În zilele bine kredinciosului nostru Domn/ Mihail Grigorie*

Sinod (cota III. 801). Are 239 de pagini, cu dimensiunile de 28,7 x 21 cm. Este foarte bine realizat tipografic, pe hârtie de calitate, cu ornamentație deosebită, în sepia, iar conținutul (exceptând specificul de limbaj liturgic - termenii tehnici etc. sau detaliile tipiconale - pome-

Sturza Vvd./ Iașii,/ În Typografia Sfintei Mitropolii:/ 1845/ Ku keltueala smeritului întru Arhieriei/ Nektarie Tripoleos“.

Note specifice: Volumul studiat se află în biblioteca Mănăstirii Neamț (nr. inv. 4549), are 288 de pagini numerotate și 6 nenumerotate, în format 31,5 x 22 cm. Copertele sunt de o frumusețe rară - carton îmbrăcat în piele bine argăsită. Coperta I este împodobită cu un motiv arabesc, cu colțuri bogat ornamentate. În centru este imprimată, cu foiță de aur, scena Învierii Domnului. Coperta a IV-a are același motiv arabesc, centrat de un soare. Cotorul este foarte bogat ornamentat cu motive fitomorfe și are imprimată, de patru ori, o cățuie; pe cotor s-a așezat și titlul lucrării „Liturghii“.

În interior se remarcă frumusețea deosebită a tipăriturii. Paginile au chenare rafinat ornamentate fitomorf. Medalioanele sunt de o excepțională finețe: p. 5, liminară, nenumerotată - Sfântul Gheorghe, p. 63 - Sf. Ioan Gură de Aur, p. 113 - Sf. Vasile cel Mare, p. 161 - Sf. Grigorie Dialogul. Imagini inedite sunt „Zodiacul“ (p. 195) și „Iisus euharistic“ (p. 209). Din notițele de sub litografii aflăm că ele sunt făcute de tipograful P. Miller, „ku keltuiala protosinghelului Nektarie Frimu“. Apar acum și primele elemente de copyright: imaginile sunt personalizate cu inscripția „*Litografia St. Mitropolii*“.

Se întâlnesc și câteva erori de tipar: paginile 64, 112, 160, 207 sunt netipărite. Cu toate acestea, pagina este o încântare a ochiului: litera este mare (3 mm) și îngroșată, ușor lizibilă, explicațiile tipiconale, deși scrise mai mic, sunt inteligibile.

Pentru a sublinia capitolele importante, tipograful a folosit alternanța unor culori: la p. 7, titlul este scris astfel „Rânduiala (cu culoare roșie - n.n.) Vecerniei (cu culoare albastră - n.n.)“, sau la pagina 30, cuvintele din titlul „Rânduiala Utreniei“ sunt scrise cu culorile roșu, respectiv, verde. Se evidențiază și hârtia de bună calitate, groasă (ca de 100 gr.) și uniformă.

Prin comparație cu alte ediții, putem afirma că este unul dintre cele mai frumos realizate Liturghiere ale secolului al XIX-lea, o adevărată bijuterie tipografică de epocă. Prin ținută, prin imagini și prin delicatețea lui, pare a fi un Liturghier arhieresc.

*

Sfintele și Dumnezeștile Lyturghii, Sibiu, 1852

Note generale: „*Acelor dintru sfinți Părinților noștri/ alui/ Ioan*

Zlatoust, alui Vasilie cel Mare,/ și a/ Prejdeosštenii./ Typărită/ în zilele Preainălțatului împărat al Austrii/ Francisk Iosif I./ Ku Slobozenia Înălț. Krăesk. Gubernium din M: Pr. (?) a Ardealului./ Sibiiu/ Sau typărit în rom. Typografie a lui/ Gheorghie de Klozius./ 1852“.

Note specifice: Exemplarul studiat aparține Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 5157) și provine de la biserica din Ciocoveni, jud. Ilfov. Are 312 pagini numerotate în cifre arabe, cu dimensiunile 22,5 x 19 cm. Copertele sunt din carton, fără ornamente, cu cotor din piele.

În interior se descoperă același text din edițiile sibiene anterioare, cu aceleași ornamente, pe hârtie de o calitate similară celei folosite la tipărirea ediției din 1835⁹¹.

*

Sfintele și Dumnezeștile Liturghii, București, 1855

Note generale: „*Ale celor dintru Sfinți Părinților noștrii,/ Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare și/ Grigorie Dialogulu./ Tipărite astfel și mai indreptate ku bine-kuvântarea/ și osârdiea Prea sfinției Sale Părintelui Arhiepiscop/ și Mitropolit a toată Ungrovlahia./ D.D. Nifon./ În cea din nou înființată Tipografie a Sa./ Bukurești./ 1855./ Direktorul Tipografiei. I Penesku“.*

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din fondul de carte veche al Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 566) și a aparținut Bibliotecii Seminarului Central. Are 320 de pagini numerotate și 12 liminare, numerotate cu cifre romane, în format 29,5 x 20 cm. La exterior, copertele sunt din carton învelit în pânză maro. Coperta I are în mijloc o cruce aurită, coperta a IV-a este simplă. Pe cotor este imprimat titlul cărții „Sfintele Liturghii“.

În interior, se distinge câmpul generos al paginii, cu blăncuri late în jurul textului (2,7 cm - sus, 2,7 cm - dreapta, 4,5 cm - jos, 1,5 cm - la cotor). Chenarul paginilor este fin, frumos ornamentat. Tiparul este bicolor, cu caracterele slavo-latine bine imprimate. Medalioanele și frontispiciile sunt bine realizate, de influență barocă și aparțin unui gravor parizian celebru în

nirile etc.) este identic Liturghierelor ortodoxe. Avem în pregătire și un studiu comparativ, în acest sens.

93. Amintim aici de o ediție specială, care nu este un Liturghier propriu-zis, dar avea menirea de a populariza Liturghia și mai ales cântarea omofonă, pentru poporul care venea la Liturghie. Este vorba de colecția „Biblioteca religios-morală și muzicală“, în care apare, la București, în 1945, lucrarea „Sfânta Liturghie pentru copii și popor“ (Biblioteca Sfântului

epocă - Jourdain Sc. Se observă și câteva greșeli de tipar: după paginile 65, 122, 171 sunt legate câte două pagini nenumerate. Are conținutul clasic al Liturghierelor din acea epocă.

*

Sfintele și Dumnezeștile Liturghii, București, 1858

Note generale: „*A celor dintru sfinți Părinților/ noștri, Ioan Gură de Auru, Vasilie cel/ Mare, și Grigorie Dialogulu./ Tipărite ast-fel și mai îndreptate ku bine-kuvân/ tarea și osârdia Prea-sfinției Sale Părintelui Arhi/ episcop și Mitropolit a toată Ungro - Valahia./ D.D. Nifon./ În cea din nou înființată Tipografie a Sa./ Bukurești./ 1858./ Direktorul Tipografiei. Ioil Duhovnikul.*“

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din fondul de carte veche al Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 5028) și a aparținut protosinghelului Sofian Vulpescu, slujitor la Catedrala Mitropoliei Ungrovlahiei (atunci). Are 399 de pagini numerotate cu cifre arabe, 20 de pagini numerotate cu cifre romane (Rânduiala Vecerniei Mici) și 4 pagini nenumerate. Formatul este de 21,7 x 16,5 cm. Copertele sunt din carton învelit în pânză. Pe prima copertă este imprimată Sfânta Cruce; cotorul este din piele și are inscripționat pe el titlul „Sf. Liturghie“.

În interior, corpul tipăriturii conține un text frumos lucrat, bicolour, cu o ornamentație bine dozată, de influență barocă. Medalioanele celor trei ierarhi, alcătuitori ai Liturghiilor (p. 68, 130 și 188) se remarcă prin simplitate și prin acuratețea imprimării. Pagina este bine proporționată, încât textul și chenarele, împreună cu puținele viniete (de exemplu, același frontispiciu - Domnul Hristos în slavă - se află la paginile 69, 131, 189) să alcătuiască un tot unitar armonios. Sunt și câteva blaturi: p. 67, 129 și 187 - probabil,

---

Sinod, cota I. 7972). Volumașul, donația pr. prof. Niculae M. Popescu, are 128 de pagini, în format 16,2x12 cm. Se deschide cu o prefață semnată de „*Nicolae Lungu, inspector al învățământului muzical*“. Acesta laudă inițiativa pr. Eugen Bărbulescu, autorul lucrării, de a așeza pe note liniare cântările pe glasul opt ale Sfintei Liturghii, de a le însoți cu mici explicații liturgice și de a le oferi „*copiilor, poporenilor, necunoscătorilor și celor ce sunt dornici să cunoască Liturghia*“. Cel ce a scris notele și s-a ocupat de execuția tehnică a lucrării este cântărețul și profesorul de muzică Dimitrie David. Un element inedit, care dă multă atractivitate ediției, este folosirea unor medalioane color (!), realizate de artistul Alexandru Dragoș, care transpun în imagini, într-o manieră didactică, momentele importante din viața Mântuitorului. Pe coperta a IV-a este anunțată intenția publicării nr. 2 din aceeași colecție, cu Sfânta Liturghie pe glasul 5. Nu avem informații despre această ediție.

intenționat calculate, pentru ca tușul tipografic să nu treacă prin file.

Analizând cuprinsul ediției, se observă două componente care, de regulă, nu se regăsesc în iconomia unui Liturghier, dar care dau specificitate, aici așezate într-un „*Adaos de rugăciuni*“: „*Rugăciuni de ertăciune*“ culese din „*Rânduiala înmormântării mirenilor*“ și „*Învățătură pentru cei ce se ispovedesk*“, cu rugăciunile convenite de la Taina Spovedaniei.

*

Liturghie, Chișinău, 1859

Note generale: „*Întru Slava Sfintei, ceii de ofiță, de viață făcătoarei, și nedespărțitei Troițe, a Tatălui, și a Fiului și a Sfântului Duh: Ku porunka Preablagocestivului Sângur Stăpânitoriului Marelui Domnului nostru Împăratului Alexandru Nikolaevici a toată Rossiea, În Ființa Soției Sale, Preablagocestivei Doamnei Împărătesei Mariei Alexandrovnei: a Maicii Lui Preablagocestivei Doamnei Împărătesei Alexandrei Theodorovnei: A Klironomului lui, Binekredinciosului Domn Țesarevici și Marelui Kneaz Nikolai Alexandrovici, a Binekredincioșilor Domni, Marilor Kneaji: Alexandru, Vladimir, Alexei și Serghii Alexandrovicii: a Binekredinciosului Domn, Marelui Kneaz, Konstantin Nikolaevici, a Soției Sale, Binekredincioasei Doamne Marei Kneaghine Alexandrei Iosifovnei: a Binekredincioșilor Domni și Marilor Kneaji Nikolai și Konstantin Konstantinovicei: a Binekredinciosului Domn, Marelui Kneaz, Nikolai Nikolaevici și a Soției Sale, Binekredincioasei Doamne, Marei Kneaghine Alexandrei Petrovnei: a Binekredinciosului domn, Marelui Kneaz Mihail Nikolaevici, și a Soției Sale, Binekredincioasei Doamne, Marei Kneaghine Olghei Theodorovnei: a Binekredinciosului Domn, Marelui Kneaz, Nikolai Mihailovici: a Binekredincioasei Doamne, Marei Kneaghine Elenei Pavlovnei: a Binekredincioasei Doamne, Marei Kneaghine Mariei Alexandrovnei: a Binekredincioasei Doamne, Marei Kneaghine Mariei Nikolaevnei, Olghei Nikolaevnei și a Soțului Ei: a Marilor Kneajne: Olghei și Verei Konstantinovnei: a Marilor Kneaghini: Ekaterinei Mihailovnei și a Soțului Ei și a Korolevei Niderlandelor Annei Pavlovnei: Iară ku Blagoslovenia Preasfintului Îndreptătorului Synod, și a Preosfințitului Antonie, Episcopul Kișinăului și Hotinului: Sau typărit această karte cesă numeaște Lyturghie, în Duhovniceaska Typografie a Kișinăului. La anul dela zidirea lumii 7367, iară de la Nașterea cea după Trup a lui Dumnezeu Kuvântul 1859, Indiktionul 2, în luna lui Iunie“.*

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din Biblioteca Sfântului Sinod (cota I. 4007). Are 435 de pagini numerotate și 8 nenumerate, în format mic, 17,3 x 11,7 cm. Copertele sunt din carton, îmbrăcat în piele. Coperta I, ornată cu un chenar floral perimetral, are în centru un medalion, reprezentând-o pe Maica Domnului care ține Pruncul în brațe. Coperta a IV-a este simplă. Pe cotor este inscripționat titlul „Liturghie“.

În interior, deși câmpul paginii este mic, se remarcă tiparul bicolor, de la început și până la pagina 273, după care, până la sfârșit, este doar cu negru. Tiparul este simplu, fără ornamente deosebite. Paginile sunt bordate de un chenar floral. Cele câteva medalioane (p. 8 - icoana Răstignirii, p. 84 - Proscomidia, p. 98, 183 și 243 - cei trei sfinți, autori ai Liturghiilor), același fronton și alte câteva mici viniete sunt singurele ornamente interioare. Deși litera este mare, totuși tipăritura are multe imperfecțiuni: pagini albe, rânduri imprimate defectuos.

Se remarcă două elemente ce dau unicitate acestei ediții. Mai întâi, după Liturgia Sfântului Ioan Hrisostom și nu la sfârșit s-au așezat „*Molitvele de mulțumire după împărtășire*“, cât și toate otpusturile speciale. Iar la Sinaxar, la fiecare zi, s-au adăugat și stihurile potrivite pentru cinstirea sfinților respectivi, practice la citirea Apostolului sau pentru cântarea lor la Chinonic.

Aspectul „de poche“ și conținutul complet arată stil și experiență liturgică, proprii spațiului slav, din care au iradiat și spre Moldova, transpuse bine în această tipăritură.

*

Dumnezeștile Liturghii, Neamț, 1860

Note generale: „*Ale sfinților Ierarhi/ Ioann Gură de Aur, Vasilie cel Mare, și/ Grigorie de Dumnezeu Kuvântătorul./ Typărite/ în Zilele prea Înălțatului nostru Domn/ Alexandru Ioann I./ Domnitoriu Principatelor ounite./ Ku bine-kuvântarea Înalt prea sfințitului Mitropolit/ al Moldaviei/ D.D. Sofronie Mikclesku/ Kavaler a mai multor Ordine./ În tipografia Sf. Monastiri Atotțiitoriul (Neamțul.)/ Anul 1860./ De Ieromonahul Theofilakt Typografu*“.

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din fondul de carte veche al Mănăstirii Neamț (nr. inv. 390). Are 364 de pagini numerotate în sistemul slavon, 9 pagini numerotate cu cifre arabe (Cuprinsul și „Rânduiala Vecerniei cei mici“) și 4 nenumerate, în format 29 x 20 cm. Copertele sunt din carton

îmbrăcat în pânză grena, cu colțurile învelite în piele. Pagina de gardă este albastră, se pare de proveniență ulterioară. Hârtia folosită este groasă (100 g).

La început se observă pagina de titlu, foarte încărcată cu text. Aici, pe lângă datele de identificare a cărții, cunoscute pentru structura acestei pagini, s-a adăugat o notiță, probabil de ultimă oră, ca urmare a unor schimbări de conducere survenite în timpul pregătirii pentru tipar: *„Această sfântă Liturghie, sau început prin zelul și supt stăriația sfinției sale Părintelui Gherasim Arhimandrit. Iar akum finită supt sf. sa Părintele Duhovnicul Isihie Lokotenent de stareț, prekum și supt direkția Komitetului sfintelor Monastiri Atotțiitoriu și Sekul, sfinția lor Părinții Ieromonahi Petru și Anastasie. Monahii Ieremia, Filotheiu, și Sofronie Varnav, membri acelui Komitet“*.

Tipăritura este frumoasă, cu literă mare, de 3 mm. Paginile sunt ornamentate cu un chenar negru, simplu, cu motive florale. Se remarcă medaliale și gravurile: p. 75 - imaginea Proscomidiei, p. 90 - icoana Sfântului Ioan Gură de Aur, p. 165 - așezarea pe disc a Agnețului frânt, p. 180 - icoana Sfântului Vasile cel Mare, p. 268 - icoana Sf. Grigorie Dialogul. Medalioanele aparțin lui *„Damian ieromonahul“*, care le-a realizat în perioada 20 octombrie 1859 (însemnare de pe schema Proscomidiei), treptat, pe măsura tipării volumului, până în 26 martie 1860 (însemnare de sub icoana Sfântului Grigorie Dialogul). La sfârșitul volumului (p. 381-383), editorul a așezat un „Adaos“, care dă consistență și sporește caracterul practic al ediției, adaos ce cuprinde: *„Ektenie pentru cei ce să asupresk“*, *„Pentru înmulțirea dragostei“*, *„În vreme de toate nevoile și primejdiile“*, *„Pentru cereri și kâștigarea celor de trebuință“*, *„Ekteniile la skoaterea Sfintei Kruci“*, *„Învățătură pentru skoaterea Sfântului Aer“* și *„Pravila de rugăciune celor ce să gătesk a sluji, și celor ce voesk asă împărtăși sfintelor Dumnezeieșilor Taine a Trupului și a Sânțelui IS HS, să kade a o păzi întru acest kip“*. Ediția are și clasicul colofon.

Este prima ediție a Liturghierului românesc ce introduce cele două rugăciuni mari de la Proscomidie și alte câteva detalii tipiconale interesante (pomenirea arhierelui-hirotonisitor al preotului, trecut la Domnul, îmbogățirea cetelor de sfinți de la Proscomidie și de la Litie, căderea de la Heruvic în timpul căreia să se rostească Psalmul 8, și nu Psalmul 50).

*

Sfintele și Dumnezeștile Liturghii, Râmnic, 1862

Note generale: „*Ale celor dintru sfinți Părinților/ noștrii, Ioan Gură de Aur, Vasilie cel/ Mare, și Mainainte Sfințită./ Karele sau typăritu întracestu kipu/ În zilele Înălțimei - Sale/ Alessandru Ioan I/ Domnitorul Pricipatelor - Unite/ Romania și Moldavia./ Ku binekuvântarea iubitoriului de Dumnezeu Episkopu al sfin/ tei Episkopii Râmnikului Noulu Severinu./ D.D. Kallinik./ Râmniku Vâlcii/ Typografia Kalliniku Râmniku/ 1862.* “

Note specifice: Exemplarul studiat este din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 5331), dar provine din biblioteca Bisericii Amzei din București, căreia i-a fost donat, așa cum este însemnat la p. 141: „*Să oferă Bisericii Amza această Sfântă Leturghie spre pomenirea mea. 1905. August 15. Econ. Stavro. Al. I. Budișteanu. Biserica Crețulescu*“. Exemplarul are 280 de pagini numerotate cu cifre arabe, 16 inițiale cu cifre latine, alte șase liminare nenumerate și cele trei finale, numerotate cu 210-211-212!, probabil coligate, provenind de la altă ediție. Formatul lucrării este de 24 x 18,7 cm.

Copertele ediției, din carton foarte gros, îmbrăcat în piele, sunt de o rară frumusețe, unice prin ornamentație și estetică. Coperta I, având un chenar arabesc, este bogat ornamentată floral la colțuri, iar în centru are Sfânta Cruce; coperta a IV-a are aceleași arabescuri și ornamente florale, iar în centru este așezat un potir. Cotorul, cu șase legături, este frumos împodobit cu motive florale și geometrice și are imprimat titlul lucrării „*Sfintele Liturghii*“. Toate aceste ornamente sunt adânc imprimate, creând efect de basorelief. Și, mai mult decât acestea, toate ornamentele sunt înnobilate cu foiță de aur.

La interior atrag atenția mai întâi forțașurile, unice și ele: colorate în nuanțe de maro, grenă, roșu și negru, sunt realizate cu modele în formă de solzi. Pe reversul paginii de titlu este tipărit chipul Sfântului Nicolae, sub care se află și troparul sfântului. Tiparul este în culoare neagră, pe hârtie de bună calitate. Paginile sunt frumoase, cu litere perfect imprimate: caractere mai mari pentru rugăciuni și mai mici pentru indicațiile tipiconale. Paginile sunt bordate de chenare biliniare, simple. Medalioanele și frontispiciile sunt tributare stilului baroc al epocii (la p. 99, de exemplu, este reprezentată icoana necanonică a Sfintei Treimi, dar folosită în epocă: Dumnezeu-Tatăl ca un bătrîn, Dumnezeu-Fiul ca un tânăr ce Își poartă crucea, iar Dumnezeu-Sfântul Duh ca un porumbel ce șade peste ceilalți doi!), dar poartă

semnătura unui grafician de la Paris: „*Jourdain. S.C.*“ (p. 55) sau „*Jourdain - Paris*“ (p. 142).

Un element interesant și inedit: ediția de față conține primele elemente de reclamă, de altfel, destul de puțin folosite în cărțile de cult tipărite în toate perioadele. La p. 161 se află textul promoțional: „*Librăria română Philip Lasar Craiova. Are totu-dauna un bogatu asortimentu de Cărți Bisericești cu prețuri forte moderate*“. A doua particularitate a acestei ediții o constituie „*Învățătura pentru facerea foi de zestre. Ka să poată rămânea temeiniță și nestrămutată*“ . Aceasta este structurată în trei părți. În prima parte sunt clarificate valorile ce pot face obiectul foi de zestre - „*skule de argint, de aur sau de arămuri sau haine ori ce alt asemenea acestora*“, termenul întocmirii - „*să se prețuiască înaintea nunții ku 40 de zile sau cel mult cu 60*“, primitorul actului - „*să o iscălească însuși ginerele*“, autoritatea care legalizează actul - „*să fie întărită ... de către arhiereul locului sau să fie iskălită de martori vrednici de kredință*“. În a doua parte este precizată situația în care „*prețuirea*“ nu a fost făcută la timpul stabilit, situație în care bărbatul și moștenitorii săi nu au nicio datorie, ci femeia să-și ia zestre din cele ce va găsi „*din cele mișcătoare...*“. Iar în a treia situație, când moare femeia, bărbatul poate cheltui la înmormântare cel mult a treia parte din zestrea ei, restul iau rudele ei înapoi, el păstrând doar „*așternutul patului*“ (sic!). Iar „*izvodul foi de zestre*“ este acesta: „*Fie Doamne mila ta spre noi prekum am nădăjduit întru tine. Făkut-am această foae de zestre, ce s-a dat ficii noastre (N) prekum skrie în jos a nume ka să fie întru cea mai după urmă înființare și înkredințare, la cei ce s-ar kuveni. Întărită ku iskălitura noastră, și ku a martorilor ce s-au întâmplat la această așezare*“.

Cuprinsul și colofonul, deși legate la locul convenit în volum, sunt preluate din ediția de București, 1895.

Este, fără îndoială, un liturghier realizat cu mult simț estetic și practic.

*

Dumnezeștile Liturghii, Iași, 1868

Note generale: „*Ale Sfinților Ierarhi/ Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare,/ și Grigorie Dialogul. Sau typărit ku voia și binekuvântarea Înalt Presfințitului/ Metropolit Moldovii și Sucevei și Essarh Plaiurilor/ D.D. Kalinik Miklesko./ În zilele iubitorului de Hristos Domnului Românilor/ Alteția Sa Serenisima Karol I/ Iașii/ Tipografia A. Berman/ 1868/ Ku kelt-*

ueala Ieroloției sale Arhidiakonului Sf. Metropolii Moldovii/ Kalinik Dima. “

Note specifice: Exemplarul studiat este din Biblioteca Sfântului Sinod (cota II. 4937) și poartă ștampila de proprietate a unui arhimandrit „*Idechil Manoilescu 1876*“. Are 142 de pagini, în format 28 x 19 cm. De la început se remarcă hârtia foarte fină folosită, asemenea hârtiei de calc de astăzi. Tiparul este doar cu cerneală neagră.

Pagina este mare, cu litera mare, lizibilă, bine imprimată. Exceptând chenarul floral omniprezent, paginile sunt lipsite de ornamente. Doar la începutul și sfârșitul capitolelor, tipograful a așezat medalioane sau viniete: p. 1 - începutul Rânduiei Vecerniei - Mântuitorul vorbind mulțimilor (același medalion și la p. 12 - începutul Rânduiei Utreniei, p. 30 - începutul Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur, p. 55 - începutul Liturghiei Sfântului Vasile cel Mare, p. 77 - începutul Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite), p. 21 - începutul Dumnezeieștii Liturghii - ca frontispiciu un potir și o frumoasă inițială „D“, p. 24 - schema Proscomidiei, p. 30 (cu versoul blanc) - medalion cu Sfântul Ioan Gură de Aur, semnat „M. O.“, p. 49 - frângerea Agnețului, p. 54 (cu versoul blanc) - medalion cu „Sf. Marele Vasilie“, p. 76 (cu versoul blanc) - medalion cu Sfântul Grigorie Dialogul, p. 141 - un înger „aghiograf“.

La Sinaxar, sfinții mari și praznicele împărătești sunt însemnate cu negru, dar cu literă bolduită. Caracteristic ediției este un adaos - „*Însemnare de numele Presfințiților Mitropoliți ai Țerei Moldovei, și kare unde iau fostu lui Metania*“. Este o listă cu 66 de nume de mitropoliți ai Moldovei. Se evidențiază șirul numelor de mitropoliți cu metania în mănăstirile Neamț (9) și Putna (15). La sfârșit sunt prezentați mitropoliții Sofronie și Calinic Miclescu.

*

Dumnezeștile Liturgii, București, 1887

Note generale: „*Ale Sfinților Ierarhi/ Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare și Grigorie Dialogul./ Tipărite în zilele iubitorului de Dumnezeu/ Regele nostru/ Karol I/ Ku aprobarea Sântului Sinod al Sântei noastre/ Biserici Autocefale Ortodoxe Române, Bukurești, 1887.*“

Note specifice: Exemplarul studiat aparține bibliotecii Mănăstirii Secu (nr. inv. 273). Are 287 de pagini numerotate, în format 29 x 21,5 cm. Copertele sunt confecționate din carton îmbrăcat în piele. Este folosită o hârtie de calitate bună; tiparul este bicolor, după tradiția cărții de cult de până la acest moment.

Specifice sunt chenarele paginilor frumos întocmite, de culoare roșie, dar și medalioanele sfinților reprezentați reușite, deși de inspirație realistă. Caracteristica imagistică a ediției o constituie folosirea unor fotografii de epocă ale unor biserici de renume din București: Sfântul Spiridon Nou (p. 39), Domnița Bălașa (p. 55), Mitropolia Bucureștilor (p. 60), element estetic folosit, de regulă, în acea perioadă, la ilustrarea interioară a cărților de cult de la strană - Mineiele, Apostolul, Octoihul, Triodul sau Penticostarul.

Textul conține exprimări specifice limbajului timpului: „*Pentru Sânta și sacra (!) punerilor înainte*“ (la Proscomidie) sau „... *pentru cinstita preoție și cea întru Hristos diaconie*“ (Ectenia mare, la Liturghie). Iar Canonul de Împărtășanie este prezentat ca „*Rânduiala Santei Comunicări*“.

*

Dumnezeștile Liturgii, București, 1895

Note generale: „*Ale Sântilor noștri Părinți/ Ioan Chrisostom, Vasilie cel Mare și/ Grigorie Teologul./ Tipărite/ în dilele pre înălțatului nostru rege/ Carol I/ și a arhipăstoriei Î.P.S. Mitropolit al Un/gro Vlahiei, Primat al României și/ Președintele Sântului Sinod/ D.D. Ghenadie Petrescu./ Cu aprobarea Sântului Sinod al Santei nostre/ Biserici Autocefale Ortodoxe Române./ Ediția a II-a/ București./ Tipografia „Cărților Bisericești“/ 1895.*“

Note specifice: Exemplarul studiat aparține Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 8424). Are 454 de pagini numerotate și alte patru finale nenumerate, în format 29 x 21,5 cm. Copertele sunt confecționate din carton, îmbrăcate în mușama. Pe coperta I sunt ștanțate un chenar și o cruce, iar pe coperta a IV-a, același chenar și un potir. Cotorul este legat în piele, ornamentat floral și are imprimat titlul lucrării: „Liturghii“.

În interior impresionează tiparul frumos, bicolour, pe o hârtie de calitate și ornamentarea deosebită a ediției. Chenarele delicate, tipărite cu roșu, medalioanele (preluate din edițiile anterioare), dar mai ales inițialele creează o imagine deosebită. Modelul inițialelor este luat de la vechile inițiale din manuscrise: litera, ornată cu motive fotimorfe, susținută de un înger. Am reținut inițialele: „**I**“ (p. 150), „**Î**“ (p. 150), „**S**“ (p. 174, 197, 255), „**C**“ (p. 174, 207), „**D**“ (p. 175, 250, 260), „**M**“ (p. 252). Ediția are și alte câteva ornamente nemaîntâlnite, cu teme foarte sugestive: „Domnul Hristos binecuvântând din locașul slavei Sale“ (p. 302), „Biserica“ (p. 301), „cetele îngerești“ (p. 283), „potirul și cartea“ (p. 303), „îngerul ce aduce cununa“ (p. 224), „copilul călăuzit de înger“ (p. 98). La începutul Proscomidiei (p.

73) s-a așezat un medalion reprezentând Nașterea Domnului. Imaginile „suferă” însă de influența barocă a epocii.

Colofonul precizează și „*lucrătorii carii sau ostenit la tipărirea acestei sfinte cărți*”: „*Constantin Erbiceanu-directorul Imprimeriei Cărilor Bisericești, Diaconul I. Teodorescu-secretar, Ioan Popescu, Al. Velescu, Platon Ciosu-corectori, Zamfir Ionescu-șef de atelier, machinist, G.N.Ștefănescu, Anton Bolfosu, Ioan Popescu-paginatori, Emil Miculescu-culegător, C. Niculescu, Stavri Dumitr., Ioan Niculescu, C. Dragomirescu-elevi culeg., Andrei Ionescu-elev mașin., Mihalache Petrescu, Dumitru Nicolae, Ioan Alecsandru-rotari*”.

*

Dumnezeeștile Liturghii, Sibiu, 1902

Note generale: „...*ale Sfinților Ierarchi/ Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare și Grigorie Teologul/ (! - n.n.) Împreună cu Renduiala chiemării Duhului Sfânt./ Tipărite în zilele/ preainălțatului nostru Împărat și Rege/ Francisc Iosif I/ Cu binecuvântarea Î.P.S. Sale/ Domnului Ioan Mețianu/ Arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe Române/ din Transilvania și Metropolit al românilor/ greco-ortodocși din Ungaria și Transilvania,/ Cavaler al Ordinului «Coroana de Fer cl. II»/ proprietariu al Crucii cei Mari și celei mici/ a Ordinului «Francisc Iosif»/ membru în Casa Magnaților etc.etc.*», Sibiu, Tipariul Tipografiei Arhiediecesane, 1902.”

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din biblioteca Mănăstirii Putna (nr. inv. 912). O notă autografă de pe pagina de titlu arată că a aparținut lui „*Gheorghe Oprean, preot militar, Viena, 12 ianuarie 1918*”. Are 340 de pagini, în format 24 x 20 cm. Copertele sunt de carton, cu chenare geometrice, iar legătura este din piele la cotor. Pe cotor scrie titlul lucrării: „*Liturghier*”. Tipărirea este frumoasă, cu literă mare, ușor lizibilă.

Un element inedit pentru *Liturghier* îl constituie Cuvântul - prefață al arhiepiscopului Ioan Mețianu „*cătră iubita preoțime din Archidieceasa noastră Transilvană*”. În această predoslovie, arhiepiscopul - editor argumentează apariția acestei lucrări, astfel: „*Esperiind Noi cât de tare sau împuținat Liturghierile vechi cu litere cirile, iar pe de altă parte convingându-ne că atât preoții, cât și cântăreții noștri sau deprins a folosi numai cărți tipărite cu litere străbune, după retipărirea Acaftistului, Apostolului, Ciaslovului, Mineelor și a Octoichului, am ajuns a termina în zilele aceste, cu ajutorul*

lui Dumnezeu și revizuirea și retipărirea, cu litere străbune, a Liturghierului... Deci primiți iubiților preoți și această sfântă carte cu dragostea cu care vi se închină și îndepliniți cu toată pietatea serviciile și rugăciunile cuprinse într-însa...“.

În conținut se remarcă îndrumările pe care editorii le dau slujitorilor. Dăm ca exemplu schema așezării și modul de sfărâmare a Sfântului Agneț (p. 109) sau selecția de texte din Triod ca adaos „*dacă din ore care causă o biserică nu are Triodul*“ - selecție de stihiri, parimii și prochimene (p. 189-192).

Se evidențiază și alte două caracteristici. Prima dintre ele este o „*Indigitare cum se facă încheierea în serbătorile împărătești ale Maicii lui Dumnezeu*“ (p. 204), care arată modul corect de săvârșire a otpustului, indicând formula corectă și argumentându-o: „*Nu invocăm Nașterea Născătoarei de Dumnezeu, nici întristarea sau Adormirea ei, ci pre însăși Născătoarea de Dumnezeu*“. A doua caracteristică și un element nou în conținutul Liturghierului îl constituie „*Tipicul chiemării Duhului Sfânt*“. Este, de fapt, Rânduiala Te Deum-ului, „*la adunări și la începerea anului școlastic*“ (p. 331-337), cu ectenii, rugăciuni și binecuvântări potrivite acestui moment.

*

Dumnezeeștile Liturghii, București, 1921

Note generale: „*Ale Sfinților noștri Părinți:/ Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare/ și Grigorie Dialogul./ Tipărite/ în zilele Majestății Sale Iubitorului de Hristos/ Ferdinand I/ Regele României/ Cu aprobarea și binecuvântarea/ Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române./ Ediția a 5-a/ București/ Tipografia Cărților Bisericești/ 1921.*“

Note specifice: Exemplarul studiat aparține Bibliotecii Sfântului Sinod (cota. II. 18928) și provine de la Popescu F. Sebastian, care a fost primul proprietar, întrucât semnează numele său pe pagina de titlu, statutul de atunci „*elev la Seminarul Nifon Mitropolitul*“, cât și data: „*10. 11. 1924*“. Aceeași mână a subliniat și însemnat, pe mai multe pagini, cuvinte grecești sau diverse elemente mnemotehnice. Are 352 de pagini numerotate, în format 23,3 x 16 cm. Copertele sunt fără valoare, legate de curând.

Textul este tipărit bicolour, cu litera mare, pe hârtie bună. Se remarcă sobrietatea ediției, care are foarte puține ornamente: medalioanele pariziene

ale sfinților autori ai Liturghiilor, preluate din edițiile anterioare, câteva frontispicii și viniete și chenarul paginilor. La p. 64 este prezentată o reușită shemă a Proscomidiei.

Cuprinsul este bogat și bine structurat în partea de sfinte slujbe, „cereri la diferite trebuințe din viața omului“ și „povățuiri“.

La pagina 349 este consemnată „Comisia de revizuire a textului“, alcătuită din: „Î.P.S. Mitropolit Primat al României: D.D. dr. Miron Cristea, Î.P.S. dr. Nicolae Bălan, Mitropolit al Ardealului, P.S. Nicodim, Episcop al Hușilor, P.S. Vartolomeiu, Episcopul Râmnicului-Noul Severin, Directorul Tipografiei Cărților Bisericești: Dr. T. P. Păcescu“.

Este o ediție care, prin stilul elegant al tipăriturii și mai ales prin faptul că prezintă un text revizuit, superior celor din edițiile anterioare, arată puterea Bisericii noastre de a se acomoda la exigențele timpului.

*

Dumnezeiasca Liturghie, București, 1921

Note generale: „A celui întru sfinți Părinților noștri Ioan Gură de Aur, Arhiepiscopul Constantinopolului. Tipografia Cărților Bisericești, București, 1921.“

Note specifice: Este un mic Liturghier, ediție „de poche“ - București, 1921 - pe care am întâlnit-o în biblioteca Mănăstirii Putna (nr. inv. 3503). Opusculul are dimensiunile 20,5 x 15 cm, 80 de pagini și conține, pe lângă „Rânduiala închinării“ și Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, doar câteva rugăciuni: de „mulțumire după Dumnezeiasca Împărtășanie“, pentru „binecuvântarea colivei“, „a brânzei și a ouălor“, „la aducerea pârgii de poame“, „la toată neputința“, de „iertare pentru morți“ și „Sinaxar peste tot anul“. Textele sunt preluate fidel după ediția-mamă de București, 1921. Colofonul indică aceiași ostenitori, diortositori și tipografi.

*

Dumnezeieștile Liturgii, Cernica, 1927

Note generale: „Ale Sfinților noștri Părinți:/ Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare și/ Grigorie Dialogul./ Tipărite/ în zilele Majestății Sale Iubitorului de Hristos/ Ferdinand I/ Regele României/ și a/ Î.P.S. Sale D. D. dr. Miron I./ Patriarh al României/ Cu aprobarea și binecuvântarea Sfântului/ Sinod

și al Sfintei Biserici Autocefale Orto/doxe Române, / Ediția a 5- a/ București/ Tipografia Bisericească/ din/ Sfânta Mănăstire Cernica/ 1927. “

Note specifice: Exemplarul studiat aparține Bibliotecii Sfântului Sinod (cota II. 18693) și provine de la Episcopia Dunării de Jos. Poartă și semnătura unui alt proprietar sau slujitor: „*Protos. If. Bărbulescu. 21 martie 1039*“. Volumul are 388 de pagini numerotate, în format 23 x 17 cm. Copertele sunt din mucava masivă, pânzată la colțuri și la cotor. Coperta I are în centru o cruce aurită.

Interiorul se caracterizează prin tiparul perfect, bicolour, cu litera mare, pe o pagină generoasă, cu o hârtie de bună calitate. În afară de medalioanele celor trei sfinți, de câteva frontoane și de puține viniete, ediția nu este împovărată de alte ornamente. La p. 72 este oferită, ca model pentru liturghisitori, o schemă foarte frumoasă a Proscomidiei. Cuprinsul are aceeași structurare ca și ediția anterioară de București, 1921. Deși seamănă și chiar folosește ediția 1921, totuși ediția cernicană este superioară prin textul revizuit și prin aspectul grafic mult mai îngrijit⁹².

*

Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, București, 1936

Note specifice: Este tot un Liturghier mic, aflat în Biblioteca Sfântului Sinod (cota I. 1425). Volumașul are 108 pagini numerotate cu cifre arabe și primele 32 numerotate cu cifre romane. Lipsesc pagina de titlu și alte două pagini liminare. Este legat din nou, cu coperte de carton. Ornamentele interioare sunt puține și sobre: p. IX - medalion cu Sfântul Ioan Gură de Aur, inspirată după o ediție mai veche, de sorginte slavă, p. XVII - schema Proscomidiei, în roșu (are mirida îngerilor!), p. V, 13 și 109 - un frontispiciu stilizat. Ediția cuprinde: Proscomidia (p. V-XXXIII), Sfânta Liturghie a Sfântului Ioan Gură de Aur (p. 13-93), Sinaxarul (p. 97-108). Între partea care cuprinde Proscomidia și cea care cuprinde Liturghia sunt patru pagini - blancuri, nenumerate.

O scăpare a ediției este aceea că lipsesc uneori indicații tipiconale necesare (ex. la Vohodul mare). Nu cuprinde nici Canonul de împărtășanie. Este prima ediția a Liturghierului românesc în care, la Ectenia mare, sunt pomeniți și „*cei ce călătoresc...prin văzduh*“ (p. 15).

La colofon (p. 108) sunt precizate câteva date importante privind ediția: „*Îndreptatu-s-a această sfântă și Dumnezeiască Liturghie după izvoade gre-*

cești și slavonești de smeriții între preoți: Ioan Mihălcescu, parohul bisericii Amza și decanul Facultății de Teologie din București și Paraschiv Angelescu, slujitorul bisericii Universității din București. Și s-a tipărit în anul mântuirii 1936, luna august, la Tipografia Cărților Bisericești, în douăzeci exemplare pe hârtie yvory - special cu emblema tipografiei în filigran, numerotate dela I - XX, nepuse în comerț și trei mii exemplare pe hârtie velină nesatinată, cu coperta și gravurile din interior de Mircea Șeptilici“.

*

Sfintele și Dumnezeieștile Liturghii, București, 1937

Note generale: „... ale sfinților noștri Părinți:/ Ioan Gură de Aur/ Vasile cel Mare/ Grigorie Dialogul/ *Tipărite în zilele Majestății Sale/ dreptcredinciosului Rege/ al Românilor/ Carol II / și ale Preafericitului Patriarh/ al Românilor/ Miron/ Cu binecuvântarea Sfântului Sinod/ București/ Tipografia Cărților Bisericești/ 1937“.*

Note specifice: Volumul studiat face parte din fondul de carte veche al Catedralei Episcopale din Galați (nr. inv. 1243/2094). Volumul are 392 de pagini, în format 27 x 19,5. În exemplarul studiat, la cele 392 de pagini s-a legat și o „*Adăugire la Sfintele și Dumnezeieștile Liturghii (ediția 1937) cuprinzând Rugăciuni la toată trebuința. Tipărite cu binecuvântarea Sfântului Sinod, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1941“.* Fasciculul de 82 de pagini are aceeași tehnoredactare, aceeași literă și se constituie într-o anexă foarte utilă a Liturghierului.

Copertele volumului sunt sobre, fără ornamentații. Interiorul este generos, ca spațiu vizual: textul este tipărit cu o literă plăcută, rândurile au spațialitate și oferă o bună vizibilitate. Paginile au un chenar floral simplu și discret. Medalioanele și vinietele sunt simple și sobre, tributare surselor slavone. Se remarcă însă sărăcia de ornamentație, întrucât la paginile 4, 112, 182, 258 este folosit același medalion reprezentându-L pe Domnul

94. În 1977 apare un mic liturghier bilingv (româno-englez)! Volumașul are 107 pagini numerotate și cinci finale nenumerate, în format 15,3 x 11 cm. Copertele sunt albe, frumoase; pe coperta I este imprimată icoana Domnului Hristos euharistic. În interior, textul care conține doar Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur este așezat pe două coloane paralele (stânga-limba engleză, dreapta-limba română). Colofonul de la pagina 108 indică ostenitorii ediției: „*Traducerea și adaptarea textului în limba engleză - Remus Rus. Textul românesc revizuit de Diac. Marin Pană. Tehnoredactare - Valentin Bogdan. Culegere și paginare -*

Hristos - Mare Învățător. Un element semnificativ este tipărirea, pe pagina 2, reversul paginii de titlu, a primei steme a „Sfintei Patriarhii a Bisericii Ortodoxe Române“.

Conținutul Liturghierului debutează asemenea unui Ceaslov, cu rânduielele la Ceasul al IX-lea, Vecernie, Litie, Utrenie, apoi sunt inserate rânduiala Proscomidiei, cele trei Liturghii, celelalte rânduiele, Povățuirea și Sinaxarul.

La pagina 392 s-a inserat o notă „Spre știință“ arătând ostenitorii, diortositorii și împodobitorii acestei ediții: *„Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, tipăritu-s’ a această sfântă carte ce se zice Liturghier, prin osârdia și osteneala arhiereului Irineu Mihălcescu Târgovișteanu, vicarul Sfintei Patriarhii Române și profesor la Facultatea de Teologie din București și a preotului Paraschiv Angelescu, slujitorul bisericii Universității din București și profesor la Academia de Muzică Religioasă a aceleiași Sfinte Patriarhii, fost superior al bisericii românești dela Sofia. Textul s-a îndreptat după izvoade grecești și slavonești și după vechi tipărituri românești; i s-au adaus orânduielele de tipic la locul cuvenit și i s-au făcut și alte îmbunătățiri. De împodobire s-a îngrijit pictorul George Russu, meșter priceput în cele ale cărții vechi bisericești, iar grija îndreptărilor a avut-o, îndeosebi, preotul Paraschiv Angelescu“.*

Datarea săvârșirii tiparului este *„București, la Praznicul Coborîrii Sfântului Duh, 12 iulie 1938“*, cu precizarea: *„Această sfântă carte s-a tipărit în anii 1937-1938, în teascurile Tipografiei Cărților Bisericești, în 5.000 de exemplare, pe hârtie velină mată, director fiind Pavel Suru. Iar la tipărirea ei s-au ostenit: Iorgu N. Mihai, șeful atelierelor, Nicolae Boldireanu, șeful zețării, Ioan Rădulescu, paginator, Mihai Ștefan, tipăritor“*⁹³.

*

Dumnezeieștile Liturghii, București, 1950

Note generale: *„Ale Sfinților Părinților noștri / Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și/ Grigorie Dialogul/ Tipărite cu aprobarea Sfântului/ Sinod*

Petru Dobrescu“. Ultimele patru pagini sunt pentru notițe. Este o ediție determinată de tot mai marea deschidere pe care o arată, în această perioadă, Biserica Ortodoxă Română, dialogului interortodox și intercreștin.

și cu binecuvântarea Înalt/ Prea Sfințitului și Prea Fericitului/ Justinian,/ Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române/ București/ Editura Institutului Biblic/ și de Misiune Ortodoxă/ 1950“.

Note specifice: Volumul studiat aparține Catedralei Episcopale din Galați (nr. inv. 665). Are 428 de pagini, în format 23,5 x 16,5. Miezul cărții este lipit de coperte printr-un forțat fin, de culoare bleumarin.

Interiorul este frumos realizat, cu litera mare, în tipar bicolor. Paginile au chenar simplu, liniar, roșu. Ediția folosește ornamentația ediției 1937. Se remarcă bogăția rugăciunilor din partea a doua a volumului și o bună compartimentare a Povățuirilor, la paginile 361- 406. Sinaxarul este așezat chiar la sfârșit, p. 407-424.

Ediția nu are colofon.

*

Liturghier, București, 1956

Note generale: „... cuprinzând Dumnezeieștile Liturghii ale Sfinților/ noștri Părinți: Ioan Gură de Aur,/ Vasile cel Mare și Liturghia celor/ mai înainte sfințite/ Precum și/ rânduiala Vecerniei, Utreniei și Dumnezeieștii/ Proscomidii și altele de trebuință la sfânta/ slujbă în biserică./ Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu/ binecuvântarea și osârdia Preafericitului/ Justinian/ Patriarhul României./ București/ Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă/ 1956.“

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din inventarul Catedralei Episcopale din Galați (nr. inv. 672). Volumul are 466 de pagini, în format 23,5 x 16,5 cm și a costat, în anul 1956, 89 de lei. Copertele sunt simple, lipsite de ornamente, din carton. Interiorul are o ținută grafică îngrijită. Paginile au chenare triliniare, sobre, de culoare roșie. Cu aceeași culoare s-au tipărit titlurile, letrinele și îndrumările tipiconale. Sunt folosite viniete și medalioane din edițiile anterioare, de exemplu, Mântuitorul - Mare În-vățător - la paginile 110,178, 252. Sunt folosite și simboluri noi: porumbelul - Duhul Sfânt (p. 21), ceata sfinților (p. 56), heruvimul (p. 253), hrisma (p. 255), potirul (p. 293).

Ediția are însă și scăpări, cum ar fi paginile-blanc (16, 48, 176, 250, 292) sau paginile nenumotate (multe la număr), dovedind stângăcie și inabilitate tipografică. Se remarcă însă calitatea și precizia indicațiilor tipiconale, care aparțin acriviei cu care s-a implicat în editare pr. prof. dr. Petre Vintilescu.

La colofon s-a însemnat că ediția a intrat în lucru la 22 noiembrie 1955 și s-a terminat la 6 iunie 1956. Tirajul a fost de 12.000 de exemplare, tipărit pe hârtie velină de 64 de grame. La pagina 465 se arată așa: „*Cu îndreptarea și întregirea cuprinsului s-au ostenit: Preafericitul Părintele nostru Iustinian, Patriarhul României, și preotul Petre Vintilescu, profesor universitar onorariu, care s-au călăuzit în alcătuirea acestei noi ediții de a pune la îndemâna slujitorilor sfințelor altare un Liturghier menit să răspundă întru totul nevoilor serviciului liturgic al Bisericii noastre.*“ Nota arată, de asemenea, că ediția s-a folosit, „*pentru îndreptări și întregiri, de cele mai bune Liturghiere din întreaga ortodoxie*“, astfel împlinindu-se „*lipsurile aflate în Liturghiile românești tipărite până acum*“, pentru a se atinge scopul ca „*săvârșirea Sfintei Liturghii (să fie) după dreapta rânduială care trebuie să fie una pentru întreaga Biserică*“.

Îndreptările și completările aduse, condițiile grafice fac din ediția 1956 - deși au existat destule critici atunci - una dintre cele mai reușite apariții ale Liturghierului românesc.

*

Liturghier, București, 1967

Note generale: „*Cuprinzând/ Dumnezeieștile Liturghii ale Sfinților noștri Părinți: Ioan Gură de Aur;/ Vasile cel Mare și Liturghia celor mai înainte sfințite/ Precum și/ Rânduiala Vecerniei, Utreniei și Dumnezeieștii/ Proscomidii și altele de trebuință la sfânta/ slujbă în biserică./ Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu/ Binecuvântarea și osârdia Prea Fericitului/ Justinian/ Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române/ București/ Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă/ 1967.*“

Note specifice: Exemplarul studiat face parte din inventarul Catedralei Episcopale din Galați (nr. inv. 2698). Volumul are 448 de pagini, în format 24,5 x 17,5 cm. Copertele sunt simple, din carton negru, ornamentate fiind cu un chenar geometric pe coperta I și o cruce gravată cu foiță de bronz.

Evidențiem faptul că, pentru a fi consecventă canonizărilor din 1950, această ediție cuprinde în Sinaxarul de la paginile 421-440 pe toți sfinții români canonizați atunci sau generalizați ca cinstire, evidențiați în text cu litere italice: Sfântul Ierarh Iosif de la Partoș (15 septembrie), Prea Cuvioasa Maica noastră Parascheva (14 octombrie), Cuvioșii mărturisitori Visarion Sarai, Sofronie de la Cioara și Mucenicul Oprea din Săliște (21 octombrie), Cuviosul Părintele nostru Dimitrie cel Nou (Basarabov) (27 octombrie),

Cuviosul Părintele nostru Grigorie Decapolitul (21 noiembrie), Sf. Muceniță Filoteea Fecioara (7 decembrie), Prea Cuviosul Părintele nostru Nicodim cel sfințit de la Tismana (26 decembrie), Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica (11 aprilie), Sfinții Ierarhi Iorest și Sava (24 aprilie), Sfântul Mucenic Ioan Valahul (12 mai), Sf. Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava (2 iunie). Nici ediția de referință, pe care o și reproduce -1956 - nu evidențiază astfel, în Sinaxar, sfinții români.

Ediția 1967 încearcă să elimine și o parte din insuficiențele tipografice ale celei anterioare: acele pagini netipărite, cât și imprimarea imperfectă a unor viniere sau texte sunt acum probleme rezolvate.

La colofon se precizează că ediția a intrat în lucru la 6 iunie 1967 și s-a terminat la 22 februarie 1968. Tirajul a fost de 3.000 de exemplare. Pagina 445 notează că aceiași ostenitori - Patriarhul Justinian al României și preotul profesor Petre Vintilescu - s-au implicat în apariția acestei ediții, „întemeindu-se pe învățătura agonisită de-a lungul celor peste 40 de ani de slujire preoțească...”.

Ca și în cazul ediției 1956, îndreptările din textul Liturghiilor, precizările tipiconale și șlefuirea lexicului folosit s-au dorit motive pentru „a pune la îndemâna slujitorilor sfintelor noastre altare un Liturghier întocmit cu mîgală, cu pricepere și cu dragoste pentru slujirea lui Hristos în adevăratul duh al Ortodoxiei”.

*

Liturghier, București, 1974

Note generale: „... cuprinzând/ Dumnezeieștile Liturghii ale/ Sfinților noștri Părinți: Ioan Gură/ de Aur, Vasile cel Mare și Liturghia/ celor mai înainte sfințite/ Precum și/ Rânduiala Vecerniei, Utreniei și Dumnezeieștii/ Proscomidii și altele de trebuință la sfânta/ slujbă în biserică./ Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu/ binecuvântarea și osârdia Prea Fericitului/ Iustinian/ Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române/ București/ Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă,/ 1974.”

Note specifice: Respectiva tipăritură se face „Întru slava Sfintei și Celei de o Ființă, de viață Făcătoarei și Nedespărțitei Treimi”.

Exemplarul studiat face parte din inventarul Catedralei Episcopale din Galați (nr. inv. 2698-15). Volumul are 416 pagini, în format 24,5 x 18 cm. Copertele sunt din carton pânzat, modest ornamentate. Coperta I are un chenar

liniar cu motive florale la colțuri și, central, imprimată imaginea Domnului Hristos euharistic. Coperta a IV-a are imprimată hrisma constantiniană.

În interior, câmpul paginii este mai generos decât la cele două ediții anterioare (1956 și 1967), pe care le reproduce cu fidelitate. Hârtia este de o calitate superioară, mai puțin fotosensibilă. Forțașul este frumos realizat, din hârtie cerată groasă, de culoare argintie. Textul este tipărit bicolor. S-a folosit un corp de literă mai mic, dar care facilitează citirea. Ornamentația este sobră și „românizată“, în sensul că vignetele reprezentându-i pe cei trei autori ai Liturghiilor poartă numele lor cu caractere românești (vezi paginile 95, 147 și 206). Același medalion al Mântuitorului pe Tron - Mare Învățător împodobește paginile 94 și 146. Este total greșită folosirea pseudoicoanei Sfintei Treimi (imaginată ca un Bătrân alături de un Tânăr peste care adie Duhul ca un porumbel) la pagina 307. O comparare de cuprins cu edițiile anterioare relevă același conținut. Este folosită o terminologie ușor înnoită, dar tributară izvoarelor slave: „Otpust“, în loc de „Apolis“; toate slujbele sunt indicate ca „rânduieli“. Învățătura pentru scoaterea Sfântului Aer este așezată mai la sfârșit (p. 384-386).

Colofonul indică faptul că ediția a fost dată în lucru la 2 august 1973 și s-a terminat în 6 iunie 1974, tirajul fiind de 10.000 de exemplare. Însemnarea de la pagina 413 reia, în cea mai mare parte, textele edițiilor anterioare - 1956 și 1967. Se adaugă informația că „împodobirea acestei noi ediții a Liturghierului a fost făcută de dl Vladimir Stoianov. Iar cu îndreptarea greșelilor de tipar și cu supravegherea tipăririi s-au ostenit Diac. Ștefan Ghe. Milea și Pr. Constantin Voicescu, din Redacția Editurii Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.⁹⁴

*

Liturghier, București, 1980

Note generale: „...Cuprinzând/ Dumnezeieștile Liturghii ale/ Sfinților noștri Părinți: Ioan Gură/ de Aur, Vasile cel Mare și Liturghia/ celor mai înainte sfințite/ Precum și/ Rânduiala Vecerniei, Utreniei, Dumnezeieștii/ Proscomidii, Liturghiei cu Arhiereu, ca și/ altele de trebuință la sfânta slujbă în/ biserică./ Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu/ binecuvântarea și osârdia Prea Fericitului/ Iustin,/ Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române,/ Editura Institutului Biblic și de Misiune/ Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române/ București- 1980.“

Note specifice: Are același colontitlu ca și ediția 1974: „*Întru slava Sfintei și Celei de o Ființă, de viață Făcătoarei și Nedespărțitei Treimi*“.

Colofonul indică faptul că ediția de față a cunoscut două serii de tipar, prima în 1979-1980, iar a doua în anul 1995. Tirajul al II-lea, din anul 1995, a fost tipărit într-o condiție foarte modestă: coperte extrem de simple și o hârtie de slabă calitate, grosieră, similară hârtiei de ziar. Este o republicare a Liturghierului din 1956, folosind aceleași medalioane și gravuri de la ediția 1974. Este reușit chenarul (la pagina de titlu, la p. 103, p. 163, p. 227) cu motivele liturgice ale viței-de-vie și spicelor, înconjurând potirul sus și cartea jos. Notăm că Rânduiala Proscomidiei a fost inclusă, așa cum este și corect, în slujba Sfintei Liturghii, iar rugăciunile de mulțumire fac parte din rânduiala Sfintei Împărtășanii (p. 267-302).

Specific acestei ediții este faptul că, pentru prima dată în cuprinsul unui Liturghier, s-a anexat, la p. 429 - 450, Rânduiala Slujbei cu Arhiereu. Această rânduială este întocmită de către episcopul Roman Ialomițeanul, vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor, și „*se păstrează în Mănăstirea Cernica și se practică în Catedrala Patriarhală din București*“ (p. 450). Tipicul cuprinde: primirea arhiereului, îmbrăcarea arhiereului, pregătirea pentru începerea Liturghiei, Sfânta Liturghie, împărtășirea. Pentru a înțelege și a-și impropria perfect tipicul, cititorul-preot sau diacon este ajutat, pe lângă detalii necesare, de scheme și de note de subsol foarte utile.

*

Liturghier, București, 1987

Note generale: „... Cuprinzând/ Dumnezeieștile Liturghii ale/ Sfinților noștri Părinți: Ioan Gură/ de Aur, Vasile cel Mare și Liturghia/ Darurilor mai înainte sfințite/ Precum și/ Rânduiala Vecerniei, Utreniei,/ Dumnezeieștii Proscomidii, Liturghiei/ cu Arhiereu, ca și altele de trebuință/ la sfânta slujbă în biserică/ Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu/ binecuvântarea Prea Fericitului Părinte/ Teoctist/ Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române/ Editura Institutului Biblic și de Misiune/ Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române/ București - 1987.“

Note specifice: După modelul ediției din 1974, pe care o și reproduce, această tipăritură se face „*Întru slava Sfintei și Celei de o Ființă, de viață Făcătoarei și Nedespărțitei Treimi*“.

Volumul are 502 pagini (șase nenumerotate), în format 24,8 x 17,5

cm. La tipăritură s-a folosit o hârtie mai groasă, ceea ce dă volumului un format masiv. Interiorul este foarte frumos tipărit, bicolor, într-un chenar sobru, de culoare roșie, cu indicațiile și letrinele de culoare roșie. Textul rugăciunilor este scris cu un corp mare, lizibil. Povătuirile și învățăturile finale sunt scrise cu un corp mai mic, nebolduit. Ediția folosește viniete și medalioane de inspirație slavă, dar delicate și bine redade (p. 114, 115, 161, 178, 179, 230, 246, 250). Remarcăm că, la Sinaxar, Sfinții români sunt trecuți cu roșu.

Colofonul de la pagina 503 arată că „*Editarea acestui nou Liturghier, inițiată și îndrumată de Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist, s-a făcut sub supravegherea Prea Cucernicului Preot Dumitru Soare, directorul Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, și a Prea Cucernicului Diacon Ștefan Milea, redactor principal. Tehnoredactarea s-a făcut de p.c. pr. Valentin Bogdan. Această nouă ediție o reproduce pe cea din 1974, întocmită de pr. prof. Petre Vințilescu, al cărui text însă a fost revăzut și îmbunătățit de Pr. Prof. Ene Braniște. Cu corectura s-au ostenit domnii Costache Constantin și Dumitrescu Dan din redacția editurii*“.

*

Liturghier, București, 1995

Note generale: „... *Cuprinzând/ Dumnezeieștile Liturghii ale/ Sfinților noștri Părinți: Ioan Gură/ de Aur, Vasile cel Mare și Liturghia/ Darurilor mai înainte sfințite/ Precum și/ Rânduiala Vecerniei, Utreniei,/ Dumnezeieștii Proscomidii, Liturghiei/ cu Arhiereu, ca și altele de trebuință/ la sfânta slujbă în biserică/. Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu/ binecuvântarea Prea Fericitului Părinte/ Teoctist/ Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române/ Editura Institutului Biblic și de Misiune/ al Bisericii Ortodoxe Române/ București - 1995.*“

Note specifice: Și această tipăritură se face „*Întru slava Sfintei și Celei de o Ființă, de viață Făcătoarei și Nedespărțitei Treimi*“.

Volumul are 504 pagini, în format 24,5 x 17,5 cm. Este retipărirea fidelă a edițiilor 1974 și 1980. Folosește aceeași literă, aceleași ornamente, același tip de tehnoredactare. Hârtia, de o calitate mai fină, reduce din masivitatea volumului celorlalte ediții.

Inspirându-se din modelul unor ediții mai vechi ale Liturghierului românesc, patriarhul Teoctist prefațează ediția 1995 printr-un „Cuvânt înainte“,

în care arată că Sfânta Euharistie și Dumnezeiasca Liturghie au „*loc și însemnătate unică în viața sacramentală a Bisericii Ortodoxe*“. Evocă viața duhovnicească a neamului românesc, ilustrată „*atât de grăitor de pictura murală exterioară a renumitelor biserici din nordul Moldovei*“ și numește Sfânta Liturghie „*cel mai puternic liant spiritual și unica formă de educație morală și duhovnicească, pe temeliile ei apărând marile valori creștine ale acestui neam*“. Patriarhul prefațator arată că de la prima carte tipărită pe pământ românesc - tot un Liturghier, al lui Macarie, 1508 - acesta a devenit cartea de căpătâi a fiecărui preot ortodox și că folosirea ei și „*solicitarea ei permanentă de către preoțime și de către școlile teologice ale Bisericii dovedesc o vigoare de netăgăduit a vieții liturgice de la noi*“. Acestea sunt și motivațiile pentru tipărirea ediției 1995.

Remarcăm, la Sinaxar, introducerea cu roșu a Sfinților români canonizați în anul 1992: Sf. Ierarh Martir Antim Ivireanul (27 septembrie); Sfântul Cuvios Antonie de la Iezeru - Vâlcea (23 noiembrie), Sf. Cuvios Daniil Sihastrul (18 decembrie), Sf. Bretanion, Episcopul Tomisului (25 ianuarie), Cuviosul Casian Romanul și Gherman din Dobrogea (29 februarie), Sf. Iri-neu de Sirmium (6 aprilie), Sf. Mc. Sava de la Buzău (12 aprilie), Sf. Teotim, Episcopul Tomisului (20 aprilie), Sf. Ierarh Ghelasie de la Râmeț (30 iunie), Sf. Ierarh Leontie de la Rădăuți (1 iulie), Binecredinciosul Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt (2 iulie), Sf. Cuvios Ioan Iacob de la Neamț - Hozevitul (5 august), Sfinții Martiri Constantin-Vodă Brâncoveanul, cu cei patru fii - Constantin, Ștefan, Radu, Matei și sfetnicul Ianache (16 august). Deși cu dată schimbătoare, la ziua de 25 iunie este așezată „Duminica Sfinților români“.

Colofonul de la pagina 504 arată că alături de patriarhul Teoctist, care binecuvântează editarea acestui nou Liturghier „în cel de-al optulea an de la intronizare“, au trudit: „*Coordonator: Episcop Vincențiu Ploieșteanul, vicar patriarhal; supravegherea tiparului: Aurelian Marinescu, directorul Editurii Institutului Biblic și pr. Sabin Verzan, consilier patriarhal; redactor: Constantin Costache; tehnoredactor: protos. V. Bogdan; corectori: pr. Dolha, Gh. Toader, Dumitrescu Dan și diac. Sandu Constantin*“.

Este prima ediție de Liturghier care se așază sub incidența Legii copyrightului și care este înregistrată cu ISBN 973-913-63-1 (versoul paginii de titlu).

*

Liturghier, București, 2000

Note generale: „... *Cuprinzând/ Dumnezeieștile Liturghii/ ale Sfinților noștri Părinți:/ Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare/ și Liturghia Darurilor mai înainte sfințite/ Precum și/ Rânduiala Vecerniei, Utreniei,/ Dumnezeieștii Proscomidii, Liturghiei/ cu Arhiereu, ca și altele de trebuință/ la sfânta slujbă în biserică/ Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod/ și cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte/ Teoctist/ Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Editura Institutului Biblic și de Misiune/ al Bisericii Ortodoxe Române/ București - 2000.*“

Note specifice: Ca frontispiciu al paginii de titlu s-a așezat aceeași doxologie: „*Întru slava Sfintei și Celei de o Ființă, de viață Făcătoarei și Nedespărțitei Treimi*“.

Volumul are 544 de pagini, în format 24,7 x 18 cm. Copertele sunt din carton rezistent, de culoare grenă, ornamentate mai frumos decât ultimele cinci ediții. Coperta I are un chenar liniar, cu motivele liturgice ale spicului și viței-de-vie; atrage atenția medalionul imprimat cu chipul Sfintei Cruci, sub care este hrisma.

Interiorul se bucură de o realizare tipografică de excepție. Se remarcă mai întâi calitatea deosebită a hârtiei folosite, fină, dar rezistentă. Paginile sunt bordate de chenare cu motivul stilizat al viței-de-vie, de culoare verde-stins. Tiparul este bicolor: colontiturile, titlurile, indicațiile tipiconale și letrinele sunt tipărite cu roșu, iar textul rugăciunilor este tipărit cu negru.

Ediția este tributară surselor anterioare, de la care preia atât textul, cât și alte elemente: medalioanele, vinițele, alte simboluri liturgice, de inspirație slavă. Și această ediție este deschisă de „Cuvântul-înainte“ al patriarhului Teoctist, preluat după ediția din 1995.

Aportul prezentei ediții constă în adaptarea și introducerea formulelor la ectenii și la pomeniri, conform ultimelor hotărâri ale Sfântului Sinod, cât și introducerea în rânduielile de la Proscomidie și Litie, cât și în Sinaxar a numelor Sfinților români canonizați de Biserica Ortodoxă Română după anul 1995: Sfântul Cuvios Paisie de la Neamț (15 noiembrie), Sfântul Mucenic Hermes (31 decembrie), Sfântul Cuvios Antipa de la Calapodești (10 ianuarie), Sfinții Mucenici Ermil și Stratonice (13 ianuarie), Sfântul Cuvios Casian Dobrogeanul (28 februarie), Sf. Cuvios Gherman din Dobrogea (29 februarie), Sfântul Mucenic Montanus, preotul și soția sa, Maxima (26 martie), Sfinții Ierarhi Ilie Iorest, Sava și Iosif Mărturisitorul din Maramureș,

Pasicrat și Valentin (24 aprilie), Sfântul Mucenic Iuliu Veteranul (27 mai), Sfinții Mucenici Zoticos, Atalos, Kamasis și Filipos (4 iunie), Sfinții Martiri Nicandru și Marcian (8 iunie), Sfinții Mucenici Epictet și Astion (8 iulie), Sf. Mucenic Emilian de la Durostor (18 iulie), Sf. Cuvioasă Teodora de la Sihla (7 august), Sfântul Părinte Nifon, Patriarhul Constantinopolului (11 august), Sfântul Mucenic Donat diaconul, Romul, preotul, Silvan diaconul și Venust (21 august). Au fost lămurite și bine precizate anumite detalii tipiconale privind „unele momente din Sfânta Liturghie, în special cele privitoare la slujba în sobor“.

Colofonul (p. 541-542) arată că prezenta ediție s-a tipărit „în cel de-al 14-lea an de la alegerea și intronizarea Prea Fericitului Părintelui nostru Teoctist în scaunul de Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române“. Sunt consemnați și trucidorii: „... Tipărirea acestei cărți de slujbă s-a făcut sub supravegherea Prea Sfințitului Episcop Vincențiu Ploieșteanul, vicar patriarhal, ajutat de dl. Aurelian Marinescu, director al Editurii Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă și de p.c. pr. Valer Ulican, consilier patriarhal al Tipografiei Institutului Biblic... Ediția de față, a anului 2000, a fost îngrijită cu migală și pricepere de către p.c. pr. prof. dr. Nicolae Necula, titularul catedrei de Liturgică a Facultății de Teologie Ortodoxă din București, fiind apoi cercetată cu acrivie de P.S. Episcop Laurențiu al Caransebeșului și P.S. Episcop Vincențiu Ploieșteanul... Viziunea grafică de excepție a acestei prea însemnate cărți de cult se datorează p.c. protos. Vartolomeu Bogdan, secretar al Institutului Biblic, care a avut și responsabilitatea de redactor, iar execuția ei tehnică ostenitorilor tipografiei Institutului Biblic...“. Sunt indicate și sursele folosite pentru pregătirea acestei ediții: Liturghierul din 1980, revizuit de pr. prof. Ene Braniște, care avea ca model textul ediției 1974, diortosit de pr. prof. Petre Vintilescu și apărut cu binecuvântarea și îngrijirea patriarhului Iustinian Marina.

Datorită aspectului elegant al tipăriturii, dar și din cauza unei acute lipse de carte de cult, în contextul înmulțirii slujitorilor și a locurilor de slujire din parohii, mănăstiri și schituri, ediția de față a cunoscut mai multe tiraje, toate epuizate imediat. Erorile de literă din primul tiraj au fost îndreptate cu migală în tirajele ulterioare.

IV. O evaluare sumară

Am expus mai sus 82 de ediții, cercetate direct sau despre care avem

informații certe, din două, trei sau mai multe surse. La aceste ediții se adaugă și altele, despre care am aflat diverse referiri și a căror veridicitate va fi probată de cercetările care vor urma. Lista lor este următoarea: Buzău - 1700, Râmnic - 1750, Putna - a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, Blaj - 1776, 1786 și 1779, Iași - 1802, Blaj - 1803, Chișinău - 1816, Blaj - 1817, Sibiu - 1817, 1830 și 1832, Neamț - 1830, București - 1834 și 1853, Sibiu - 1856, București - 1862, Blaj - 1870, Gherla - 1888, București - 1902 și 1912, Blaj - 1905 și 1931.

Cu acestea, numărul total al edițiilor Liturghierului românesc s-ar ridica la 106! Adică, în cei 500 de ani, câți se împlinesc în 2008 de la momentul Macarie, la fiecare cinci ani ar reveni câte o ediție! Este, fără îndoială, o performanță culturală, tipografică, liturgică și pastorală, neatinsă în alte Biserici!

Dar pentru aceste ultime ediții intervin câteva discuții. De exemplu, edițiile blăjene de secol XIX și XX (aici opt la număr) sunt, fără îndoială, unite. Ele pot fi numărate între edițiile Liturghierului românesc? Apoi, știm că unii autori de studii care indică aceste ediții este posibil să se fi înșelat în ceea ce privește calcularea datei tipăririi și transpunerea ei din sistemul de numerotare slavon, în cel latin, iar în studiul nostru am indicat mai multe dileme și dispute în acest sens. De asemenea, este greu de crezut să fi apărut atât de multe ediții în aceleași locuri, la doar un an diferență; noi am studiat edițiile de Chișinău - 1815, Sibiu - 1831, București-1833 și 1855 și ne sunt sesizate edițiile respectiv, de: Chișinău - 1816, Sibiu - 1830 și 1832, București - 1834 și 1853. Sunt totuși prea multe apropieri cronologice, care generează echivoc. Cercetările atente vor lămurii însă aceste situații obscure.

V. Concluzii

Patrimoniul bibliofil românesc ascunde încă multe surprize, chiar și în ceea ce privește șirul edițiilor Liturghierului românesc. Străduințele de până acum au scos la iveală aceste ediții și au conturat, pentru prima dată, un astfel de inventar. Important este faptul că unele ediții nu sunt semnalate de niciun catalog de carte veche. Credem că se vor ivi și altele.

La puntea dintre anii 2007 și 2008 - când se aniversează o jumătate de mileniu de tipar pe pământ românesc, oferim cu smerenie această ofrandă Sfântului Ioan Gură de Aur, la 16 veacuri de când a trecut la Domnul. Modesta noastră contribuție se dorește și un omagiu adus tuturor truditelor din tipografiile episcopale, mănăstirești sau dom-

nești, știi și nești, care, mistuiți de pasiunea tiparului, au scos din comoara credinței lor adevărate bijuterii livrești, ce ne uimesc și astăzi prin perfecțiune și ne alină cu duhul cuvios ce izvorăște dintre file.